

Fale Alea 'o Tonga

KO E MINITI 'O E

FEME'A'AKI

**'A E HOU'EIKI MĒMIPA
'O E**

FALE ALEA 'O TONGA

FIKA	7
'Aho	Pulelulu, 21 Fepueli 2024

Fai 'i Nuku'alofa

HOU'EIKI MĒMIPA 'O E FALE ALEA

'Eiki Sea Fale Alea

Lord Fakafanua

'Eiki Fakafofonga Nōpele Fika 2, Vahefonua Ha'apai

Hou'eiki Minisitā Kapineta

'Eiki Palēmia, 'Eiki Minisitā Ako & Ako Ngāue, Polisi & Tāmate Afi & Potungāue Tau Malu'i Fonua	Hon. Siaso Sovaleni
'Eiki Tokoni Palēmia, Minisitā ki he 'Atakai, Fakamatala 'Ea, Ma'u'anga Ivi & Ma'u'anga Fakamatala	
'Eiki Minisitā Lao & Pilisone	Hon. Samiu Vaipulu
'Eiki Minisitā Pa'anga & Palani Fakafonua & Kasitomu mo e Tānaki Pa'anga Hu Mai	Hon. Tiofilusi Tiueti
'Eiki Minisitā Fonua & Ngaahi Koloa Fakaenatula	Lord Tu'i'āfitu
'Eiki Minisitā Mo'ui	Hon. Dr. Siale 'Akau'ola
'Eiki Minisitā Fēfakatau'aki mo e Fakalakalaka Faka'ekonomika	Hon. Dr. Viliami Lātū
'Eiki Minisitā Toutai	
'Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Fakalotofonua	Lord Vaea
'Eiki Minisitā ki Muli & Takimamata	Hon. Fekita 'Utoikamanu
'Eiki Minisitā Ngoue, Me'atokoni & Vaotātā	Hon. Lord Fohe
'Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Lalahi	Hon. Sevenitini Toumoua

Hou'eiki Fakafofonga Nōpele

Lord Tu'ivakanō	'Eiki Fakafofonga Nōpele Fika 2 Tongatapu
Lord Tu'ilakepa	'Eiki Fakafofonga Nōpele Fika 2 Vava'u
Lord Tu'iha'angana	'Eiki Fakafofonga Nōpele Fika 1 Ha'apai
Lord Nuku	'Eiki Fakafofonga Nōpele 'Eua
HSH Pilinisi Kalaniuvalu Fotofili	'Eiki Fakafofonga Nōpele Ongo Niua

Kau Fakafofonga Kakai

Fakafofonga Kakai 1, Tongatapu	Tevita Fatafehi Puloka
Fakafofonga Kakai 2, Tongatapu	Dr. 'Uhilamoelangi Fasi
Fakafofonga Kakai 4, Tongatapu	Mateni Tapueluelu
Fakafofonga Kakai 5, Tongatapu	Dr. 'Aisake Valu Eke
Fakafofonga Kakai 6, Tongatapu	Dulcie Elaine Tei
Fakafofonga Kakai 7, Tongatapu	Paula Piveni Piukala
Fakafofonga Kakai 8, Tongatapu	Johnny Grattan Vaea Taione
Fakafofonga Kakai 10, Tongatapu	Kapelieli Lanumata
Fakafofonga Kakai 11, 'Eua	Dr. Taniela Liku'ohihifo Fusimālohi
Fakafofonga Kakai 12, Ha'apai	Mo'ale Finau
Fakafofonga Kakai 13, Ha'apai	Veivosa Light of Life Taka
Fakafofonga Kakai 17, Ongo Niua	Vātau Mefi Hui

FALE ALEA 'O TONGA

**‘ASENITA FAKAANGAANGA FIKA 7/2024
FAKATAHA ‘A E FALE ALEA ‘O TONGA**

‘Aho: Pulelulu 21 Fepueli 2024

Taimi: 10.00 am

Fika 01		Lotu
Fika 02		Ui ‘o e Hou’eiki Memipa ‘o e Fale Alea
Fika 03		Me’a ‘a e ‘Eiki Sea ‘o e Fale Alea
Fika 04		KOMITI KAKATO:
Fika 05	5.1	Lipooti Komiti: Fika 3/2023: Komiti Tu’uma’u ki he Pa’anga fekau’aki mo e ‘Atita ‘o e Ngaahi Ngaue Fakapa’anga mo e Faipau ki he Lao 2020/21 – 2021/22
Fika 06	6.1 6.2	Ngaahi Tu’utu’uni: Tu’utu’uni Fika 4/2024: Tu’utu’uni Lao ki hono Pule’i ‘o e Tute mo e ‘Ekisia 2023 Tu’utu’uni Fika 2/2024: Tu’utu’uni Lao (Fakatonutonu) ki hono pule’i ‘o e Tute mo e ‘Ekisia 2023
Fika 07	7.1	Fokotu’u Faka-Fale Alea: Fika 3/2023: Ke Fokotu’u ha Komiti Fili ke fakahoko ha talatalanoa mo e kakai fekau’aki mo e fili fakalukufua ‘o e kau Fakafofonga ‘o e Kakai (Fakafofonga Tongatapu 4)
Fika 08		NGAAHI FAKAMATALA FAKATA’U & LIPOOTI ‘ATITA & LIPOOTI ‘A’AHI:

	8.1	Potungaue Fakamaau'anga 2022/2023
	8.2	'Ofisi 'o e 'Ateni Seniale 2022/2023
	8.3	Potungaue Toutai 2022/2023
	8.4	Potungaue Fefakatau'aki mo e Fakalalakaka Faka'ekonomika 2022/2023
	8.5	Ngaahi Lipooti 'Atita 'o e Pa'anga Tokoni Faka-Fale Alea & Ngaahi 'Ofisi Fakavahenga, Fepueli 2021 – Sanuali 2023 (Vahenga 1 ki he 17)
	8.6	'Atita'i 'o e Ola – Sisitemi Fakafonua ki he Mo'ui Lelei 'a e Kakai 'oku Malohi mo Matu'uaki 'a e Ngaahi Fakatu'utamaki, Novema 2023
	8.7	Lipooti 'A'ahi Fale Alea – Vava'u 14
	8.8	Lipooti 'A'ahi Fale Alea – Vava'u 16
	8.9	'Ofisi Palemia 2021/2022 (<i>'I hono fakatonutonu fika 2</i>)
	8.10	Potungaue Ngaahi Kautaha Pisinisi 'a e Pule'anga 2021/2022 (<i>'I hono fakatonutonu</i>)
	8.11	Potungaue Ngaahi Kautaha Pisinisi 'a e Pule'anga 2022/2023 (<i>'I hono fakatonutonu</i>)
	8.12	Potungaue MEIDECC 2021/2022 (<i>'I hono fakatonutonu</i>)
	8.13	Potungaue MEIDECC 2022/2023
	8.14	Potungaue Sitetisitika 'a Tonga 2021/2022
	8.15	Potungaue Tamate Afi mo e Me'afakafokifa 'a Tonga 2021/2022 (<i>'I hono fakatonutonu</i>)
Fika 09		<u>NGAAHI NGAUE 'OKU FAKATATALI KE FAKAFOKI KI HE 'ASENITA (KOMITI KAKATO):</u>
	9.1	Tu'utu'uni Fika 1/2024: Ngaahi Tu'utu'uni (Fakatonutonu) ki he Toutai (Ngaahi Kolo Matatahi) 2023 (<i>'Aho 13.2.2024: Fakatatali 'i he kole 'a e Pule'anga</i>)

Fika 10	10.1	<p>NGAAHI NGAUE 'OKU FAKATATALI KE FAKAFOKI KI HE 'ASENITA (FALE ALEA):</p> <p>Fika 1/2024: Komiti Fili Fekau'aki mo e Totongi 'Uhila (<i>'Aho 13.2.2024: Fakatatali ke me'a mai 'a e Sea 'o e Komiti Fili, Fakafofonga 'o Tongatapu 2, mei he folau faka-Fale Alea</i>)</p>
	10.2	<p>Lipooti mei he Kautaha 'Uhila 'a Tonga (Tonga Power Limited) (<i>'Aho 15.2.2024: Fakatatali ke toki aofangatuku fakataha mo e Lipooti Fika 1/2024 – Komiti Fili Fekau'aki mo e Totongi 'Uhila</i>)</p>
Fika 11		Ngaahi Me'a Makehe
Fika 12		Kelesi

KANOTOHI

Fale Alea ‘o Tonga.....	9
Lotu	9
Ui ‘a e Fale	9
Poaki.....	9
Me’a ‘Eiki Sea	10
Me’a Sea Komiti.....	10
Tokanga ke fakapapau’i Pule’anga ‘oku tukuhau’i pa’anga vāhenga mālōlō kau ngāue ngaahi kautaha pisinisi Pule’anga	11
Tali Pule’anga ki he tokanga ‘Eua mahu’inga ke fakapotopoto’i ngaahi fakamole <i>TPL</i> koe’uhi ko ha hiki totongi mo’ua ‘uhila	12
Fakahā Tongatapu 5 ta’efakalao totongi vāhenga mālōlō ki he kau ngāue Kautaha ‘Uhila.....	13
Tui Pule’anga ke ako mei he fale’i/na’ina’i fakahoko mai he ‘Atita ke fakalelei’i ‘aki ‘enau ngāue	16
Tokanga Tongatapu 2 ki he kakai fuahia noa’ia ‘enau mo’ua ‘uhila ‘i he ngaahi mo’ua tuku fuoloa	19
Poupou Pule’anga ke fai ha sio mo ha ngāue ki he ngaahi fokotu’u Lipooti ‘Atita	20
Tokanga ‘Atita ki ha founga ngāue <i>TPL</i> ke solova ‘aki mo’ua ‘uhila laka hake ‘aho 90 hono ta’etotongi.....	20
Tokanga ki he tu’unga ngaahi vahe totongi hulu ‘oku fiema’u ke totongi fakafoki mai ki he Pule’anga	21
Fehu’ia Tongatapu 4 ‘uhinga ki he fu’u fuoloa & toki lava fakahoko ‘atita ngaahi ngāue pa’anga mo faipau ki he Lao Potungāue Pa’anga.....	22
Tali Pule’anga ki he tuai fakahoko ‘atita’i ngāue Fale Pa’anga	24
Fiema’u fakama’ala’ala ki he ‘isiu fekau’aki mo e ‘ikai ma’u ngaahi pepa fekau’aki mo e malu’i..	24
Tali Pule’anga fekau’aki mo e faingata’a he me’a fakamalu’i	25
Tokanga ki he tuai ma’u seniti ki he totongi veve	25
Hoha’a ki he kei ha mai totongi fakakongokong ngaahi koloa fakatautuki	27
Hoha’a ‘Eua 11 ki he founga ngāue ke sivi ‘aki toenga lolo mei he fale tuku’anga koloa	28
Tokanga ki he tu’unga ‘i ai ngaahi mo’ua tuku fuoloa he tute ‘a ia ‘oku a’u meimei 2.7 miliona mei he 2013-2016	28
Fengaue’aki Pule’anga mo e ngaahi pisinisi/kautaha ke lava totongi fakakongokonga nau ngaahi mo’ua	29
Tokanga ki he ngaahi sino ‘oku lesisita fekau’aki mo e polokalama tokoni Fale Pa’anga ki he ngaahi kulupu fakalalakala	30
Fokotu’u na’a lava ke liliu ange tu’utu’uni faka-Fale Pa’anga ke lava ‘inasi ai ma’olalo taha he sosaieti	31

Tali Pule'anga malava ke tokoni'i kakai ma'olalo ange fakafou he fengaue'aki mo e kau 'Ofisa Kolo mo Pule Fakavahe	31
Fehu'ia totongi pa'anga ki he kau ngāue faka-consultant na'e ta'efakamafai'i mei he Komisoni Kau Ngāue Fakapule'anga.....	35
Tokanga ki he 'ikai fai ha ngāue ki he fale'i 'Atita fekau'aki mo e fakafoki 'o e pa'anga he kau 'ofisa ngāue fakapule'anga	36
Kole ke mai mei he Pule'anga ha fakamatala pau/mahino fekau'aki mo e me'a 'ohake 'Atita koe'uhi 'i ai ni'ihi nau pekia.....	37
Fokotu'u ke ngāue Komiti Pa'anga Fale Alea & Pule'anga ke fa'u ha founa ngāue ke fakapapau'i 'oku fai ha ngāue ki he ngaahi me'a fokotu'u mai he 'Atita.....	38
Poupou Sea Fale Alea ke fai ha ngāue Pule'anga & Komiti Pa'anga Fale Alea ke muimui'i ngaahi me'a 'ohake he ngaahi lipooti 'atita kimu'a.....	39
Kole Pule'anga ke 'oua fakamafola feme'a'aki he Tu'utu'uni Fika 4/2024 ke malu'i ni'ihi nau fakahoko ngāue ko ia.....	40
Tui 'oku mahu'inga ke 'ata kitu'a ngāue Fale Alea.....	41
Tali Sea Fale Alea kole Pule'anga ke ta'ofi fakamafola feme'a'aki he Tu'utu'uni Fika 4/2024.....	41
Fakafoki 'Eiki Sea 'ene faitu'utu'uni kae toloi alea'i 'asenita 6.1.....	42
Tokanga ki he fetō'aki he sitoka e paasipooti & lekooti tokua ko e lahi 'ave ngaahi paasipooti te'eki ai fakamafai'i	43
Fehu'ia ngāue Pule'anga kuo fai fekau'aki mo e 'isiu ko eni he paasipooti.....	44
'Osi fai e ngāue ki he tafa'aki paasipooti 'o toe mauu & fakafiemālie ange.....	44
Kole na'a lava fakahū mai ai pe Lipooti Fakata'u 22/23 ngaahi Potungāue Pule'anga 'i he ta'u ni45	
Kole ki hano fakaivia fakapa'anga 'Ofisi 'Atita koe'uhi ko e mahino lahi mavahe mei ai ko e vāhenga.....	45
Tapou ki he mahu'inga ke tali ngaahi potungāue Pule'anga & ngaahi poate ngaahi fehu'i fiema'u mei he 'Atita	46
Tokanga ke fakahaa'i he 'atita makehé 'a e ola e 'atita na'e fakahokó.....	46
Tali 'Eiki Sea 'oku fa'a 'ave ola Lipooti 'Atita ki he Minisita e Potungāue Pule'anga	47
Kole fakama'ala'ala fekau'aki mo e ngaahi 'apiako ne 'ikai 'ave ki ai ha tokoni mei he 2018-2021	47
'UHINGA na'e 'ikai 'asi mai fika he lipooti 'atita he na'e 'osi 'atita nau 'apiako nautolu	48
Tokanga ki he kongā 'o e ngāue tu'a taimi kae 'ikai ha palani ngāue Va'a Takimamata Ha'apai....	49
Me'a pē taha te'eki fakalelei'i he Va'a Takimamata Ha'apai ko e 'ikai ha tohi lekooti loka ki he me'alele.....	49
Tokanga 'ikai kau 'Apiako 'Ahopanilolo he ngaahi 'apiako lisi 'i he tepile 2.....	49
Ngaahi 'apiako pē 'oku 'asi he lisi he Tēpile 2 'osi 'omai 'enua fakamatala pa'anga ki he 'Atita....	50
Fehu'ia pe ko e 'Apiako hā 'a e Vou <i>Fashion</i>	50
Vou <i>Fashion</i> ko e 'Apiako Tuitui pea ne 'osi 'atita'i 'enua ngāue he 2019-2021.....	50
Poupou ke fakaivia ngāue 'Ofisi 'Atita he ko e ngāue lahi nau fakahoko.....	51

Ke tokangaekina makehe Komiti Pa’anga Fale Alea ke fakapapau’i ‘oku lava fai ha ngāue fekau’aki mo e ngaahi matamama ‘ohake he Lipooti ‘Atita.....	51
Tokanga pe na’e ‘ikai ke ‘atita’i ngāue ia ngaahi ‘apiako ‘i Ha’apai mo Vava’u	52
‘Osi ‘atita’i ngaahi ‘apiako Ha’apai mo Vava’u ‘a ia ‘e toki ‘asi mai ia he Lipooti ‘Atita 2022/23 ...	52
Pālōti ‘o tali Fakamatala ‘Atita & Ngāue Fakapa’anga Pule’anga & Faipau ki he Lao & Fakatonutonu	52
Fokotu’u Faka-Fale Alea fika 3/2023	53
Fokotu’u Faka-Fale Alea Fika 3/2023 ke fokotu’u ha Komiti Fili ki ha talatalanoa mo e kakaí fekau’aki mo e loto kakai ki he fili fakalukufua.....	53
Tui Pule’anga lelei ange founa fili lolotonga ke fakafofonga’i lelei ‘a e kakai	55
Tokanga ‘i ai ngaahi palopalema ‘oku fakatokanga’i he ngaahi vahevahe fakavāhenga fili pea ‘oku fakapotopoto ke fakahoko he ko e tānaki fakamatala pē	56
Tui ‘ikai ko ha palopalema Fokotu’u Faka-Fale Alea Tongatapu 4 kae fiema’u feongoongoi mo e Pule’anga ke fakapa’anga ‘aki	57
Fakahā Tongatapu 1 faipoupoua tokolahi hono vāhenga e founa fili Fale Alea lolotonga	61
Poupou ki he Fokotu’u faka-Fale Alea ‘a Tongatapu 4 ki ha lelei fakalukufua ma’a e kakai e fonua	62
Tui Ha’apai 12 ko e ‘i ai pe ha fiema’u ke liliu founa filí mahalo ko e hoholi kakai ki he founa tataki pe pule lelei ange	65
Kelesi	67

Fale Alea ‘o Tonga

Aho: Pulelulu, 21 Fepueli 2024

Taimi: 1020-1025 pongipongi

Sātini Le’o: Me’a mai ‘Eiki Sea ‘o e Fale Alea. (Lord Fakafanua)

(Pea na’e me’a hake leva ‘a e ‘Eiki Sea ‘o e Fale Alea, Lord Fakafanua ki hono me’a’anga)

Eiki Sea: Mālō homou laumālie he pongipongi ni Hou’eiki, kole atu ke tau kamata’aki e lotu e ‘Eiki.

Lotu

(Na’e kau fakataha e Hou’eiki hono hiva’i e lotu ‘a e ‘Eiki.) ...

<002>

Taimi: 1025-1030

(Kei hoko atu pē hono hiva’i e lotu ‘a e ‘Eiki.)

Eiki Sea: Kole atu ki he Kalaké ke ui e Hou’eiki Mēmipá.

Ui ‘a e Fale

Kalake Tēpile: Tapu mo e ‘Eiki Sea ‘o e Fale Aleá, tapu mo e ‘Eiki Tokoni Palēmia mo e Hou’eiki Minisitā ‘o e Kapinetí. Tapu mo e Hou’eiki Fakafofonga ‘o e Hou’eiki Nōpele ‘Ene ‘Afió pea tapu mo e Hou’eiki Fakafofonga ‘o e Kakaí kae ‘atā ke fakahoko hono ui ‘o e Falé ki he ‘aho ní, ‘aho Pulelulu 21 Fepueli 2024.

‘Eiki Sea ‘o e Fale Aleá, ‘Eiki Palēmiá, ‘Eiki Tokoni Palēmia, ‘Eiki Minisitā Fonuá & Ngaahi Koloa Fakanatulá, ‘Eiki Minisitā Fefakatau’akí & Fakalalakaka Faka’ekonōmiká, ‘Eiki Minisitā ki Mulí mo e Takimamatá, ‘Eiki Minisitā ki he Ngaahi Ngāue Lalahí, ‘Eiki Minisitā Ngoué, Me’atokoní & Vaotātā, ‘Eiki Minisitā ki he Ngaahi Ngāue Fakalotofonuá, ‘Eiki Minisitā Pa’angá & Palani Fakafonuá, ‘Eiki Minisitā Mo’uí, ‘Eiki Nōpele Tu’ivakanō, ‘Eiki Nōpele Tu’ilakepa, ‘Eiki Nōpele Tu’iha’angana, ‘Eiki Nōpele Nuku, HSH Pilinisi Kalaniuvalu Fotofili, Tevita Fatafehi Puloka, ‘Uhila Moe Langi Fasi, Mateni Tapueluelu, ‘Aisake Valu Eke, Dulcie Elaine Tei, Paula Piveni Piukala, Johnny Grattan Vaea Taione, Kapelieli Militoni Lanumata, Taniela Liku’ohihifo Fusimalohi, Mo’ale Finau, Veivosa Light of Life Taka, Vātau Mefi Hui.

Sea kole ke u toe fakaongo mu’a. ‘Eiki Palēmiá, ‘Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Fakalotofonuá. Sea ko e ngata’anga ia e taliuí.

Poaki

Ko e poakí ‘oku poaki folau e, folau faka-Fale Alea ‘a e ‘Eiki Minisitā ki Mulí mo e Takimamatá, kei hoko atu e poaki folau e ‘Eiki Minisitā Ngoué, poaki mai ‘a ‘Eiki Nōpele Nuku, poaki me’a tōmui ‘a Serene Highness Pilinisi Kalaniuvalu Fotofili ...

Taimi: 1030-1035

Kalake Tēpile: ... pea hoko atu mo e poaki folau faka-Fale Alea ‘a Dulcie Elaine Tei, pea ko Kapelieli Militoni Lanumata ‘oku poaki me’a tōmui mai. Ko e Hou’eiki Mēmipa ‘oku ‘ikai ke tali mai honau ui ‘oku ‘i ai ‘a e tui ‘oku nau me’a tōmui mai pē. Mālō ‘Eiki Sea. Ko e ‘Eiki Minisitā ‘o e Ngaahi Ngāue Fakalotofonua ‘oku ne ‘i heni ‘i he taimi ni ‘Eiki Sea, mālō.

Me’a ‘Eiki Sea

‘Eiki Sea: Fakatapu ki he ‘Afio ‘a e Ta’ehāmai, tapu pea mo e Tama Tu’i Tupou VI kae ‘uma’ā ‘a e Ta’ahine Kuini Nanasipau’u, tapu atu ki he ‘Eiki Palēmia mo e Hou’eiki Minisitā. Tapu pea mo e Hou’eiki Fakafofonga ‘o e kau Nōpele, tapu atu ki he kau Fakafofonga ‘o e Kakai.

Hou’eiki ko ‘etau ‘asenita ‘oku ‘i he Komiti Kakato he pongipongi ni, ‘ikai ke toe ‘i ai ha ngāue ‘i he Fale Alea, ko e naunau fo’ou eni na’e tufa atu fakatatau ki he fiema’u ‘a e Hou’eiki, ‘a ia na’e ‘osi ‘oatu ‘a e tu’utu’uni ki hono pule’i ‘o e Tute mo e ‘Ekisia, ‘i he 2007. Ka ‘oku tānaki atu ‘a e ngaahi liliu na’e fakahoko ki he tu’utu’uni ko eni, 2020 mo e 2021. Ko e tokoni pē eni ki he fema’a’aki, ‘ikai ke toe ‘i ai ha me’a ke fakalōloa ‘aki ‘etau feme’a’aki Hou’eiki, na’e ‘i ai ‘a e ni’ihi na’e poaki mai ha taimi ke tau feme’a’aki ha ngaahi me’a makehe ‘i he pongipongi ni, ka ‘oku ou tui ‘oku mahu’inga ke tau fai mo kamata ‘i he’etau ‘asenita ke hokohoko atu ‘etau ngāue, he koe’uhi ‘oku peesi ‘e 3 ‘a e me’a makehe, mahalo te u toki faka’atā atu ia ‘i he’etau foki mai ‘aefiafi.

Kole atu ki he Sea ‘o e Komiti Kakato ke tau fakataha pē eni mei he 10 ki he 12. Tau liliu ‘o Komiti Kakato.

(Liliu ‘o Komiti Kakato, me’a mai ‘a e Sea ‘o e Komiti Kakato ki hono me’a’anga, Lord Tu’ilakepa)

Me’a Sea Komiti

Sea Komiti Kakato: Hou’eiki ki’i fakama’ama’a atu. Tapu atu ki he ‘Eiki Palēmia kae ‘uma’ā ‘a e Hou’eiki Kapineti fakatapu atu ki he Hou’eiki Fakafofonga e Hou’eiki Nōpele kae ‘uma’ā ‘a e Hou’eiki Fakafofonga ‘o e Kakai, fakatapu atu ki he Kakai ‘o e Fonua, kae ‘uma’ā ‘etau kau ngāue, tau fakafeta’i kotoa pē ‘i he ‘ofa ‘a e ‘Otua, ‘oku fai ki he’etau mo’ui, tau a’usia ‘a e ‘aho kotoa pē ‘oku tau kei, ‘oku mou kei laumālie lelei pē. Lākoifie pē ‘a ‘Ene ‘Afio, Fale ‘o e Hau, ‘oku tau lau koloa, lau monū kei lanu mata pē tu’aniu ‘o Pangai, tau fakafeta’i ai.

Hou’eiki te u toe hoko atu ‘oku ou faka’amu ke fai mo tau ‘unu atu ‘etau feme’a’aki, 2021 ‘oku ou fakamanatu atu pē ko e līpooti ko eni ‘oku ‘i ai pē ki’i fanga ki’i me’a iiki pē ‘oku felāve’i mo e Pule’anga ko eni. Ko e konga lahi ‘o e līpooti ko eni, ko e konga lahi ia ‘o e Pule’anga kimu’a, ka koe’uhi ‘oku fakatokanga’i ‘e he kau Fakafofonga ‘oku ‘i ai ‘a e me’a ‘oku nau fie me’a ki ai, pea ‘oku ou ‘omi ia ki he Komiti Kakato ke tau feme’a’aki ai.

‘Aisake Eke: Sea ki’i fakatonutonu pē eni, tapu mo e Feitu’u na.

Sea Komiti Kakato: Me’a mai Tongatapu 5.

‘Aisake Eke: ‘Io, tapu pē mo e Feitu'u na mo e Hou'eiki Komiti Kakato. Mo'oni ia ko e Līpooti eni ‘o e ‘Atita ‘o e 2021/2122 ka na'e tōki ‘osi ‘a e ‘atita ko eni ‘i ‘Epeleli 22, ‘a ia ko e ngaahi fetohi'aki ko ē mo e ngaahi potungāue he ola ko ē ‘o e līpooti ko eni, fai ia ‘i he Pule'anga lolotonga Sea, ki'i fakatonutonu atu pē Sea mālō.

Sea Komiti Kakato: He ‘e pehē ni pē ka ko e 21/22 ko e ngaahi me'a ‘a e Pule'anga kimu'a, pea tōki faka'osi'osi mai pē ki he Pule'anga ko eni hono fakamā'opo'opo.

‘Eiki Palēmia: Ko ia, Sea ko e ki'i tokoni atu pē ki he Fakafofonga Sea. ‘Io ko e līpooti eni ‘o e ta'u fakapa'anga ko ē e ngaahi Pule'anga kimu'a, ka ko e fai ‘o e me'a ia he taimi ni ko e tokoni atu pē ‘a e Pule'anga ia ke fakama'ala'ala ‘a e ngaahi me'a na'e hoko he taimi ko ia. Ko ia hangē pē ko ē ko e me'a ‘a e ‘Eiki, fai pē ‘a e tali fehu'i ‘o a'u mai ki he ‘osi ko eni hono fakahoko ‘a e ‘atita ko eni Sea, mālō.

<005>

Taimi: 1035-1040

Sea Komiti Kakato: Hou'eiki ka ‘oku ‘ikai ha toe me'a ‘e toe fai ha feme'a'aki ki ai. ‘Io ‘Eua 11, me'a mai.

Taniela Fusimālohi: Mālō Sea, mālō e toe ma'u faingamālie pea tapu mo e Feitu'u na kae ‘uma'ā e kau Mēmipa ‘o e Falé. Kimu'a pea u ‘alu ki he lipooti ‘oku mahino pē kiate au ‘a e fakama'ala'ala ‘oku fai ‘e Tongatapu 5 he ko e ‘uhingá foki ‘e kei hoko atu pē ngāue ia ki ha ngaahi me'a kuo lipooti mai ‘o hangē ko e lipooti ko eni. Pea ‘oku tau ‘amanaki pē ‘e hoko atu ‘e he Pule'anga ko eni he koe'uhī ko e ‘Eiki Palēmia mo e Tokoni Palēmia ne nau ‘i he Pule'anga ko eni kimu'á pea ‘oku na ma'u pē tali he kongā e ngaahi fehu'i ko eni.

Sea Komiti Kakato: ‘I ai ha Fakafofonga ‘e toe me'a ha toe me'a ‘e taha.

Taniela Fusimālohi: Sea ko e...

Sea Komiti Kakato: He Fale ni Hou'eiki.

Taniela Fusimālohi: Ko e peesi 131.

Sea Komiti Kakato: Sai ange ia me'a mai he peesi.

Tokanga ke fakapapau'i Pule'anga 'oku tukuhau'i pa'anga vāhenga mālōlō kau ngāue ngaahi kautaha pisinisi Pule'anga

Taniela Fusimālohi: Peesi 131 ‘i he palakalafi 27 mo e 28, ‘oku ‘i ai e talanoa ai pea ‘oku fepaki foki ia mo e laó. ‘A ia ko e 2.7 ‘oku talamai ‘oku ‘i ai ‘a e ngaahi aleapau ‘oku ‘i ai ‘a e ngaahi monū'ia, pea ko e ngaahi monū'ia ko ia ‘oku ‘i ai ‘a e ngaahi monū'ia ia ‘oku ‘ikai ke lava ‘o fakapa'anga kae tukuhau'i. Ko e me'a ko ē ‘oku lava ‘o fakapa'anga kae tukuhau'i pea ‘oku talamai ‘e he Lipooti ia ‘a e ‘Atitá ‘ikai ke totongi ia ‘e he tokotaha ngāue kae toe totongi ia ‘e he Poate ‘Uhila. Kapau te ke toe tahataha hifo pē Sea ki he 2.8 ko e me'a tatau pē. Na'e ‘i ai ‘enau sēniti pa'anga mālōlō pea na'e fiema'u ko ē ke nau hiki ko ē he 2021 ki he Sino'i Pa'anga ko ē ‘a e Pule'anga pea na'e toho ia fiema'u foki ke tukuhau'i he ko e *income* ko e pa'anga hū mai ‘a e tokotaha ko ia. Pea ko e me'a tatau pē na'e fai ‘e he poaté ko hono totongi ‘o e *PAYE* pē ko e tukuhau ko ē kae ‘ikai ke totongi ia ‘e he tokotaha, he ‘oku fakatokanga mai

‘a e ‘Atita ‘i he’ene fokotu’u ko e *PAYE* ko e me’a ia ‘a e tokotaha ko ē. Ka ko e tokanga ‘a e motu’a ni ki he tu’unga ko eni ke fai mu’a ha ngāue ki ai ke ‘oua ‘e toe fai pehē mo ha toe *public enterprise* ‘oku nau hanga ‘o fakahoko ‘a e me’a ko eni. He koe’uhī hangē ko e fakatātā ko ē na’e ‘omai he 2.8. Ko e taha 1.3 miliona na’e tonu ke tukuhau’i pea totongi ‘e he kau ngāue ko ia kae toe totongi ia ‘e he ...ko e ‘uhinga ko ‘eku fakamalanga pehē Sea he ko e ngaahi me’a eni ko ē ‘oku fa’a ala hili mai ko ē ki he Poate ‘Uhila ‘o ne toe hiki hiki hake ‘a e totongi ‘o e ‘uhila ki ‘olunga ko e ‘uhinga ko e *non-fuel component* ko ē ‘o e totongi ‘uhila ‘oku ngalingali ko e ngaahi me’a eni ia ‘oku kau ia. Ka ko e anga e kole ko ē ki he Pule’anga ko eni ke hoko atu mu’a e ngāue ‘o fakatatau ki he ngāue ko eni ‘oku fokotu’u mai ‘e he ‘Atita ‘i he peesi 132.

Sea ‘i he peesi 134 ‘oku ‘i ai ‘a e talanoa ai ki he koloa. ‘A ia ko e koloa ‘i he ngaahi misini ko ē ‘a e kautaha ‘uhila. Ko e me’a ko eni ‘oku ou tokanga ki ai he koe’uhī ko e lipooti ne tau fanongoa ‘i he tu’unga ko ē ‘oku ‘i ai ‘a e ngaahi senoleita ‘i he ‘aho kimu’a atu, he ko e fakamatala ko eni ‘a e lipooti ‘oku talamai ‘osi fakamoleki e 1.5 miliona ‘i he *maintenance* pē ‘o e ngaahi misini ‘uhila. Ka ko e tokanga ‘a e motu’a ni he koe’uhī ‘oku kamata ke hā mai ia ‘i he lipooti ‘a e komiti fili ko eni ‘a e Fale ‘a e ngaahi me’a ko eni ‘oku totonu ke fai ki ai ha fakamatala ‘a e Poate ‘Uhila. He ko u sio hifo ki he tēpile fika 14 ‘i he peesi 134. ‘Oku hā ai ‘a e fakamatala ko eni ko e fakamole ki he ‘ovaholó ‘oku 1.4 miliona ki he mahu’inga ‘o e ngaahi misini ko e 1.2 miliona.

Ka ko e tokanga foki Sea he koe’uhī ‘e ‘i he lipooti ko ē kimu’a mei he Poate ‘Uhila na’a tau ‘osi talanoa ki ai ‘oku ngalingali ‘e fakahoko ‘a e nō ke fetongi’aki e ngaahi misini. ‘A ia ko ‘etau mahino’i mei he lipooti ko ia ko e misini ‘e 7 ‘e fetongi. ‘A ia ‘oku nau ‘osi ‘avalisi ‘ova he ta’u ‘e 20 hono motu’a, kapau leva ko ia ko e mahu’inga eni ‘o e misini senoleita ‘e taha ko e 1.2 kau ai pea mo hono monomono ‘oku fai. ‘Oku tau sio atu pē ‘e ‘ova ‘i he 10 miliona ha nō ‘e fai ‘i he pangikē pē ko e pa’anga vāhenga mālōlō ‘a e ngāue fakapule’anga ke fai’aki ‘a e ngāue ko eni. Ka ko e anga ‘o e poini heni Sea koe’uhī ko e fakapotopoto ko ē ‘a e ‘alu atu ki he kaha’u ‘i he tafa’aki...

<007>

Taimi: 1040-1045

Taniela Fusimālohi : .. ‘o ‘etau ‘uhilá koe’uhi he ‘oku faingata’a pē ia ke toe holo ki lalo ‘i he tu’unga ko ia ‘oku ‘i ai, neongo kuo fakahā mai ‘e ‘i ai ‘a e tu’unga ‘e ngali ‘e holo ‘i he sola. Ka ‘oku hā mai ‘i he ngaahi lipooti mo e fakamatalá he ‘ikai ke lava ‘o pehē ‘i he kaha’u vave mai. Pea ko e anga ia e tokangá ki he ‘alu ki he kaha’ú, ke fakapotopoto angé ‘a e me’a ko ē ‘oku fakahoko ‘e he poate ko eni ‘o hangē ko ia ko ‘eku fakamalanga ki he ngaahi totongi ‘o e tukuhau ‘o a’u mai ki he feinga ke fetongi ‘a e ngaahi senoleita. Ke fai ange ha sio lelei ki he ngaahi ‘elia ko iá ke fakapapau’i pē he ‘ikai he hanga ‘e he ngaahi ngāue ia ko eni ‘o toe tukutuku hake ‘a e totongi ‘o e ‘uhilá ‘i he kaha’u. Sea ka u hoko atu ki he peesi 81.

Tali Pule’anga ki he tokanga ‘Eua mahu’inga ke fakapotopoto’i ngaahi fakamole TPL koe’uhi ko ha hiki totongi mo’ua ‘uhila

‘Eiki Palēmia : Sea kole atu pē ke tali atu pē ko e ‘uhingá pē ke tau ‘alu’alu lelei pē ‘a e ongo fehu’i ‘e 2 ko eni fekau’aki mo e 130, 134 ‘a e Fakafofongá kae toki hoko atu pē ko e ‘uhinga pē ke...

Sea Kōmiti Kakato : Me’a mai ‘Eiki Palēmia.

'Eiki Palēmia : ... fai ha tokoni atu ki he ngaahi fehu'í 'amui. Ko e 130 Sea 'oku mo'oni 'aupito pē 'emautolu e ngaahi fokotu'ú ke 'oua 'e toe fai ha ngaahi me'a pehē. Ka 'oku hangē ko 'eku fakahokohoko 'anenaí, ko hono fakalea 'ona ia hangē 'oku pehē ko e me'a 'oku hoko he taimi ni. Ko e me'a ia na'e hoko he 2020/21, 21/22 Sea, ke fakamahino'i pē kae 'oua 'e ai ke fakaongo kehe'i.

Ko e Pule'anga ko eni te nau taliangi nautolu ki he ngaahi fokotu'u mai ko ē ke fai ha ngāue ki ai. Mo'oni 'aupito pē ia 'a e ngaahi fokotu'ú ke fai ha tālānga ki ai mo fai ha fakahoko e ngāue ko iá, kae tautefito ki he ngaahi ta'u mai kimui ni mai. Ko e me'a ko ē ki hono totongi 'e he poaté kātaki pē 'e 'Eua 11, ke toki vakai pē ke toki fai pē ha feme'a'aki mo e Tongatapu 5 Sea he taimi ko ia pē ko e hā e 'uhingá na'a 'oku 'i ai pē ha 'uhinga lelei ia. Ko e 'uhinga lelei ia ki he me'á ko e 'uhingá kae 'oua 'e 'ai ke pehē ko ha me'a 'oku me'a. Na'e 'i ai pē mahalo e 'uhinga 'a e poate ko eni na'e taki ai 'a Tongatapu 5 he taimi ko ia.

Me'a ko ia ki he 134, ko e me'a mahu'inga pē foki ia hono *maintain* ha ngaahi me'a Sea. Taimi lahi ko 'etau fa'a ta'ota'ofi e *maintain* ko e 'uhinga 'oku 'ikai ke 'i ai ha sēniti. 'Oku tau hanga leva 'o fuatautau pē 'e 'alu ki fē ē, pea 'oku mahu'inga hono *reflect* mai heni, ke mahino 'a e lahi ko ē fakamole 'oku 'alu ko ē ki he 'ovataimi. Ko hono fakalea ko ē 'e he Fakafofongá Sea hono 'ai, hangē 'oku ne tukuhifo ki lalo e 'ai nō mei he *Retirement Fund*. Ko e nō ia 'a e Tonga *Power* ia mei he ngaahi pangikē komesialé Sea, ka ko 'eku 'uhingá 'a'aku ia ke fakamahino'i he fika ko eni. 'Oku 'ikai ko ha me'a ma'ama'a, 'a hono *maintain* mo hono tokanga'i pea ko e me'a hangē ko 'eku laú, ko e me'a eni kimu'a pea ko e faka'amú ia pea mo e ngaahi fokotu'u na'e me'a 'aki pē 'e 'Eua 11.

'E 'i ai ha ngaahi *generator* fo'ou ke fetongi 'aki 'a e ngaahi *generator* ko eni 'oku ta'u 20 tupu. Pea ko e me'a pē ia 'oku mahu'inga Sea ke tau fakatokanga'i, na'e 'ikai ko e toki hoko pē e me'a ni ia. Ko e ngaahi *generator* ko eni ta'u lahi pea kuo pau ke fai ha sio fakalelei hangē pē ko ē ko 'ene me'á ko u tui au ki ai. Ke 'oua 'e hoko ia ai ke ne uesia ai 'a e hikihiki 'o e totongi 'o e 'uhila. 'A ia kuo pau ke tau sio fakapotopoto, sio hano taimi mai ha *generator* 'e 2, mai ha 2 'osi ha ta'u 'e fiha, ko e 'uhingá pē ke fakasi'isi'i 'ene *impact* 'i he *tariff* pē ko e totongi mo'ua ko ia 'a e kakai Sea. 'Ofa pē 'oku tokoni atu 'a e ki'i tali ko ia Fakafofonga. Mālō.

'Aisake Eke : Sea tapu ki he Feitu'u na pehe ki he ...

Sea Kōmiti Kakato : Tongatapu 5 me'a mai.

Fakahā Tongatapu 5 ta'efakalao totongi vāhenga mālōlō ki he kau ngāue Kautaha 'Uhila

'Aisake Eke : Tapu ki he Feitu'ú na tapu ki he Hou'eiki 'o e Kōmiti Kakato kae ki'i fakama'ala'ala atu pē ki heni. Sea ko e felāve'i ko eni mo e vāhengá 'a e talāsiti ko eni 'oku ne tokanga'i e pa'anga 'e vāhenga mālōlō ko eni 'a e 'Uhilá pea pehē mo e Kasá, hangē ko e fakahoha'a ko ia 'aneafi. Ko e taha eni ia 'o e kautaha na'e tali pē ia 'e he Poate Fakafonua ko ia 'oku ne tokanga'i e pa'anga mālōlō ke ne fakalele pē 'e ia 'ene tokanga'i ko ē 'a e pa'anga vāhenga mālōlō 'a e kau ngāue 'o hangē pē ko Fale Alea ní, ka kuo pau pē ke nau 'ave lipooti.

Sea, hangē na'a ku fakahoha'a 'aneafi 'oku 'i ai e talāsiti ia, Poate Talāsiti ia na'e talāsiti ki ai e silini ko eni. Fai 'e nautolu e founa ko eni 'o mau toki 'ilo 'e he poaté ia kimui kuo 'osi fai 'enautolu 'a hono vahé. Pea ko e me'a ia na'a mau hoko leva ui 'a e 'Atita ke hū mai e 'Atita

‘o vakaii’i ko e hā e me’a na’e hoko. Ko e ha’u e ‘Atitá ko ē ‘o vakai’i e ngaahi me’a ko eni, ‘a ia ‘o mahino maumau ‘a e laó ia. ‘Oku ou tui au ki ai na’e tonu ke ‘oua ‘e totongi ‘e he kautahá ia ‘a e me’a ko eni ki he *PAYE* ‘a e kau ngāué koe’uhi na’e maumaulao ‘a e talāsiti ia ko eni. ‘A ia ko kimautolu ia na’a mau ‘omai ‘a e ‘Atitá ‘a ia ko u tui ko e me’a ko eni ‘oku ‘omai ‘e he ‘Atitá ko e ola ia ‘ene ‘atita, ‘a ia pea kuo ‘osi fakafoki.

‘A ia ko e taimi ko ia na’e hoko ai ‘a e palopalema ko ená, mau fakafoki leva ‘a e kautaha ko ē ‘Uhila mo e Kasá ke nau totongi hangatonu pē ‘enau pa’anga ko ē ‘oku to’o mei he’enau vāhenga ki he’enau pa’anga mālōlō, hangatonu ‘oua ‘e toe hoko atu e sino ko eni kae hū mai leva e ‘Atita ‘o fai e ‘atita ia ke mau fakapapau’i ko e hā e me’a ‘e hoko. ‘A ia ...

<008>

Taimi: 1045-1050

'Aisake Eke: ... ko e me’apango e hoko e ngaahi me’a ko eni ka na’a mau motu’a ni mo e me’a na’e ‘ikai ke fakalao ‘a e me’a ko ia. Ka ko eni ko ‘ene tu’unga eni he taimi ni ‘osi foki ‘aupito ki he ki he Poate Fakafonua ke ‘alu kātoa kātoa pē ki ai ‘enau to’o ‘enau pa’anga ko ē he vāhenga mālōlō.

Ko e konga ko eni ki he maumau ko eni mo e tokangaekina fakafo’ou *maintenance* ‘a e ngaahi senoleita Sea taimi na’a mau ‘i ai ai na’e ‘ikai ke mau toe totongi ha *dividend* mau ‘alu kātoa e silini na’a mau fakatokanga’i na’e lahi ‘aupito e ‘a e hoko ia ki’i toloi e ‘a e ngaahi tokangaekina ko ē ‘o fakafo’ou e ngaahi fu’u kongokonga kehekehe tatau pē ‘a e senoleita mo ‘enau loli mo e me’angāue. He na’e ‘i ai e fu’u loli ia na’e lele mai pē ia mei Vava’u ta ko ē ‘oku ‘ikai ke toe ai ha, kuo motu kuo maumau e ‘a e ta’ofi ia hangatonu pē me’a lele mai ‘o a’u ki he fu’u me’a mālō pē na’e ‘i ai e vaka na’e tau mai he tafa’aki ko ē ‘o hū lelei atu ki ai.

‘A ia ko e taimi ko ia na’a mau to’o leva ‘alu leva ‘a e tokanga ‘alu kātoa fakalelei’i e ‘ū loli mo e ‘ū, *check* mo e ‘ū ngāue ko ia pea mau ‘alu leva e pa’anga ki hono fakalelei’i ‘a e ngaahi *generator* koe’uhí ke ‘oua ‘e hoko e me’a ko eni ‘a ia ko e taha ia e ‘uhinga na’a mau kole ki he Pule’anga ‘oua ‘e toe o’o totongi atu ha *dividend* ha pa’anga kia moutolu kae tuku mai ‘a e pa’anga ke ‘ave ki he ‘Uhila koe’uhí ke lava ai e me’a ko eni.

Pea na’e ‘i ai mo e founa ‘e taha na’a mau toe vakai’i ke toe fakapa’anga ‘a ‘ene nō he na’e ‘alu e nō ia ‘o 31 miliona. Pea mau holoki ia ‘e mautolu ‘o 26 miliona. ‘A ia ko e ‘uhinga ia na’a mau faka’amu ke, nō foki ia mei he pangikē ‘e taha ‘a ia ko e *ANZ* ‘i he totongi tupu ia na’e ma’olunga. Ka na’e fai e alea ia ‘o ma’u pea mei he Poate ko eni ‘o e Vāhenga Mālōlō ko ē ‘a e Pule’anga pea mo e fonua ‘o mau lava ‘enau, pea mo e Pangikē Fakalalakalaka ke nau lava nautolu ia ‘o ‘o to’o atu ‘a e nō ko ia ‘i he totongi tupu si’isi’i ange. ‘A ia na’e fai koe’uhí kae feinga’i pē ke ki’i holoki hifo kae lava ‘o tukuhifo e nō.

Ko e taha foki e nō ia ko eni ko e ngaahi fu’u fale fo’ou ko ē na’e langa. Taha e konga lahi ko ē na’e toe ‘alu ai ‘a e nō ki ‘olunga ka ko e ‘uhinga ka ko e ‘uhinga lahi ia ‘a ia ko e 2021 na’a mau ‘osi pē foki mautolu ‘i ‘Aokosi 21. ‘A ia ko u tui ko e ko e pole lahi ia ‘o e Poate ko eni hono feinga ke fakaakeake mai ‘a e tu’unga fakapa’anga mo ‘alu e pa’anga lahi ki he ngaahi feinga’i ke monomono ka ko e me’a mālie pē he kuo ‘osi tokoni mai ko e ngaahi polokalama ko eni ‘a Pangikē ‘a Māmani pea mo ‘Esia Pangikē Fakalalakalaka ‘a ‘Esia pē ko e ngaahi hoa ngāue *EU* ‘oku nau tokoni mai ki hono ‘omai e ngaahi mīsini fo’ou mo fakafo’ou. ‘A ia ko e ko u tui ko e ngaahi me’a ia ‘oku ‘alu ki ai e tokangá koe’uhí ko ‘ene tokanga, ko ‘ene

mahu'inga fakalukufua e fonua. Sea kau toe ki'i fakahoha'a pē ki ai mālō.

Taniela Fusimālohi: Mālō Sea ko e kau toe ki'i 'oatu pē eni e fehu'i.

Lord Fakafanua: Ko e tānaki atu pē ki he me'a ko eni 'a Tongatapu 5 koe'uhí ko e ko e me'a ko ē 'oku 'ohake ko ē ki he tukuhau 'oku mahu'inga. Ko e Lao ko eni he Fale Alea 'oku 'i ai e lao makehe ia ki he tukuhau ko ē Fale ko e tukuhau ko eni na'e fakahoko he malumalu ko eni e Kautaha 'Uhila 'oku pau ke nau *comply* nautolu mo e Lao ko ē e Tukuhau fakalukufua. 'A ia ko e malava pē ke nau fakahoko 'enau 'enau pule'i 'enau tukuhau makehe mei he *Retirement Fund Board* pē ko e *RFB*. Ka ko e taimi ko ē na'a nau hiki ai mei he 'enau *retirement* tu'uma'u pē ko eni 'a e *Tonga Power* 'o fakataha mo e *Retirement Fund* na'e 'ikai ke 'ave kātoa e pa'anga ia ki ai ke hoko atu hono ngāue'aki. Na'a nau hanga 'e nautolu ia 'o toe faka'atā ke toho 'a e kau Mēmipá.

'A ia 'i he Lao ko eni e *Retirement* ko e taimi ko ē 'oku te toho ai 'oku te'eki ai ke 'osi e ngāué pē 'oku 'oku te a'u ki he tu'unga ko e ta'u *retirement* 'oku tu'utu'uni leva e laó 'oku pau ke tukuhau ia. 'A ia ko e me'a ia na'e 'uhinga ki ai 'a e 'Atita 'i he'ene lipootí, toho nautolu ia pea nau kamata fo'ou he *retirement* ko ē e *RFB* ka ko e pa'anga ko ē na'e toho to'o leva e sitifiketi ia ko ē e *retirement* ha'u leva e tukuhau ia 'o *attract* ki ai.

'A ia ko e me'a ia na'e 'uhinga ki ai 'a e 'Atita 'oku 'ikai ko ha fatongia ia 'a e *Tonga Power* ke nau totongi e tukuhau ko ia. Ko e tukuhau ia 'oku hilifaki 'i he pa'anga na'e tonu ke nofo ma'u he pa'anga tukuhau pea mo e pa'anga sino mālōlō. Ka na'e toho ia kimu'a he taimi na'e tonu ke fakalao 'a 'ene ta'etukuhau. 'A ia ko e me'a ia ko e fakama'ala'ala pē ia ki he tu'unga 'oku 'i ai 'a e Lipooti ko eni 'a e 'Atita.

Sea Komiti Kakato: Mālō 'Eiki Nōpele Ha'apai ka ko e 'Eiki Sea 'o e Fale Alea.

'Aisake Eke: Tapu ki he 'Eiki Sea 'o e Komiti Kakato mo e Hou'eiki 'o e ...

Sea Komiti Kakato: Me'a mai Tongatapu 5.

'Aisake Eke: Komiti Kakato. 'Io 'oku mo'oni ko e hangē pē nau lave ki ai 'anenai na'e toki 'oku, na'e 'i ai pē foki 'a e talāsiti ia na'a nau tokanga'i e pa'anga ko ē 'a e 'a e Kautaha ko eni 'Uhila mo e Kasa pea 'oku 'osi pē ia ai ko e hā 'a e lao ko ē pea mo e *rules* mo e tu'utu'uni ko ē 'oku fai 'aki toki a'u pē ki he ta'u pea toki 'oatu. Na'e toki fakahoko mai ia ki he Poate hemau toutou 'eke 'oku mahino ia ...

<009>

Taimi: 1050 – 1055

'Aisake Eke: ... 'osi hanga 'enautolu 'o vahe, 'o vahe atu pe ia mo e ni'ihī na'e te'eki a'u ia ki he ta'u ko ē ke vahe aí. 'A ia ko e palopalema ia na'e hokó. Pea mau 'ilo ko iá pea mau vakai'i mai leva e 'Atitá ke ha'u vakai'i ange ko e hā e tu'unga ko iá. He na'a mau toe hoha'a pe mo mautolu 'i he vahé pe na'e tonu hono fika'i ko ē 'a e ngaahi pa'anga ko ē 'oku ma'u he fakafō'ituituí. Pea 'ikai ngata aí ke 'oua 'e vahe atu mo e pa'anga ia 'a e *employer* mo e tokotaha ko ē ha'ana e ngāué.

Pea toki hū mai e 'Atitá ko ē 'o vakai'i e me'a ko ení, 'a ia 'o mau toki 'ilo ko ē e ngaahi me'a ko ení. 'A ia ko 'ene maumá ko 'ene totongi, hanga 'e nautolu 'o totongi kātoa mo e ni'ihī

na'e te'eki ai ke ta'u ngāue, ke nau *entitle* ki he'enau silini 'o 'uhinga ai e me'a ko eni. 'A ia ko e palopalema ia na'e hoko mei heni. Kaihehe 'oku ou tui ko e ngaahi poate mahalo

Sea Komiti Kakato: 'Ikai ke 'i ai ha'amou ngāue fakalao ki he maumau ko iá

'Aisake Eke: Na'a mau 'osi 'ai 'emautolu na'e, tuku kitu'a 'a e tokotaha ko ē na'e poate ko ē, ko e to'o foki ko e Sea ko ē 'o e talāsiti ko e tokotaha poate. Pea na'a mau toutou 'eke, 'a ia ko 'ene pehē pea fai leva e fetu'utaki, fakanofa ā e motu'a poaté. Na'e Sea ko ē, pea 'ikai ke ne fakahoko mai kia mautilu kae 'ave fetukutuku leva 'a e pa'anga ia na'e to'e 'o 'ave mo e fai mai e 'atita ko eni 'o fakapapu'i. Ko e hā e pa'anga 'oku to'e mo e ngaahi me'a na'e fakahoko, ko e hā e me'a na'e maumau 'o fetukutuku, ko e me'a ia na'e hoko.

Na'e tu'o fiha e ngāue 'a e motu'á ni mo e poaté 'o mau toki 'ilo ai kimui. Ka ko u tui ko e me'apango lahi ia. Ka ko u tui ko e ngaahi me'a ia 'a e ngaahi poate ko ē 'oku kei toe ha'anau me'a pehē ke nau fakapapu'i pe 'oku 'ikai ke hoko ha me'a pehē.

Tui Pule'anga ke ako mei he fale'i/na'ina'i fakahoko mai he 'Atita ke fakalelei'i 'aki 'enau ngāue

'Eiki Palēmia: Sea, kole pe ke u tokoni. Ko u pehē pe Sea, 'oku mahino pe ia ko e 'ū kautaha pehe ni 'oku lele mai he ngaahi ta'u lahi. Tatau pe mo e Pule'anga ko eni, toe hoko atu mo e ngaahi pule'anga kehe. Pea ko 'etau me'a pe 'oku fai ko 'etau sio ki ha me'a 'oku fiema'u ke fakalelei pea fakalelei'i. Pea ko u fakamālo au kapau ko ena na'e fakamālolō'i 'a e Talēkita ko ena 'a e me'a ko ena 'a e Fakafofonga Tongatapu 5. Ko e 'uhingá ko 'enau fakatokanga'i 'a e, ka 'oku 'ikai totonu ke tau pehē ke tau fanofano hotau nimá he na'e hoko e ngaahi 'atita mo e me'a ko eni he taimi pe 'o kitautolu na'a tau ngāue ai he Pule'angá.

Ka ko e me'a pe ia ke fai Sea, ko 'etau hanga 'o to'o 'a e na'ina'i pea mo e fale'i ko eni 'a e 'Atitá 'o fai ha me'a ke toe lelei ange ai he kaha'ú. Ka ko u fakamālo pe au he fakama'ala'ala 'a e Tongatapu 5 he na'e Sea foki he taimi ko iá. Kae hangē ko e laú mahalo ko e palopalema eni ia na'e hokohoko mai he kuohili, kae fakamālo atu Sea he ma'u faingamālie.

Taniela Fusimālohi: Mālo Sea, ko u tui ko e 'isiu mahu'inga eni pea ko u fakamālo pe he fakama'ala'ala mo e talanoá. Ka ko u faka'amu au Sea ko e 'isiu ko eni ki he fetongi e ngaahi misini ka ko e anga pe 'eku fakakaukau pe 'oku fakakaukau pehē e Pule'angá. Kapau 'oku 'i ai ha'atau *reserve* pe ko ha'atau silini hulu he tākaki he ta'u fakapa'angá pea ngāue'aki ia ki hono fakatau maí kae 'oua toe fai ha nō mei he pangikē mo e Poate ko eni e *Retirement*. Ka tau 'omai pe ā ha ki'i seniti

'Eiki Palēmia: Sea tuku pe mu'a ke u tali atu 'e au e fo'i fehu'i ko ē. Ko e 'uhingá pe ke tau fakavavevave pe he ko e 'uhingá 'oku lahi 'etau 'aseniá 'oku peesi 'e 3 hangē ko e me'a 'a e Sea Fale Alea. Ko e kātōa e ngaahi me'a ko eni Sea 'oku pau ke fakakaukau'i lelei he 'oku tau lolotonga *budget deficit* he taimi ni Sea. 'Oku tau lahi fakafalala he 'etau *reserve* pea kapau 'oku 'i ai ha taha ia *partner* hangē na'e me'a'aki 'e Tongatapu 5. 'Oku 'i ai ha, pe ko 'Aositelēlia pe ko Nu'usila ko e me'a ia te mau 'uluaki mu'omu'a ki ai. Ko e 'uhingá ke ma'u e tokoni ko iá ke fai'aki e ngaahi ngāue ko eni. Ka 'oku tau 'ilo 'oku pau ke fai e ngāue ko e toe pe eni ia, tuku mai pe mu'a ki he Pule'angá ko hono fatongia ke sio pe ko e hā 'a e me'a 'e tokoni'i'aki ai 'a e kautaha ko eni 'atautolu ki he 'uhilá, mālo.

Taniela Fusimālohi: Mālō Sea, ‘oku mahu’inga foki ‘etau talanoa he me’á ni he kapau te mou me’a hifo ki he peesi 132 he tēpile loma 7 ‘oku ‘i ai ‘a e ngaahi mo’ua ‘oku tuku fuoloa pe ia pea ‘oku ou manavasi’i pe ‘oku kau heni ha mo’ua ia pea ‘osi ai pe ia ‘ikai ke toe totongi ka ko e *income* foki. He ko u sio hifo ko ē ki he mo’ua ko ē ‘oku ‘ova he ‘aho ‘e 60, 61 ‘o lele aí. Ko e meimei ‘i he 900000, ka kapau ko e tūkunga eni ia ‘o e ngaahi mo’ua. Ko e me’a pe ko u fie fehu’i ‘e au ia pe ‘oku kau he mo’ua ko ení si’a ngaahi fāmili ‘oku faingata’a’ia. Pe ko ha mo’ua eni ia ha fa’ahinga ‘oku ala lava pe ‘enautolu ia ke totongi honau mo’uá he ‘oku ‘osi ‘i ai pe ngaahi lipooti kimu’a ‘oku ‘osi tuhu’i mai ai ‘a e ‘elia ko ení ‘i he ‘ikai ke totongi ‘uhila ‘a e fa’ahinga ‘e ni’ihi.

Sea Komiti Kakato: Hou’eiki Pule’angá mou me’a maiangé ki he 7 loma, tēpile ko e hā e ‘uhingá.

‘Eiki Palēmia: ‘Io, ‘e Sea ko e, hangē pe ko e ‘asi ko ená, ko ‘etau sio pe ko ena ko e mo’uá kapau ‘e lava ‘e Tongatapu 5 ‘o tokoni mai he taimi ko ení he ko e ‘uhingá ki he detail. Ka ‘oku tau ‘ilo’i kotoa pe ko e mo’uá ko e meimei ko e kautaha kotoa pē ‘oku ‘i ai ‘enau mo’ua pea ‘oku mau tali ‘enautolu hangē ko e ngaahi fokotu’u ko ená. Ko u fokotu’u atu ...

<010>

Taimi: 1055-1100

‘Eiki Palēmia: ... hena ki he kau taki ngāue ke fokotu’u ha ngaahi tu’utu’uni ngāue pe ko ha lao ki hono tokanga’i ‘o e ngaahi mo’ua ‘oku te’eki ke totongi mai ‘e he kautahá. Ko e fale’i ia ko ē ‘a e ‘Atitá pea ko e me’a ia ‘oku tonu ke mau fakatokanga’i Sea. Ko e me’a ki he *detail* ‘o e mo’uá, mahalo na’a tokoni mai ‘a e ‘Atita Senialé pe ko Tongatapu 5 ka ko e me’a mahu’inga heni Sea, na’e ‘i ai ‘a e me’a ‘oku tokanga ki ai e ‘Atitá pea ko e hā leva e *respond* pea ko e hā leva e me’a ‘e fai ki aí. Mālō Sea.

‘Aisake Eke: ‘Io Sea tapu mo e Feitu’u na mo e Komiti Kakatō Sea. Ko e taha foki ia e ‘uhinga na’a ma’u ‘ai ai ko ē mai ‘Atita ‘a Tongá ní ke mau ki’i vakai loloto angé ki he me’á. He ko e me’a ko ē na’e ha’u e ‘Atita kimu’á ‘osi ange pē me’á ia ‘oku ‘ikai ke, pehē pē ‘oku sai pē, ‘a ia pea ko e vakai’i eni. ‘A ia ka ko e ‘uhinga foki ‘ai e me’a ko ení koe’uhí ko ‘emau tokanga ki he, ki he ni’ihi ko ē ‘oku ‘ova. ‘Oku tonu ke ‘oua toe ‘ova ia he ‘aho ‘e 30, ko e lahi tahá ia koe’uhí ke mau fakapapau’i. He ko e me’a ko ē na’e hokó, fakapapau’i ia pea toe ‘i ai mo e kakai na’e ōmai fakatonutonu. ‘A ia ko e tu’unga fakatu’utu’uni ia ko ē ki he me’a ko ení. Ko e fa’ahinga ko ē ‘oku ‘ova he 31 ki he 60, vakai’i nautolu ko fē nautolu pe ‘oku nau ‘i heni pe ‘oku nau ‘i muli pea ko e hā e me’a ke faí.

Ka ‘i ai ha me’a ke ala toe fai, fai, pea kapau ‘ikai, mau ‘alu leva ‘oku ‘i ai e founa pē. *Write off* tamate’i ā ia he ‘ikai toe lava ia ‘o ma’u mai. Koe’uhí kae lava ‘o fakama’opo’opo mai ki he ni’ihi ko ē ‘oku tonu ko ē ke nau kei hoko atu. ‘A ia ‘oku ou tui ko e lipooti ko ē ‘a ia ko e 20/21 foki eni.

‘A ia ko u ‘amanaki ki he 21/22 ko u tui ‘i he lipooti ko ení, tonu ke fakamā’opo’opo mai ke ki’i maau ange. Ko u tui ‘e lava leva ia ke tau sio koe’uhí ke mahino na’a ‘oku ‘i ai ha ni’ihi ia he lekootí, ko e hā kuo fuoloa pe ‘oku ‘i ai ha ni’ihi na’e fakatonutonu. ‘A ia ka ko ‘eku pehē nau, fakamālō lahi ki he ‘Atitá ‘enau hū mai ‘o sio ofi loloto ki heni koe’uhí ke lava ‘o fai e fakamā’opo’opo ‘i he ngaahi me’a ko ení Sea. Mālō.

Sea Komiti Kakato: ‘E ‘Eua 11, fēfē ki he ngaahi me’a ko eni felāve’i ko ē mo e ‘uhilá. Ko ‘eku lave’í ‘oku ‘ikai ke tali he Pule’angá, ‘oku tali he Tongatapu 5. Pea ko e ngaahi fakama’ala’ala matu’aki mahu’inga ‘aonga ia ki he kakai e fonuá. ‘I ai ha me’a toe me’a kehe, ka ‘oku ‘i ai ha ki’i taimi pē pea mo feme’a’aki pē mo Tongatapu 5 kau ki he lipooti ko ení. Kapau te ke me’a ki he taimi ni, talu ‘etau kamata ‘aneuhu mo ho’o taimi kotoa. Miniti eni ‘e 20. Ke fiamālie pē ke ke tā tā tokotaha pē Feitu’u na kae ‘ikai ke ‘i ai ha ki’i faingamālie ki he kau Fakafofongá ke nau ki’i me’a mai ha me’a.

Taniela Fusimālohi: Sea ko e Feitu’u na pe ia. Ka ko ‘eku palopalemá foki ‘a’aku Sea, ko u lau ‘e au e lipooti kotoa pē mei mu’a a’u kimui ‘oku ‘omai pea ko e ‘uhinga pē foki ia ‘oku lahi ai ‘eku fehu’í. Pea kapau ke pehē ke u toki hoko atu ‘anai kae tuku atu ki he ...

Sea Komiti Kakato: ‘Oku mea’i pē he Feitu’u na ia ko ‘etau miniti pē ‘e 10.

Taniela Fusimālohi: Ko ia. Ka ko e hā pē me’a ia ‘a e Feitu’u na he ko ena ‘oku, kapau kuo miniti ia ‘e 20, pea kapau ‘e hoko atu ha taha. Pea ko e ‘uhinga foki ia he ‘oku ‘ikai ke toe ‘i ai ha taha ia ‘e ‘i ai ha’ane ngaahi fehu’i pea ko e me’a pe ia ‘oku ou si’i lele lele ai pe au ia.

‘Eiki Palēmia: Sea.

Taniela Fusimālohi: Ka ‘o kapau ‘oku ‘i ai ha fehu’i ‘a e kau Mēmipá ka u ki’i ta’utu au ki lalo.

‘Eiki Palēmia: Fakamālō atu ... ki he lau he Fakafofonga kātoa e lipootí. Mahino pe eni ia ‘oku ‘ikai ke mau lau ‘emautolu pea ‘oku mo’oni ho’o me’á Sea. Faingofua pē pōpōtalanōa ia ‘i tu’a he ko e me’a pē ‘oku tau anga ki ai, talatalanoa pē ke fakamahino’i ha fo’i me’a hangē ko ē na’e fai ‘e Tongatapu 5 ki he fehu’i ‘a ‘Eua 11. Ka ‘oku fakamālō atu au he hanga ‘e Tongatapu ‘e ‘Eua 11 ‘o lau e ki’i lipooti ‘a e ‘Atitá. Mau feinga pē ke fakaofiofi atu pē Sea mālō.

Taniela Fusimālohi: Mālō Sea ko e, lava pē ‘a e talatalanoa ia ‘i tu’á mo e fehu’i ka ko e lipooti kotoa pē ‘oku tēpile’i ho Falé, ka ‘oku ‘i ai ha me’a ai ‘oku tokanga ki ai ha Mēmipa ko e feitu’u pē eni ia ke fai ai. Ko e talanoa ia ‘i tu’á ko e me’a ia ‘oku tupu ai ‘a e palopalemá Sea ko e ngaahi talanoa ‘i tu’a kae toki fakahū mai.

Sea Komiti Kakato: ‘E Fakafofonga ‘oku ‘ikai ke ‘i ai ha palopalema ia he, ‘a e feme’a’aki ‘i tu’á. ‘Oku ‘ikai ke ‘i ai ha palopalema ia ‘a e feme’a’aki ‘i Falé ní. Ko e me’a pē ‘oku mau ongo’i ko e me’a pē eni ia ‘oku mea’i lelei pē ‘e Tongatapu 5 ‘oku ‘ikai ke fu’u mea’i ia ‘e he Pule’angá. Na’a ‘oku malava pē ke fakamahino’i ki he Feitu’u na ‘a e ngaahi ‘ū me’a, ko e me’a ko ení ia, ta ko ē ‘oku mahino kiate au ia ko e ‘ū fehalaaki na’e fai ‘e he Poate ‘Uhilá ko e tokotaha ia na’e Seá pea nau fakatokanga’i, pea fekau e ‘Atitá ke nau ōmai ‘o vakai’i ‘a e ngaahi fehalaaki ko iá pea ‘oku fu’u lahilahi.

Ko e me’a ko ē ‘oku tau ongo’i ko e ‘aho ‘aneafi na’e hanga he ‘Atitá ‘o, hangē kiate au na’e toko 16 ko ā pe ko e toko 17 ngāue popula kau ngāue fakapule’angá. Pea faihala ko ení, ‘ikai ke fai ha ngāue ia ki ai. Ko e me’a pē na’e fai ki ai ‘o mahino ki he kakai ‘o e fonuá na’e fekau ke ‘alu ki ‘api. ‘Oku ‘ikai ke toe ‘i ai ha toe ...

<002>

Taimi: 1100-1105

Sea Komiti Kakato: ... ‘ave ia ki he Fakamaau’anga pē ‘e toe fanongo au ‘i he kakai he ‘oku tau ongoongosia mamafa ‘uhila pea ka toe totongi tu’usi mamafa pea a’u ki ha taimi ia ‘oku ‘ikai ke toe lava ‘e he kakai ‘o mafeia honau ngaahi fatongia. Fiemā’u ‘a e maama ke tokoni ki honau ngaahi fāmili.

Ka ‘oku ou fakamahino pē ‘e au ki he Feitu’u na he mahalo ko Tongatapu 5 ‘oku ne mea’i lelei taki taha ‘a e ‘u līpooti ko eni fekau’aki pea mo e ‘uhila, fēfē ke tau hoko atu, hangē ko e me’a ko eni ‘oku ‘ai ko ē ‘e Tongatapu 4, ‘eke e lisi.

‘Aisake Eke: Sea kau ki’i fakahoha’a atu pē mu’a.

Sea Komiti Kakato: Me’a mai.

‘Aisake Eke: Sea tapu mo e Feitu’u na mo e Komiti Kakato Sea, ‘oku ou poupu pē au ki he si’i ‘ohake ‘e he Fakafofonga 11, ‘Eua 11 ‘a e me’a ko eni, koe’uhi neongo foki ko e me’a eni ia ‘i he 2021, te’eki ai foki ke ‘omai ‘a e līpooti 21/22, kae me’a mai pē ‘Eiki Palēmia mo e me’a ko e ‘aho ni kuo lele lelei atu e. ‘E lava pē ‘o ‘i ai ‘a e ngaahi me’a ‘oku ou tui ko e kuohili lava ‘o tokoni mai ki he ngaahi me’a ia ‘oku tau ‘ai ‘i he ‘aho ni ‘oku ou tui ko e laumālie lelei pē, ko e sio pē pē ‘oku tau ‘i fē mo ha fakalalakaka ‘oku tau lele atu ai Sea, ‘oku ou pehē ko e feitu’u pē eni, mālō.

Sea Komiti Kakato: Mālō, fēfē ke ki’i tuku kia Tongatapu 2 ke me’a mai pea toki foki atu ki he Feitu’u na ‘Eua 11.

Tokanga Tongatapu 2 ki he kakai fuahia noa’ia ‘enau mo’ua ‘uhila ‘i he ngaahi mo’ua tuku fuoloa

‘Uhila mo e Langi Fasi: Tapu mo e Feitu’u na Sea, pea tapu mo e Hou’eiki Mēmipa ‘o e Komiti Kakato. ‘Oku ou, ‘i ai pē mo ‘eku tokanga makehe atu ki he tēpile 7 fakaloma ko eni, he koe’uhi he ko e, ki he ngaahi mo’ua tuku fuoloa. Pea ‘oku ‘i ai ‘eku tokanga ki he me’a ‘a Tongatapu 5 ki he, ke fai ha ngāue ange ki he ngaahi mo’ua ko eni. Ka ko e me’a ‘oku ou tokanga au ki ai Sea, ko e nunu’a pea mo e kakai ‘oku fuahia ‘i he ngaahi mo’ua ko eni. He ‘oku ‘i ai ‘a e ngaahi ‘api ko e ngaahi ‘api nofo totongi pea mo e ngaahi pisinisi ‘i he ngaahi fale fai’anga pisinisi, ‘oku nau hū atu nautolu ia ‘oku fokotu’unga mai ‘a e mo’ua ia ai ‘o e kakai ia kimu’a, pea ko e me’a leva ‘oku hokó, ‘oku hanga ‘e he ‘uhila ia ‘o toutou tu’usi ‘a e ‘uhila ‘a e kakai ko eni mo fakamālohi’i kinautolu ke nau hanga ‘o totongi ‘a e mo’ua kehe ko eni ‘o e fa’ahinga ko ē ‘oku fuoloa ‘enau mavahe ‘anautolu, ka kuo faai atu’a e mo’ua ia he lau afe.

Ko e me’a ‘oku ou tokanga ki ai ke fai ha ngāue ki he ‘u mo’ua ko ia koe’uhi ke fakatau’atāina’i ‘a e ni’ihi ko eni ‘oku nau pōpula nautolu hono toutou tu’usi ‘e he ‘uhila ia ‘enau ‘uhila. ‘Oku totongi pē ‘enautolu ‘a e mo’ua lolotonga ko ē ‘o nautolu ka ko e fu’u toenga mo’ua ia ko ē ‘oku ‘ikai ke ‘ilo pē ko e mo’ua ‘o hai, ‘oku tupunga ai ko ē hono toutou tu’usi, pea ko e taimi ko ē ‘oku fai atu ai ‘a e lāunga ki he Potungāue ‘Uhila ‘oku talamai mei ai ke nau tātā pē ‘enautolu he koe’uhi ‘oku pau pē ke tu’usi ‘a e ‘uhilá ia.

‘A ia ‘oku ou tokanga au ki he kakai ‘oku fua hia noa’ia, ‘i he ngaahi mo’ua tuku fuoloa ko eni, ko e ‘ikai ke fai ‘e he Potungāue ‘Uhila hono fatongia taimi totonu ki hono tākaki ‘a e mo’ua ‘i he taimi ko ia ke ‘oua ‘e toe ‘i ai ha toenga mo’ua. ‘Oku ou tui kapau ‘e lava ‘a e me’a ko ia ‘e toe fiemālie ange ai ‘a e kakai, pea he ‘ikai ke toe fai ha ngaahi lāunga ‘i hono

tu'usi noa'ia 'o e 'uhila ia ko e mo'ua ia 'o ha kakai kehe. Mālō 'aupito Sea 'a e ma'u faingamālie.

Poupou Pule'anga ke fai ha sio mo ha ngāue ki he ngaahi fokotu'u Lipooti 'Atita

Eiki Palēmia: Sea koe'uhi foki ke u ki'i tokoni atu pē 'o tali atu pē ha kongā. Hangē ko ia ko e lau koe me'a eni ia 'i he, pea na'e fakahoko mai pē 'e Tongatapu 5, ko e me'a eni ia 'i he kuohili, ka 'oku ou faka'amu ke tau ako mei ai. Ka ko u 'uhinga pē au ia ko hono fakalea 'o hangē ia ko e me'a 'oku tau pehē 'oku lolotonga *practice* he taimi ni.

Ko e me'a ko ē na'e 'omai ko ē fokotu'u mai 'e he 'atita, ke fai ha tokanga makehe ki ai, pea 'oku tonu pē ke fai ki ai, pea na'e hangē ko ē ko ē ko e poupou 'a Tongatapu 5, ke 'uhinga he kuo 'osi 'ohake 'a e me'a ko eni. Ko e me'a ki hono *write off* mo e me'a, na'e ki'i lave pē ki ai 'a Tongatapu 5, he ko e *practice normal* ia 'a 'etau sio ke a'u ki he 'aho 30 pē ko e 'aho 'e 60 pea tau sio ki he *circumstances* ka ko e 'ai ko ē ke hanga 'oku *link* ki he hiki mo'ua 'i he taimi ni, 'oku ou tui 'oku tau ki'i 'ova tautolu ia. Ka ko e anga pē ia 'a e tali atu, mau poupou mautolu ke fai ha sio ki ai hangē ko e fokotu'u 'a e 'atita, neongo ko e me'a eni 'i he taimi ko ē, ka ko e me'a lelei ko e 'i ai pē ha me'a lelei pea tau sio ki ai ke fai ha ngāue ki ai, mālō Sea.

Tokanga 'Atita ki ha founga ngāue TPL ke solova 'aki mo'ua 'uhila laka hake 'aho 90 hono ta'etotongi

Lord Fakafanua: Sea tapu pē mo e Feitu'u na pea mo e Hou'eiki Mēmipa 'o e Komiti Kakato. Ko e, 'ai pē eni ke mā'ala'ala e feme'a'aki koe'uhi he 'oku fai 'a e tokanga ki he tēpile ko eni. Ko e me'a 'oku tokanga ki ai 'a e 'atita ko e mo'ua ko ē 'oku laka ange 'ene fuoloa hono ta'etotongi, 'i he 'aho 'e 90. 'A ia ko e 640000, koe'uhi ko e 'aho ia 'e taha ki he 30, ko e 'aho 'e 31 ki he 60 mo e 61 ki he 90. Ko e me'a fakangāue pē ia 'a e Tonga *Power*. 'A ia ko e 'i loto 'i he 'aho 'e 1 ki he 30, 'o kapau 'oku toe ho mo'ua ki he māhina 'e 1 kei lava pē ia ke totongi. 'A ia ko e me'a fakangāue pē ia 'oku tuku mai 'e he Tonga *Power* 'i he māhina 'e 1 ke ke totongi pea 'o kapau ko e taimi ko ē 'oku 'omai ai ho'o mo'ua fo'ou he māhina ...

<005>

Taimi: 1105-1110

Lord Fakafanua: ...ko ē 'oku hoko maí 'e 'asi ai kapau 'oku 'ikai ke totongi e mo'ua ko ē he mahina kuohili 'e tu'usi ho 'uhila. 'A ia 'i he anga ko ē hono lau ko ē e fakafika 'oku 'ikai ke tau ma'u 'e tautolu e tēpile ta'u ko ē kimu'á ke fakafehoanaki mo e 1.6 miliona ko eni ke tau 'ilo pē 'oku lahi ange pē 'oku si'isi'i pe kuo holo 'a e ngaahi mo'ua ko ē 'oku a'u ki he 'aho 30 'oku ta'etotongi. 'A ia ko e me'a fakangāue pe eni te tau toki lava 'o sivi'i 'o kapau te tau hanga 'o fakafehoanaki e tēpile ko eni mo ha ngaahi ta'u. 'A ia hangē ko e me'a ko eni 'a Tongatapu 5 ke 'omai e ta'u ko ē 2022 mo e 2023 ke tau sio pē kuo hiki pe kuo holo 'a e lahi 'a e ngaahi mo'ua kuo ta'etotongi 'i loto he 'aho 'e 30.

Ko e fokotu'u ko eni 'a e 'Atita Seniale 'oku 'i ai 'ene hoha'a 'a'ana ki he ngaahi mo'ua ko eni 'oku laka ange 'i he 'aho 'e 90 pe māhina 'e tolu. Ko 'ete tōtu'a ko ē e ta'etotongi mo'ua ki he māhina 'e tolu 'osi mahino 'osi tu'usi 'aupito pē 'a e 'uhila ia. 'A ia ko e me'a ko ē 'oku fehu'ia ko e ni'ihiki ko eni 'oku nau mo'ua 'o tānaki 'o 640000 ko e hā e me'a 'oku hoko kia nautolu.

‘Oku ‘i ai ha fokotu’utu’u ngāue ‘a e Tonga *Power* ke tānaki mai e mo’ua ko eni pē ‘ikai koe’uhī ‘oku ‘osi laka ia ‘i he taimi ko ē ‘oku fai ai ‘a e fengāue’aki mo e *customer*. Ko e fokotu’u pē ia ‘a e ‘Atita ka ‘oku ‘ikai ke tau ‘ilo ko e me’a eni mei he 2021 na’a kuo ‘osi solova ‘a e palopalema ia ko eni he 2023. Ka ko e me’a ‘oku ‘ohake ai ‘oku mahu’inga ke ‘i ai ha ngaahi lipooti ke fakafehoanaki mo eni. Ko ia ‘oku ‘ikai ke mea’i he Hou’eiki pe ko ha me’a fo’ou eni pē ikai. Ka ko e anga ia ‘a e fakakaukau ko ē ‘a e ‘Atita ke fokotu’u mai ha founa ngāue ke solova’i’aki ‘a e ngaahi mo’ua ko eni 640000 tupu. Ko ia pē Sea.

Sea Komiti Kakato: Mālō ‘Eiki Nōpele Fika 2 ‘o Ha’apai ka ko e Sea ‘o e Fale Alea. Hou’eiki hangē ko e me’a ‘oku ke me’a’aki ko e ‘ū me’a eni ia he ta’u kuo maliu atu, tau ‘amanaki pē ‘o hangē ko e me’a ‘oku me’a mai he Minisitā Pa’anga ‘aneafi ‘e ‘omai e ‘atita hokó ‘e toe lelei ange ia, pea ‘ikai ke toe fai ha hoha’a hangē ko ia kuo ‘i ai ‘a e Fale ‘eiki he taimi ni. Tongatapu 4.

Tokanga ki he tu’unga ngaahi vahe totongi hulu ‘oku fiema’u ke totongi fakafoki mai ki he Pule’anga

Mateni Tapueluelu: Tapu mo e Feitu’u na ‘Eiki Sea pea pehē ki he ‘Eiki Palēmia mo e Hou’eiki Mēmipa ‘o e Komiti Kakato kae tuku mu’a Sea ke fai atu ha fakalavelave ‘i he peesi 11. Mo’oni pē ‘Eiki Sea ‘oku peesi ‘e tolu e ‘asenita ka ki he motu’a ni ‘oku ‘ikai ke fu’u ‘i ai ha palopalema ‘a’aku mo e ngaahi lipooti fakata’u. Ko e lipooti eni ia ‘oku mamafa ki he motu’a ni ko hono ‘uhingá neongo ko e ngaahi me’a kimu’a ka ‘e tokoni kotoa pē kia kitautolu ‘i hono teke ko eni ‘o e pule lelei, pea ko u kole pē au ki he Hou’eiki Pule’anga ke mou laumālie lelei kae tokoni mai mu’a ki he kaveinga ko eni.

‘A ia ko e peesi 11 Sea ‘oku fekau’aki eni ia pea mo e ki’i natula mo’ua mo eni ‘e taha. Ko e ngaahi vahe totongi hulu. ‘A ia ko e ngaahi vahe eni ia ‘oku totongi ia ‘o ‘ova pea ‘oku fiema’u ia ke totongi fakafoki ki he Pule’anga pea ko e ni’ihi pē ‘oku totongi pea ni’ihi puli ai pē ia. Pea ‘oku ou kole pē ki ho’o kau ngāue Sea ke ki’i tahataha’i ange mu’a ki ‘olunga ‘io ‘alu hifo ange ki he palakalafi fika ua fakamuimui, tu’u ange ai mālō ‘aupito ‘Eiki Sea.

Kapau pē ‘e ... ‘oku ‘asi eni ia ko e toki ‘osi eni ia ki he 30 ‘o Sune 2022 ‘Eiki Sea. ‘A ia ‘oku pehē, ko e ngaahi totongi ‘ova na’e tānaki mai mei he ngaahi ta’u fakapa’anga kimu’a ‘i he’emau fakatokanga’i na’e te’eki lava ha totongi fakafoki mai ‘i he ta’u fakapa’anga ko eni 152341, fakataha’i fakakātoa 247598 ‘i he’ene a’u mai ki he ‘aho 30 ‘o Sune. Ko e fokotu’u ē ‘oku fai atu ai e fakamalanga atu ‘Eiki Sea ‘a ē ko ē ‘oku fai mai ‘e he ‘Atita. ‘Oku mau fokotu’u atu ke fakakau ‘a e mahu’inga ko eni ‘o e ngaahi vahe te’eki ke totongi mai ‘i he vahe ‘o anga pehē ni. ‘A ia ‘oku fokotu’u mai ai ke fakakau ia ko e me’a ‘oku ‘osi vahe e fo’i pa’anga. Ko e fokotu’u ko ē ‘anenai fekau’aki mo e ‘uhila ke ai ha *system* ke totongi fakafoki mo tokanga’i e ngaahi mo’ua. Ko eni ‘oku mahino ke ‘ai pē eni ia ‘o fakakau ko e kau ngāue tu’uma’u kae mahino kuo ‘osi ā fo’i 240000. ‘A ia ‘oku mahino ko e pa’anga kātoa ko ē ...

<007>

Taimi: 1110-1115

Māteni Tapueluelu : na’e totongi fakafoki mai na’e fe’unga pē ia mo e pa’anga ‘e 36000 ko e silini pē ia na’e ‘ova pea na’e lava ‘e he ni’ihi ko ē ‘o totongi mai. Mahalo ko e kau ma’u lotu mo’oni mo’oni ia ‘Eiki Sea na’a nau foki mai ‘o totongi ‘a e pa’anga na’e ‘ova hono totongi kia nautolu pea ko e toengá ia ...

'Aisake Eke : Kae hā leva ni'ihī na'e 'ikai ke ō mai.

Māteni Tapueluelu : Ko u tui pē mahalo ko e kau malanga ko e toengá ia 'oku 'ave ai pē ia. Ko 'eku kole pē 'a'aku ia mahino pē ia 'oku 'ikai ke kau ai 'a e Pule'angá ia. Mole ke mama'ō ke pehē ko e tukuaki'i enī 'o e Pule'anga. Ko e kole fakama'ala'ala pē ia 'Eiki Palēmia pea pehē ki he 'Eiki Minisitā Pa'anga ke tokoni mai, ko e hā e tu'unga 'oku 'i ai ē ka 'oku mahino foki ia ko e me'a enī ia he 'aho 30 'o Sune 2022. Ngali 'osi kaniseli ia, pē kuo 'osi fai ha ngāue ki ai, tokoni mai pē mu'a 'Eiki Sea. Mālō.

Sea Kōmiti Kakato : 'Eiki Minisitā Pa'anga me'a mai. Fakamālō atu Fakafofonga Tongatapu 4 ngaahi me'a ia ..

Kei fai ngāue Pule'anga ki he ngaahi vahe totongi hulu ke fakafoki mai

'Eiki Minisitā Pa'anga : Fakatapu atu Sea tapu atu ki he Hou'eiki Mēmipa 'o e Kōmiti Kakatō, kae 'atā ke fai atu ha ki'i tali nounou atu pē ki he fehu'i ko enī 'a e Fakafofonga Tongatapu 4. Ko e kaveinga mahu'inga pē ia ke fai hono 'ohake, pea hangē pē ko ia kuo fakahā mai mei he lipooti 'a e 'Atita Senialé fekau'aki mo e tu'unga ko enī. 'Io 'oku tatau pē mo e Potungāué mo e Pule'angá 'oku 'i ai pē hoha'a ki he hoko e ngaahi me'a ko enī. Ka 'oku, hangē ko 'eku fakahoha'a atū 'oku kei fakahoko pē 'a e ngāue ki he feinga ko e hā 'a e taupotu taha 'e ala fai ki hono lava ke ma'u mai 'a e sēniti ko enī.

'Oku kei kau pē hangē pē ko e lipooti 'a e 'Atita Senialé 'oku 'i ai pē ngaahi fika mei mu'a kei tānaki atu pē mo e ngaahi fika kimui, pea 'oku kei fakahoko pē ngāue ia 'a e Potungāué ko hono muimui'i 'a e fa'ahinga ko enī. Ko e kātoa e fa'ahinga ia ko enī 'oku hoko ai 'a e totongi hulú 'oku 'ikai ke nau toe 'i he ngāue fakapule'angá kinautolu. Hangē pē ko e palakalafi 1 'o e peesi 11 he (f) 'oku ne fakahā atu pē 'a e ngaahi 'uhinga kekekehe ko ia 'oku hoko ai e palopalema ko enī.

Pea ko e ki'i, 'i ai pē 'a e ki'i tōnounou pē 'i loto pē fakangāue he'emaufengāue'aki pē 'i loto pē ke mau femahino'aki. Ko e taimi 'oku livi ai ha taha ta ko ē ia 'oku 'alu ia 'o 'alu 'aupito kae te'eki ke fakahoko mai ia 'e nofo he ngāue. Pea toki ma'u mai 'a e fakahoko mai ia ko ē ke ta'ofi e vahé kuo hulu atu ha fo'i vahe ia 'e 1 pē 2. 'A ia 'oku tātānaki 'a e fa'ahinga ko iá 'o e ni'ihī tokolahi ko enī pea 'oku nau hoko ai ko ē 'a e fika ko enī 'oku a'u mai ko enī ki he taimi ni. Ka 'oku kei tu'u pē ia he lekooti 'a e Potungāue kae fai pē ha feinga kia kinautolu. 'I ai pē fa'ahinga kuo lava 'o ma'u 'o totongi mai pea holo hifo e fíká, ka 'oku ai pē fa'ahinga 'oku kei tu'u ai pē ka 'oku mau hangē pē ko e fale'i ko enī 'a e 'Atitá 'oku fakahoko mai, ke fakakau 'a e mahu'ingá he ngaahi vahe te'eki totongi mai. 'Oku tu'u pehē pē 'i he lekooti kae fai pē 'a e feinga ki he, na'a lava totongi mai. Ka toki 'i ai ha taimi 'oku 'ikai pē ke toe lava pē kuo pekia ha taha ia pea 'oku toki fai leva e tu'utu'uni ko enī ko hono to'o e fika ko enī. Mālō.

Sea Kōmiti Kakato : Mālō 'Eiki Minisitā. Tongatapu 4.

Fehu'ia Tongatapu 4 'uhinga ki he fu'u fuoloa & toki lava fakahoko 'atita ngaahi ngāue pa'anga mo faipau ki he Lao Potungāue Pa'anga

Māteni Tapueluelu : Fakamālō atu Sea ki he 'Eiki Minisitā 'i he 'omai e fakama'ala'ala ko ia. Kae faka'osi atu ai pē enī. Ko e kole fakama'ala'ala pē mo ia ki he 'Eiki Minisitā Pa'anga. Lave'i pē 'e he motu'a ni na'e te'eki ke fakahoko fatongia 'a e 'Eiki Minisitā Pa'anga ia he

taimi ko ení, ka ko u kole pē ke tokoni mai pea pehē ki he 'Atita Senialé 'i he peesi 72 'Eiki Sea, palakalafi fakamuimuí peesi 72.

Lahi foki Sea 'a e tokanga ko hono 'uhingá ke tonu 'a e taimi ko ia 'oku 'omai ai e fakamatala. 'Oku hā eni ko e 'atita 'o e ngaahi ngāue fakapa'anga mo e faipau ki he lao 2020/2021, 2021/2022 ka ko e fakamatala ko ia 'oku hā 'i he peesi ko ení 'oku pehē ia ai. Vaha'a taimi na'e 'atita'i, Siulai 2013 - Sune 2021 ta'u fakapa'anga 'e 8. Ta'u fakapa'anga 'e 8 'Eiki Sea. Kole pē ke tokoni mai. Ko e ngāue eni ki he Potungāue Pa'anga 'a ia ko hono 'atita'i eni 'o e Potungāue Pa'anga. Te u pehē ko e Potungāue mahu'inga taha ia ke tonu hono taimi 'atita'i. Fakama'ala'ala mai mu'a ko e hā e 'uhinga kuo fu'u fuoloa ...

<008>

Taimi: 1115-1120

Mateni Tapueluelu: ... pehē ai. Tau pehē tautolu ko e 2021 ka 'oku fakahā mai pē ia he lipooti ia ko eni ko 'etau Potungāue Pa'anga ko hono toki 'atita'i eni ia 'o'ona 'i he faipau ki he lao he ta'u 'e 8 kuo 'osi atu 'Eiki Sea. Ko u tui pē 'e lava 'a e 'Atita kae pehē ki he 'Eiki Minisitā Pa'anga 'o tokoni mai mu'a 'i he fehu'i ko ia mālō 'Eiki Sea.

Sea Komiti Kakato: Ko u kole ki he 'Atita he ē ke nau ki'i ke nau me'a mai ange he fo'i kongā ko eni hā me'a na'e tuai pehē ai e ...

Hou'eiki ko u pehē mu'a ke tau ki'i mālōlō ai he ē, fakamolemole pē Sea na'a ke me'a mai ki he 12:00 ka ko e ki'i fo'i fehu'i ko ē ko u ki'i tuku atu e faingamālie ke mou ki'i me'a ki ai ka tau ki'i mālōlō ē.

(Pea na'e ki'i mālōlō ai)

<009>

Taimi: 1125-1130

Sātini Le'o Le'ole'o: Me'a mai 'a e Sea 'o e Komiti Kakato.

(Pea na'e me'a hake leva 'a e 'Eiki Sea 'o e Komiti Kakato, Lord Tu'ilakepa ki hono me'a'anga)

Sea Komiti Kakato: Mālō laumālie Hou'eiki mou kātaki fakamolemole pē he ki'i kole atu ke tau ki'i mālōlō koe'uhí pē ke ma'u mai e tali mei he 'Atita pea mo e Minisitā Pa'anga 'o fekau'aki pea mo e fehu'i ko eni 'oku 'omai 'e he Fakafofonga. Koe'uhí ko e hā e me'a na'e tuku fuoloa pehē ai ta'u eni 'e valu talu mei he 2013 ki he 2021 pea toki fai e 'atita ko eni. Kae faingamālie ko eni 'oku tuku ki he 'Eiki Nōpele Ha'apai ka ko e Sea Fale Alea 'o Tonga fakamalumu ai e 'Atita me'a mai.

Lord Fakafanua: Mālō Sea ko e fakamatala ko ē 'oku ma'u mei he 'Atita Seniale ko e ngaahi 'aho ko ē ki mu'a ko e *Treasury Division* na'a nau fakahoko e ngāue ko ē ki hono teuteu'i e 'a e *Public Accounts* mo e ngāue ko eni he Fale Pa'anga. 'A ia na'e 'atita'i fakataha pē ia na'e toki fakamavahe'i mai ia ke 'atita'i makehe pē koe'uhí na'e fakamavahe'i e *account* ko ē ki Fale Pa'anga 'o ngāue ki ai e *Corporate Services* 'o makehe pē ia mei he ngāue ko ē *Treasury Division* ki he *Public Accounts*. 'A ia ko e 'atita ko eni 'oku fakahoko pē ia ki he

ngāue’aki ko eni ‘i he Fale Pa’anga ‘a ē ko ē ‘oku teuteu’i he *Corporate Services* ‘oku makehe pē ‘a e ‘atita ia ko eni mei he ‘atita’i ko eni e *Public Accounts* ‘oku teuteu’i ko eni he *Treasury Division*.

‘A ia ko e, ko hono tali nounou Sea ‘i he kuohili na’e fakataha’i pē ‘a e lipooti ‘o ‘atita’i faka’angataha taimi ni ‘oku faikehekehe’i ko e ‘uhinga ia na’e ‘oku kehe ai hono fakahū mai e lipooti ko eni he na’e toki kamata hono faikehekehe’i hono fakamavahe’i e ngāue ko ē ‘a Fale Pa’anga mei he ngāue ko eni ki he *Public Accounts* ‘a ia ko e ngāue ‘oku ‘oku kehekehe Sea. Pea ko e lipooti ko eni ‘oku fekau’aki ia pea mo e Fale Pa’anga ‘ata’atā pē ‘oku ‘ikai ko e *Public Accounts*, ko e tali nounou pē ia ki he me’a ‘oku tokanga ki ai ‘a Tongatapu 4.

Sea Komiti Kakato: Mālō, Minisitā Pa’anga.

Tali Pule’anga ki he tuai fakahoko ‘atita’i ngāue Fale Pa’anga

‘Eiki Minisitā Pa’anga: Fakamālō atu Sea tapu atu Sea kae ‘uma’ā e Hou’eiki Komiti Kakato. Ko e tali ē kuo fakahoko atu mei he Fakafofonga Ha’apai Fakafofonga Nōpele Ha’apai 2 ko e ki’i tānaki atu pē ia ki ai ‘Eiki Sea. Ko e ta’u foki ‘e valu ia ‘i he Potungāue Pa’anga ko eni ‘i Tongatapu ni hangē pē ko e ngaahi lipooti ki mui ko e Potungāue Pa’anga ko ē ki tahi na’e ...

<009>

Taimi: 1130 – 1135

‘Eiki Minisitā Pa’anga: ... Lava pe ‘o fai e ngāue atu ia ki ai ‘e he Potungāue ‘Atitā hono fai hono ‘atita’i. Ka ko e ngaahi vaha’a taimi foki ko eni na’e kamata ke fakahoko ai e ‘atita fakalotofonua ‘a e potungāue Sea. Pea na’e ‘i ai pe ‘a e ngaahi lipooti ‘a e tafa’aki kehekehe ‘oku mea’i pe ‘e Tongatapu 5 ‘a e ngaahi tafa’aki na’e fai pe tokanga ki ai ‘i he potungāue ke fakahoko ‘e he ‘Atita fakalotofonua ko ē ‘a e potungāue. Pea ‘oku lele pe mo e ngaahi ngāue ko iá ka ko hono fakamā’opo’opo eni na’e ‘omai he lipooti ko eni ‘a e ‘Atitā, mālō.

Sea Komiti Kakato: Mālō, Tongatapu 4 me’a mai

Mateni Tapueluelu: ‘Oku ou fakamālō ki he ‘Eiki Nōpelé ‘o Ha’apai pea pehē ki he ‘Eiki Minisitā ‘i he fakamatala. Lolotonga ‘Eiki Sea ‘etau ki’i *break* na’e toe tokoni mai ‘a Tongatapu 5 ‘i hono fakama’ala’ala e mei me’a mei natula tatau pe. Ko u fakamālō pe Sea ka ko u tui ‘e mahu’inga kotoa ki he Falé ‘o ka hokohoko atu hono ma’u taimi tonu mai ‘a e ngaahi lipooti mātu’aki mahu’inga. ‘Oku mahu’inga ange e lipooti ko eni ki he motu’á ni Sea ‘i ha ngaahi lipooti kehe. Pea ko u fakamālō pe ki he ‘Atitā ‘i hono fakahoko ‘a e lipooti ko eni.

Sea ko e mahalo ‘oku lelei ke u ki’i lepa ā hē Sea kapau ‘oku ‘i ai ha ni’ihi kehe. Ka ‘ikai pea u toki faka’osi atu, toe pe ki’i fo’i ‘isiu ‘e taha, mālō Sea.

Sea Komiti Kakato: Sai pe, me’a mai e Feitu’u na

Fiema’u fakama’ala’ala ki he ‘isiu fekau’aki mo e ‘ikai ma’u ngaahi pepa fekau’aki mo e malu’i

Mateni Tapueluelu: Mālō Sea, ko e peesi 140 ko e faka’osí pe ia Sea. Ko e ‘isiu ko eni ko u kole pe au ke fakama’ala’ala mai ke mahino mātu’aki mahu’inga ‘aupito. Hangē pe eni Sea ko ‘etau feme’a’aki kau ki he ngaahi misini ‘uhila ‘a e fonuá ni ‘oku mahu’inga ke fakapapau’i

‘oku ‘i ai ha paletu’a tautefīto ki he tafa’aki ‘oku malu’i. Peesi 141 ‘i ‘olunga ‘aupito, fakatonga. Fekau’aki eni mo e malu’i ‘o e ngaahi vaka pea ‘oku hā ai ko e ngaahi malu’i ko ē kimu’á na’e o atu e ‘atitá ‘oku hā ‘oku ki’i ngali nounou’aki e 100000 tupu mo hono fakatauhoa ki he ngaahi ta’u ko ē kimu’á.

Pea ‘oku pehē ‘e he ‘atitá na’e ‘ikai ke ma’u ‘a e ngaahi pepa fekau’aki mo e malu’i. Ko ‘eku kole pe Sea ke fakama’ala’ala mai. Ko hono ‘uhingá ke fakapapau’i pe ‘oku malu e ngaahi tafa’aki ko eni telia e paletu’a ‘o ka hoko ha palopalema ‘oku ‘i ai pe ‘a ‘etau fakafalala ‘oku malu ‘a e ngaahi polisī malu’i ‘Eiki Sea. Pea ‘oku mea’i pe ‘e he Hou’eiki Pule’angá ke nau tokoni mai, mālo Sea.

Sea Komiti Kakato: Me’a mai, ‘Eiki Nōpele Ha’apai ka ko e Sea Fale Aleá

Tali Pule’anga fekau’aki mo e faingata’a he me’a fakamalu’i

‘Eiki Palēmia: Sea ko e ki’i tokoni atu pe Sea, ‘ikai ko e ‘uhinga pe eni Sea na’e faingata’a’ia foki e kau malu’i ia ‘i he taimi ko ē na’e ta’ota’ofi ai e fefolau’aki ko e ‘uhingá hangē ko e Koviti-19. Ko e ‘uhingá he ‘oku mahino ia he ‘ikai ke ‘i ai ha lele mo ha ‘u me’a pehē ke ma’u ai ha seniti pea ‘oku, ‘a ia na’e kau ai he faingata’a ko eni hono ‘ai ‘a e malu’i ko eni ‘o e vaká.

Ko e taimi tatau pe foki pau pe foki na’e ‘i ai mo e feinga ke *recruit* ha *CEO* ‘a ia ko e kongá pe ia he tafa’aki *management*. Ka na’e ki’i faingata’a taupotú ia ko e ‘uhingá ko e fakangatangata pe ko e *restricted* ko ē ‘a e fefononga’aki ‘i he Koviti-19 Sea, mālo.

Mateni Tapueluelu: Mālo Sea, ma’u faingamālié

Sea Komiti Kakato: Mālo, ‘Eua 11 me’a mai

Taniela Fusimālohi: Mālo Sea, ko e faka’osi pe eni ‘eku fehu’i ‘i he tafa’aki ko eni fekau’aki pea mo e ‘uhilá. Hangē pe ko ia, na’e ‘ikai ke ‘i ai ha tali he na’e ngata pe ‘a e talanoá he ‘eke fehu’i. Ka ko e toe ‘ai ange pe ke fai angé ha talí ‘i he pehē ko eni he peesi 116. Ko e pa’anga ko eni ‘oku tānaki ‘e he ‘uhilá ‘oku ‘ikai ke ‘ave kakato ia ki he vevé ‘i he ngaahi ‘uhinga ko eni ‘oku fakamatala ‘i hení.

Ko u tui ko e Poate Vevé ‘oku ou tui, ko e poate ia ‘oku kau he poate faingata’a’ia taha ‘enau ngāué. Pea ‘oku kau ia he poate ‘oku fa’a hoha’a ‘a e kakaí

Sea Komiti Kakato: Peesi 16

Taniela Fusimālohi: Peesi 116

Sea Komiti Kakato: 116, kongá fē

Taniela Fusimālohi: Palakalafi 2, ‘i he 536, he ‘oku ‘i ai ‘a e hoha’a ‘a e

Sea Komiti Kakato: Fekau’aki mo e vevé

Tokanga ki he tuai ma’u seniti ki he totongi veve

Taniela Fusimālohi: ‘Io, ‘i he pa’anga ko eni ‘oku tānaki ‘e he ‘uhilá pea pehē ‘e ia ‘oku ‘ikai

ke maau e lēkootí ke ‘oange ‘i he taimi pe ko ē ‘oku ma’u ai ‘a e tānaki ko ē ‘e he ‘uhilá fakamāhina foki e vevé fakataha mo e, pea ko u tui ...

<010>

Taimi: 1135-1140

Taniela Fusimālohi: ... tui ko ‘etau talanoa ko ē ki he ngaahi mo’ua tuku fuoloá na’a ‘oku kau atu ai ha konga ia ai ko e vevé ia. Koe’uhí he ko e, ‘oku fiema’u ‘e he poate foki ko ení ke lele lelei he ko e ma’u ‘a e motu’á ni ‘oku kau eni he poate fiema’u ‘a e ngaahi me’angāue lalahi kae lava ‘o ‘ai, ‘o fakahoko fakalelei honau fatongiá ke lava lelei pea ‘oku toe ‘i ai foki pea mo e ngaahi launga ia ‘e ni’ihi ‘o pehē ‘oku ‘ikai ke ‘i ai ha veve kae totongi ...

Sea Komiti Kakato: Ko e hā ho’o fehu’í Fakafofonga?

Taniela Fusimālohi: Ko ia. Pea ko e ‘ai pē pe ko e hā ‘a e tu’unga ‘oku ‘i aí.

‘Eiki Palēmia: Sea ‘oku ou pou pou pē au ki he ngaahi fehu’í Sea. Ka ko e hangē ko e laú ke tau sio pē ki he me’a ‘oku ‘omaí pea mo e fokotu’u ko ē mei he ‘Atitá ‘o kapau ‘e tahataha’i hake he kalaké, ko e hā e fokotu’u ko eni ‘a e ‘Atitá.

Sea Komiti Kakato: Ko e kakato hono ‘atita’i ...

‘Eiki Palēmia: ‘A ia ko e hangē ko e me’a ko ena ‘oku mou me’a ki ai ‘e Sea ke fokotu’u atu ki he kau takí ke fakapapau’i e pa’anga hū mai ke totongi e vevé. ‘Oku lau ia ‘oku *accrual basis* he hangē ko e lau ko ē na’e pehē na’e *cash basis* ē, ‘a e ngaahi siasí, ‘apiakó mo e kautaha pe ‘oku hiki ‘enau vevé ‘i he māhina ‘e 12, hiko ‘enau vevé he māhina ‘e 12. ‘A ia ko e tali pē foki ena ‘oku ‘asi mai mei he pulé kuo ‘osi kamata hono ngaue’aki ‘a e tohi mo’ua fakamahiná. ‘Oku hokohoko atu ai pē Ma’u Mafai ki he Vevé ‘i he ngāue ki he tohi mo’ua ke fakakakato. ‘A ia ko e, ‘ikai ke u toe fakahokohoko atu ena ka ‘oku ‘i hena pea mo e palopalema ko ē ‘a e fefononga’aki holo he taimi na’e fakangatangata ai e Koviti 19.

Pea ko u tui ko e me’a mahu’ingá heni ko hono faka’asi mai ‘e he ‘Atitá ke fai ha sio ki he *accrual basic* hangē ko ena ‘oku ‘asi mai henau fokotu’ú *versus* ‘a e founa na’e ngaue’aki ai. Ko e fakamanatu pē ki he Fakafofongá ko e me’a eni he taimi ko ē ka tau sio pē mu’a ki he hoko mai e taimí ki ha ngaahi fakalelei ‘e fai ki he ngaahi me’a ‘oku tokanga ki ai ‘a e ‘Atitá. Mālō Sea.

Sea Komiti Kakato: ‘Eua 11. Toe ‘i ai ha me’a ‘oku me’a ki ai?

Taniela Fusimālohi: Ko ia Sea ka koe’uhí ko Ha’apai 12 ‘oku ne fie me’a. Na’a ke pehē foki ‘anenai ‘oku fu’u lōloa ...

Sea Komiti Kakato: ‘Eua 11. ‘Osi e taimi ‘anenai ko e taimi eni e Feitu’u na.

Taniela Fusimālohi: Ko ia ka u hoko atu au Sea.

Sea Komiti Kakato: Me’a mai.

Hoha'a ki he kei ha mai totongi fakakongokong ngaahi koloa fakatautuki

Taniela Fusimālohi: 'I he peesi kamata pē he peesi 81 ki he 83 ē. 'A ia ko e talanoa eni ki he Potungāue ko ē 'o e Kasitomu, 'oku ou ki'i taka hoha'a ki he ngāue he koe'uhí na'e 'i ai e ngaahi me'a na'e tuku he ngaahi ta'u kimu'á na'e hoko ko e 'isiú. Pea 'oku toe talamai he 'Atitá 'a e tu'unga ko ē 'oku 'i ai ē. Ko e 'uluaki 'o e 'isiú 'a eni ko é 'oku te'eki, 'oku kei hokohoko maí ko e totongi fakakongokonga 'o e ngaahi koloa fakatautuki pea 'oku pehē 'e toki muimui'i pē matavaivai ko eni he 'Atita hokó.

'A ia ko 'ene tu'u ko iá Sea 'oku kei hokohoko atu pē 'a e palopalema ia ko iá pea mo hono uá, ko hono ngaue'aki 'e he potungāue ia 'a e ngaahi koloa fakatautukí. Ko e me'a eni 'oku ou tokanga ki ai Sea 'i he hoko haké, ko e pa'anga tñaki ko e angamaheni ko ē 'oku tñaki ko ē 'e he potungāue ko eni. Kapau te ke me'a hifo ki he *f* 'oku talamai he 'Atitá, tukuhau 'ekisiá 'oku 'i ai 'a e tñounou ai ko e 2.6 miliona tupu. Pea na'e kole ke fai mai ha fakamatala pea 'oku hangē 'oku 'i ai e hoha'a 'a e 'Atitá 'o pehē koe'uhí ko e me'a fakakomipiuta mo e viviku 'a e lekootí.

Ka 'oku ou, 'oku fakatupu hoha'a 'a e tafa'aki ko eni Sea koe'uhí ko e lahi 'o e pa'anga ko eni 'oku fai 'aki ko ē 'a e tñounou, ko e hā leva ha ngāue pe ko e hā 'a e matāmama 'oku fa'a hoko ai 'a e me'a pehé ní, he koe'uhí kapau te ke sio ki he fo'i lea ko ē ko e viviku 'oku hanga he 'Atitá 'o *apostrophe* mai 'o mahino 'oku 'i ai 'ene hoha'a 'ana ia ki ai. Ka ko e fehu'i pē ki he 'Eiki Minisitā Pa'anga pe ko e hā 'a e tūkunga 'o e ngāue pehé ní pe ko ha ngaahi me'a pē eni ia 'oku fa'a hoko kimu'a pe 'ikai?

Sea Komiti Kakato: 'Atita. Ki'i fakama'ala'ala mai angé *apostrophe*. Mo'oni 'oku hoha'a 'a e Feitu'u na koe'uhí ko e vivikú, faka'uhinga ia 'a e Fakafofongá. Ko e ki'i fo'i lea 'i he *f* na'e 'i ai foki mo e ngaahi foomu tukuhau hū mai na'e, pea 'i ai leva ki'i fo'i faka'ilonga *apostrophe* 'e ua mei he tafa'aki ko ē mo e tafa'aki ko ē. Pea 'oku me'a mai e Fakafofongá 'oku mahino mai 'oku hoha'a e ...

<002>

Taimi: 1140-1145

Sea Komiti Kakato:... Feitu'u na 'i ha viviku 'a ia na'e tuku 'i he koniteina 'i tu'a, fa'ahinga founa ngāue na'e fai 'e he Kasitomu. Mou me'a mai pē ki he kongá ko ia.

'Eiki Minisitā Pa'anga: Fakatapu atu Sea kae 'uma'a 'a e Hou'eiki 'o e Komiti Kakato, kae 'atā ke fai atu pē ha ki'i tali ki he kongá ko ia. 'Io ko e me'a ko ia na'e ma'u 'e he 'atita 'i he'ene 'atita'i 'a e tafa'aki ko eni mo hono fakafehoanaki 'a e lekootí. 'A ia ko e taimi foki ko eni na'e kei fai ai ko ē hono feinga'i ke fakamā'opo'opo 'a e ngaahi lekooti ke fakahū ki he *system* 'i he komipiuta 'a e potungāue. Pea mahalo na'a ko e hangē pē ko ia 'oku fakamatala atu 'i he tali na'e 'oatu mei he potungāue, na'e 'i ai pē ha ngaahi taimi na'e ki'i mo'utukua holo ai 'a e ngaahi foomu 'o hoko 'a e palopalema ko eni. 'O tupu ai ko ē 'ene kehekehe 'a e *system* pea mo e me'a ko ē 'oku tauhi, ka 'oku, ka 'i he ngāue ko ia 'oku lolotonga fai he taimi ni 'oku fakafo'ou foki 'e he potungāue ia 'ene *system* koe'uhi ke lava pē 'o ma'u kakato 'a e foomu 'i he taimi pē ko ē 'oku hū mai ai ko ē 'a e koloa, ke fakasi'isi'i hono toe 'ave ko eni ko ē kitu'a ke fakahū ha *manual* mai ki loto ke 'oua 'e hoko 'a e ngaahi palopalema 'oku hoko 'i tu'a mei he tafa'aki ko eni. Ka ko e tu'unga ia 'oku 'i ai he taimi ni Sea. Mālō.

Sea Komiti Kakato: 'Eua 11 me'a mai.

Hoha'a 'Eua 11 ki he founa ngāue ke sivi 'aki toenga lolo mei he fale tuku'anga koloa

Taniela Fusimālohi: Mālō Sea, 'i he peesi 83 ko e hoha'a tatau pē ki he tukuhau tatau 'a e, 'a ia ko e Tukuhau 'Ekisia ka ko e 'alu eni ia ki he tafa'aki ko ē 'o e lolo. 'A ia 'oku hoha'a 'a e 'atita ki he liliu holo 'o e, 'oku pau foki ke tipu pē ko e vakai'i 'a e toenga lolo 'oku 'i he feitu'u ko ē 'oku tānaki ai 'a e lolo, mo e lolo ko ē kuo fakatau atu, ka 'i he taimi ko ē na'e fakahū ai 'a e 'atita 'oku fakatokanga'i 'e he 'atita 'oku toe tohi peni 'uli'uli mo e ngaahi fika ia 'e ni'ihī.

Ka 'oku hangē 'i he fakamatala ko eni 'oku 'omai 'oku fakatokanga mamafa ke fakasi'isi'i 'a e hoko 'a e founa ko ia, na'a faifai kuo hoko ai ha ngāue kākā. Ka 'oku 'ikai ke u mahino'i 'e au ia 'e he motu'a ni 'a e founa ko eni pē ko e 'uhinga eni ki he ngaahi tuku'anga lolo ko ē 'a e ngaahi kautaha 'i hono 'omai pē ko ē ki Tonga ni, mo e taimi ko ē 'oku mavahe ai mei he tuku'anga lolo ki he ngaahi pausa. Ke fai mai ha fakama'ala'ala he koe'uhi he 'oku hangē 'e kaunga pē ki ai mo e palakalafi (h) ko ena 'i he vakai atu 'a e ngaahi *bonded warehouse*, 'oku 'i ai mo e tō kehekehe ia 'i he ngaahi koloa ko ē 'oku hā 'i he lekooti, mo e ngaahi koloa ko ē 'oku lolotonga tuku 'i he ngaahi fale, na kuo faka'atā ha ngaahi lolo ia mo ha ngaahi koloa ke mavahe ka 'oku te'eki ai ke ma'u ha ngofua 'o hoko ai 'a e tō kehekehe ko eni 'i he lolo 'oku 'uhinga ki ai.

Sea Komiti Kakato: Me'a mai Hou'eiki Pule'anga.

'Eiki Minisitā Pa'anga: Fakatapu atu Sea. Ko e ngaahi me'a pehē ni foki ko e ngaahi me'a 'i he faka-lekooti hono tauhi mo e founa ngāue na'e fakahoko. 'A ia ko e me'a 'uluaki ia hangē ko e me'a mai 'a e Fakafofonga 'oku fekau'aki mo hono sivi ko ē 'a e lahi 'o e lolo 'i he ngaahi me'a pehē ni 'i he taimi 'oku fai ai ko ē hono fika'i 'o e tute mo e ngaahi me'a pehē, ka 'oku hangē ko e fokotu'u 'a e 'atita ke 'uluaki mahu'inga ke fai 'a hono vakai'i, ki ha 'ofisa mā'olunga ange pea toki fakahoko 'a e ngaahi ngāue ko ia, pea ke 'omai mo ha 'u fakamo'oni tau'atāina mei he ngaahi feitu'u kehekehe ko eni, koe'uhi ko hono fika'i ko eni 'o e tukuhau, pea 'oku tatau pē mo e ngaahi tuku'anga koloa. 'A ia 'oku 'i ai pē foki 'a e taimi 'e, 'i ai pē founa ngāue 'oku ngāue 'aki 'e he potungāue ko hono feinga'i ke fakafaingofua'i ange 'a e ngaahi fengāue'aki mo e 'u ngaahi tuku'anga koloa, 'o 'i ai 'a e ngaahi tuku'anga koloa 'oku 'osi fakamafai'i pē 'e he lao, ke vave hono 'ave 'o e koloa mei uafu. Ka ko e taimi tatau 'oku kei 'i ai pē ngaahi *control*, 'a e ngaahi me'a 'oku nau pule'i ke 'oua na'a hoko 'o tukuange atu ha koloa ta'etute, pē ta'efai 'a e ngāue ki ai. 'A ia 'oku lava pē 'a e fengāue'aki ko ia, pea 'oku tokoni lelei pē ia ki hono tuku atu 'a e ngaahi koloa ko eni. Ka 'i he taimi tatau 'oku fakapapau'i ko e ngaahi tukuhau ko ē 'oku tonu ke totongi 'oku, mo e ngaahi tute 'oku totongi, ka 'oku fakatokanga'i 'a e me'a ko eni 'oku fakatokanga'i 'e he 'atita, 'a ia ko e founa ngāue pē ia ke fai hono, mau fakalelei'i 'i he hoko atu. Mālō 'aupito.

Sea Komiti Kakato: Mālō 'Eiki Minisitā Pa'anga. 'Eua 11.

Tokanga ki he tu'unga 'i ai ngaahi mo'ua tuku fuoloa he tute 'a ia 'oku a'u meimei 2.7 miliona mei he 2013-2016

Taniela Fusimālohi: 'I he hoko hifo pē 'i he peesi tatau ...

<005>

Taimi: 1145-1150

Taniela Fusimālohi: ...Peesi 83 'i he (e) totongi fakakongokonga. 'Oku ki'i fakatupu hā eni koe'uhī ko e lahi 'o e ngaahi kautaha 'oku fu'u tuku fuoloa honau mo'ua. 'A ia ko e kautaha 'e 404 tuku fuoloa ke totongi fakakongokonga fe'unga ia mo e pa'anga 'e 2.6 miliona meimei 2.7 miliona. 'A ia ko e vaha'a eni 'o e 2013 ki he 2016 'a ia 'oku fu'u fuoloa Sea. Ko 'eku hoha'a ki he fo'i konga ko eni ke ki'i fakamalanga mai ange pē ko e tu'utu'uni eni 'oku 'i he malumalu 'o e ...he 'oku fakatokanga mai e 'Atita ia ke 'ave tohi fekau ia ke nau totongi mai, pe na'e 'i he mafai 'o e Tu'utu'uni Ngāue 'a e 'ofisa kasitomu ke fai ha me'a pehē, he ko e ngaahi mo'ua eni ia ko ē 'oku ala tuku ai pē 'o 'ikai ke toe totongi. Ko e fu'u pa'anga lahi eni 2.6 miliona ke totongi fakafoki. Ko e hā e tu'unga 'oku 'i ai e mafai ko ia ke fai ha ngāue pehē ke 'ange e option ke totongi fakakongokonga mai pea tuku ai pē ia ko ē ko e 2013-2016 2.6 miliona lolotonga 'a e faingata'a'ia fakapa'anga 'oku 'i ai e ngaahi pa'anga pehē ia 'oku totonu ke tānaki mai.

Sea Komiti Kakato: Me'a mai 'Eiki Minisitā Pa'anga.

Fengāue'aki Pule'anga mo e ngaahi pisinisi/kautaha ke lava totongi fakakongokonga nau ngaahi mo'ua

'Eiki Minisitā Pa'anga: Tapu atu Sea. Ko ia hangē ko 'eku fakamatala atu ko ē 'anenai 'oku 'i he mafai pē 'o e malumalu 'o e 'Eiki Minisitā kae 'uma'a 'a e pule he potungāue, ka ko e founga pē ia 'oku fakahoko hono feinga ke fakafaingofua'i ange 'a e ngaahi ...ke totongi e ngaahi tute 'e ni'ihi pea 'oku 'i ai pē 'a e founga ngāue 'a e potungāue ki he ni'ihi ko ē 'oku fai ai 'a e femahino'aki 'i he tafa'aki ko eni, me'apango pē 'oku 'i ai 'a e ngaahi ...hangē ko ia 'oku 'omai mei he 'Atita ko e kautaha 'e 118 ia vaha'a taimi ko eni 'o e 2013-2016 na'e te'eki ke kakato 'enau totongi. Ka 'oku fai pē lelei taha fengāue'aki mo e ngaahi pisinisi mo e ngaahi kautaha koe'uhī pē foki ko e feinga ke lava ke nau tuku atu e koloa fakatau atu kae lava totongi fakakongokonga mai 'enau ngaahi mo'ua. Pea ko e tu'u he taimi ni 'io kuo 'osi fakahoko he potungāue hono tuku atu e ngaahi tohi fekau mo hono muimui'i. Pea ko e founga ko ia 'oku kei fakahoko pē 'o a'u mai ki he taimi ni 'i he fefalala'aki pea mo e femahino'aki pē mo hono sivilisi'i he potungāue he Kasitomu ke fakafaingofua pē ki he ongo tafa'aki. Ko e konga lahi 'aupito ia he fa'ahinga ko ē 'oku fai ai e alepau pehē 'a e fengāue'aki pehē ni 'oku lava pē 'o totongi pē 'enau ngaahi mo'ua 'anautolu ia he ngaahi taimi 'oku tuku atu, ka ko e 'i ai pē ngaahi ni'ihi hangē ko e lipooti 'oku 'omai he 'Atita kei tuai pē ngāue, na'e 'ikai ke lava 'o fakakakato ka 'oku hokohoko atu pē ngāue ki ai Sea mālō.

Sea Komiti Kakato: Fakafofonga 'Eua 11.

Taniela Fusimālohi: Mālō Sea mālō 'aupito 'a e tali. Ko e peesi 64. Ko e kole pē ke fakama'ala'ala mai ange koe'uhī mahino pē kiate au ko e ngaahi me'a na'e hoko kimu'a atu pē, ka ko u tui ko e ngaahi me'a neongo ko e hoko 'i he 'Ofisi 'o e Palēmia ka 'oku totonu pē ko e tui ko e lēsoni ki he ngaahi potungāue. 'A ia ko e foaki 'o e ngaahi me'angāue 'a ia ko e misini kosi ko e ngaahi misini kini ko e misini tutu'u 'akau mo e ngaahi *laptop, photocopy* mo e ngaahi me'a pehē, ka na'e 'i tu'a ia 'i he tu'utu'uni ko ē fakafale pa'anga. 'A ia kapau 'oku fai ha foaki 'e foaki ki ha *legal entity* ki ha sino 'oku 'osi lesisita.

'A ia ko e ngaahi fakatokanga ko eni 'oku 'omai pea mo e fakamatala ko ē na'e 'omai mei he Fakahinohino Lao 'oku mo'oni 'a e fakatokanga 'oku 'ikai ke totonu ke fai pehē 'a e foaki 'a e ngaahi me'angāue pehē kuo pau pē ke foaki hangatonu ki ha sino fakalao. Ka ko 'eku fakatokanga'i Sea na'e 'i ai, ko u tui pē 'oku te'eki ke a'u mai e ngaahi lipooti 'oku

fakatokanga'i e taha 'o e ngaahi lipooti 'a e ngaahi potungāue. 'Oku lolotonga fai ai 'a e 'ave ia 'a e ngaahi tokoni ki he ngaahi sino 'oku te'eki ai ke lēsisita. Ko u tui pē 'oku 'i ai pē hono lelei 'o'ona ia ka koe'uhī pē foki ko e fiema'u ko eni ke fai e lēsisita, ka ko u faka'amu pē au ia ke fakama'ala'ala mai ange 'a e tu'unga pehē ki he hoko atu ke 'oua mu'a toe hoko ha me'a pehē kae fai pau ki he Tu'utu'uni Faka-Falepa'anga.

Sea Komiti Kakato: Toe 'i ai ha taha te ne lava mai 'o tali mai e fehu'i ko eni.

'Eiki Palēmia: Sai pē toki fakama'ala'ala mai Minisitā Sea, ka 'oku tonu pē ke fakatokanga'i pe he Fakafofonga 'a e ngaahi fokotu'u mo e ngaahi tali, he 'oku lahi 'a e ...

<007>

Taimi: 1150-1155

'Eiki Palēmia : .. me'a 'oku ne 'eke mai 'e ia 'oku 'asi atu pē foki ia 'i he tali na'e 'omai mei he 'Ofisi Palēmia. Ka 'oku 'ikai ko e 'ai eni ia ke tau toe lau atu ai 'a e tali ko ia na'e 'omai. Kapau pē 'oku 'i ai ha *response* mei he 'Atitá ko e me'a ia, ka ko e 'uhingá pē ko 'etau talanoa fakatātā pē eni. 'A ia hangē ko ena ko homou ngaahi 'ofisi fakafofonga ko eni *constituency fund* 'oku 'ai e tokoni mai 'oku ai e kole mai pea 'oku tau tokoni ki ai. 'Oku 'i ai 'a e Va'a 'i he 'Ofisi Palēmia 'oku ki he *Community* 'oku 'i ai 'enau kole fakafou mai he kau 'Ofisakoló pea 'oku fai e tokoni ki ai. 'A ia hangē ko 'etau tokoni ko eni ki he Hunga Tonga Hunga Ha'apai he taimi ni ia, kapau 'e tokoni mai tau pehē ha tau kaungā ngāue pē ko ha Pule'anga 'e taha. 'A ia ko e 'uhingá pē ia ke fakapalanisi pē ke sio 'i he .. Ko u tui mahalo ko e 'uhingá ko ha me'a 'oku 'alu mei he pa'anga 'a e Pule'angá mo e me'a 'oku 'omai ko ha tokoni. Ka ko e talí ena Fakafofonga ko e 'uhingá ke ke 'uluaki me'a pē ki ai ko e 'uhingá na'a ke fiemālie pē ai. Ka ko e 'uhingá toe 'atā pē mo e 'Atitá ke 'i ai pē ha'ane tānaki mai. Sea mālō.

Māteni Tapueluelu : Sea fakamolemole te u lava ke 'oatu pē ai mu'a mo e ki'i fehu'i ko eni Sea..

Sea Kōmiti Kakato : 'Io me'a mai.

Tokanga ki he ngaahi sino 'oku lesisita fekau'aki mo e polokalama tokoni Fale Pa'anga ki he ngaahi kulupu fakalalakaka

Māteni Tapueluelu : Ko e 'uhingá pē ke toki me'a mai 'a e 'Atitá, tapu mo e Feitu'ú na Sea. Sea oku 'i ai pē 'a e pou pou ki he me'a ko eni 'oku me'a mai ai e 'Eiki Palēmia. Ko hono 'uhingá na'a ku lau 'e au 'a e tokanga ko eni 'a e 'Atitá pea 'oku mahino pē ia. Ko e fo'i poiní ia 'oku pehē: Ko e tokoni ki ha sino 'oku lesisita. 'Oku mau fakahoko eni 'i he pa'anga vāhenga. 'A ia ko e kulupu fakalalakaka kotoa pē 'e kole mai, kuo pau ke nau ō nautolu 'o lesisita pea 'ai mo 'enau tohi pangikē. He 'ikai ke foaki 'a e pa'angá ia ki ha tokotaha ko Pita, ko e tokotaha ko 'Ana. 'A ia 'oku 'alu 'a e fakalalakaká fakakulupu ki he ngaahi kulupu fakalalakaka. Ko e ki'i palopalemá eni Sea pea 'oku ou tuku atu pē na'a lava tokoni mai ai 'a e 'Atita.

'Oku 'i ai 'a e ni'ihī fakafo'ituitui 'oku matu'aki faingatā'ia pē 'oku nau loto ke 'i ai ha'anau langa fakalalakaka, ka 'oku nau fakahoko mai kuo pau ke nau hanga 'enautolu ia 'o nono'o ki ha kulupu ke lesisita kae toki lava fai ha tokoni kia nautolu. Ki he fāmili 'oku nau fiema'u ha vaka. Talu 'enau pisinisi vaka, maumau 'enau vaká pea 'oku nau feinga, maumau ia he *tsunami*

‘oku nau feinga ke ‘i ai hanau ki’i vaka. Ko e me’a ko ia ‘oku nau fakahoko mai. Ko e me’a ko ē ‘oku talamai kia mautolu he pa’anga tokoní, te mau ō mautolu ia ‘o fakapipiki ki ha foi kulupu langa fakalalakalaka toutai, kae toki ‘omai hamau vaka toutai, ‘Ikai ke lava ‘a e tokoni fakahangatonu kia kinautolu fakafo’ituitui. ‘A ia ‘e ‘alu pē pa’angá ia ki he ngaahi kulupu ‘oku lesisita.

Ko e ki’i kole pē, fēfē ni’ihi ko ē ‘oku faingatā’ia fakafo’ituitui. Mahalo ko e me’a ia ‘oku ‘uhinga mai ki ai ‘a e ‘Eiki Palēmiá pea ‘oku ‘osi a’u mo au ia ki he faingatā’ia ko íá na’a lava ke tokoni mai ke vete mu’a ‘a e fo’i vaha’a taimi ko eni. Mālō ‘aupito ‘Eiki Sea.

Sea Kōmiti Kakato : Mālō Hou’eiki. ‘E ‘Eua 11 ko u tui pē he é, kuo ‘osi tali pē ki he Feitu’ú na ‘a e ngaahi me’a ko eni ‘oku me’a mai ki ai ‘a e ‘Eiki Palēmia.

Fokotu’u na’a lava ke liliu ange tu’utu’uni faka-Fale Pa’anga ke lava ‘inasi ai ma’olalo taha he sosaieti

Taniela Fusimālohi : ‘Io ‘io Sea ko u fiefia au ia he tali, koe’uhi ko e me’a ko ia ‘oku fakamalanga ki ai ‘e Tongatapu 4 ‘oku mo’oni pea mo e me’a ko ia ‘oku ke lave ki ai. Ka ko ‘eku’eke pē ‘e au ia pē ke ‘i ai nai ha fakakaukau ke ki’i liliu angé ‘a e tu’utu’uni faka-Falepa’anga ke mau lava ‘o a’u ki he ma’ulalo taha. ‘A ia ko e ‘uhinga pē ia ‘eku fehu’i ‘aku ia ki he me’a pehē ‘i he lau faka-Atitá mo e tui faka-Falepa’anga. ‘Oku mo’oni pē ia ‘oku mau ongo’i faingatā’ia ke tokoni, ‘a ia ‘oku ‘i ai ‘a e ma’ulalo taha he ‘ikai pē toe lava ia ‘o hakeaki’i. Ko u fiefia pē au he tali ko ia ‘a e ‘Eiki Palēmiá ke ‘i ai ha ki’i fo’i *space* pē ko ha ki’i fo’i faka’atā mavahe ke lava pē ‘o mau si’i a’u. ‘Oku ‘i ai ‘a e ngaahi ‘api ia fu’u faka’ofa ‘aupito ia hangē ko e me’a ko ia ‘a Tongatapu 4, ‘ikai ke mau lava mautolu ‘o fai. ‘Oku talamai ‘e he tu’utu’uni ‘ai ‘o, ‘a eni pē ko ē ‘oku fai ‘i Falepa’anga pea ‘oku mau fiefia he ‘oku mau kei tatau pē ki ai. Ka ko u fakakaukau pē ki he fokotu’u atu ko ia ki he faka-Falepa’angá mo e faka-‘Atitá he ko ‘etau ngaahi lipooti ko eni ko ē faka’ofisi vāhengá, ‘oku toe tuhutuhu mai pē ‘Atita ia ki he fanga ki’i me’a pehē.

Ka ko e hā ha faka’atā makehe ke mau si’i a’u ai ki he fa’ahinga ia ‘e Sea fu’u faka’ofa ‘aupito ia. ‘Oku ‘ikai ko e ‘uhinga ‘eku fehu’i ke sio ‘oku fai ha maumaulao..

Sea Kōmiti Kakato : Ki’i me’a mai ‘aki pē me’a ‘oku, ko e tokoni pē ko e fakatonutonu ‘Eiki Minisitā.

‘Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Fakalotofonua : Ko e tokoni pē Sea.

Sea Kōmiti Kakato : Tokoni, me’a mai.

Tali Pule’anga malava ke tokoni’i kakai ma’olalo ange fakafou he fengae’aki mo e kau ‘Ofisa Kolo mo Pule Fakavahe

‘Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Fakalotofonua : Sea ‘oku ‘i ai ‘a e Hou’eiki ia ‘oku nau tukuhausia pea nau faingatā’ia fekau’aki mo e me’a ko eni ‘oku hoha’a ki ai ‘a e Fakafofonga ‘o ‘Eua. Pea ‘oku ‘i ai ‘a e tohi ia pea mo e tohi kakai ‘o kinautolu ko ia ‘oku ‘i ai. ‘Oku ‘asi ia he’emau Potungāué, ‘asi ‘i Falepa’anga lava ke ngāue’aki ia ke tokoni kia kimoutolu. Kakai ko ení na’e uesia ko eni ko ē ko ē ‘i he *tsunami* ...

Taimi: 1155-1200

Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Fakalotofonua: ... kae pehē ki honau ngaahi ‘api he ‘oku ‘i ai e ‘ū komiunitī ia ‘oku ‘i he sone ko ē kulokula tauhi mavahe ‘a kinautolu ia ki ai. Kau ai hoku kāinga ko ena ko ē ‘i matātahi ‘i ‘Eua. Pea ‘i he’ene pehē ‘oku ‘i ai leva e kakai mo e feitu’u ‘oku mahino pē ‘oku fai pē tokoni kia kinautolu. Pea ‘i he’ene pehē ‘oku ‘i ai pē honau ngaahi hingoa ‘o kinautolu ‘ia kinautolu kae pehē foki ki Fale Pa’anga pea ‘oku fa’a ‘i ai pea mo e kakai ia ‘oku totongi tu’uma’u pē ia mei he Potungāue Ako ki he’enua ako ‘oku ‘i ai ‘a e kakai pehē pea mo e ngaahi fāmili mo e ngaahi fāmili ‘oku tautau ‘oku nau lava ‘o ngāue’aki ‘a e ‘Ofisakolo pea mo e Pule Fakavahe. Ko e tokoni ia Sea mālō.

Taniela Fusimālohi: Mālō Sea ko e ko e ‘uhinga foki ia he koe’uhí ‘e fai pē fetokoni’aki ia pea mo e ngaahi potungāue hangē ko e potungāue ko eni ‘a e *MIA* he ko e potungāue ia ‘oku ‘alu ko ē ki he *level* ko ia. ‘Oku ‘osi ‘i ai ‘a e ki’i, faka’amu au ia ‘i he ta’u kuo ‘osi ne ‘i ai ha ‘atā pehē ‘i ai e ki’i motu’a ia ko e ... hangē ko e fakatapu ka na’e ‘ikai ke mau lava ‘o ngāue’aki ha tokoni mei he pa’anga ‘a mautolu ka mau kole tokoni ...

Sea Komiti Kakato: ‘E Fakafofonga ē ka u ki’i fakama’ala’ala atu ki he Feitu’u na ke ke mea’i. Ko e ta’u lahi ‘emau ‘i he Fale Alea ni ki’i me’a hifo ki lalo mo e lahi e ‘a’ahi mo e palōmesi ‘ikai mo’oni e kau Mēmipa. Ko hono ‘uhinga ia na’e fatu ai ‘o ‘oatu ‘a e pa’anga ko ē fakavāhenga koe’uhí ko homou ngafa fatongia ‘ikai ke ai ha tala fatongia ia ‘e talamai ‘oku ne fakangatangata ‘o hangē ko e me’a ko ia ‘a Tongatapu 4. Me’apango ‘oku mou hanga ‘e moutolu ‘o fa’u e kosilio pea mou tu’utu’uni ke ‘ave hangatonu ki he ngaahi kosilio. Mea’i lelei pē he ‘Eiki Minisitā ka ko e Tokoni Palēmia na’e pa’anga tataui eni ka na’e kau kātoa ai e Hou’eiki Nōpele ia he vahevahe na’a mau fai na’a mau me’a atu he ‘a’ahi ki ki Koloa ‘oku ‘i ai e fefine ‘oku kui ka ‘oku fiema’u ke hangatonu he me’a ka na’e ‘ave e tokoni ki ai koe’uhí ke ma’u ha *bathroom* lelei ‘a e fa’ē ko eni. ‘Oku ‘ikai ke pehē ia ke ka ko e me’apango ‘uhí ‘oku mou hanga ‘e moutolu ‘o ‘asi e kosilio pea ‘ave ki ai pea ‘asinisini. Ko e pa’anga ko ē ‘a e Hou’eiki ‘oku mou ‘osi mea’i pē ‘oku mou, ka ‘i ai ha me’a ia ‘oku tokoni ki ha, ‘io pau pē ke fou mai pea ‘oku ‘ave ki homau ‘ofisi fakapapau’i feitu’u ke ‘ave ki ai pea ‘ave leva ki ai. Hangatonu ‘aupito fakafo’ituitui pē ko ha kulupu pē ko ha ka ko e ‘uhinga lahi taha hono ‘ai e pa’anga ko ena ko e ‘uhinga ke ke tokoni ‘aki ki he kakai masivesiva mo faingata’a’ia. ‘Oua te mou fa’a me’a atu ‘o loi ‘e tanu e hā mo e hā, te u ‘omai ko e me’a ko eni te ke lava pē ‘o to’o ‘o ngāue’aki ‘e he Feitu’u na.

Ko e ‘Ofisi Palēmia me’a mai he ‘Atita ko e founa na’a nau foaki ‘oku ‘ikai ko e founa ia fakalao he ‘oku ‘i ai ‘a e feitu’u fakalao te nau ngāue’aki kehe ia mei he’etau pa’anga ‘a tautolu fakavāhenga ‘i he anga ia ‘eku ma’u na’a faifai ‘oku fakahoa tautolu ki he Pule’anga ‘ikai kehe pē Pule’anga kehe pē ‘a Fale Alea ni ka kuo fakatokanga’i he Pule’anga ‘io ‘oua ‘e toe fai ia ‘Eiki Palēmia mo homou ‘ofisi. ‘Oua ‘e toe fai e founa ta’efakalao ko ia. Kuo pau pē ke mou ‘i ai ‘elia ke ‘ave pa’anga ko ia ke tokoni ki he komiunitī pē ko ha taha pē ‘e malava tokoni ki ai. Ko e anga ia ko ē ‘eku ma’u ko ē ‘a’aku mei he pa’anga fakavāhenga.

Mateni Tapueluelu: Fakamolemole ka u ki’i, kau ki’i ... ki’i fakahoko atu pē ko e ‘uhinga ‘oku kaunga eni ki he me’a ‘oku me’a mai ‘aki he Feitu’u na. Sea ko e, sai pē he ‘oku me’a heni e ‘Eiki Sea ‘o e Fale Alea ‘oku ‘i ai foki e Tohi Tu’utu’uni ia ‘oku ne hanga ‘o pule’i ‘a e pa’anga fakavāhenga ‘oku mahalo ‘oku matolu pehē pea ‘oku ‘asi ia ai ‘oku tapu e tokoni fakafo’ituitui ‘oku ‘asi totonu ia ai Sea. Pea ko homau faingata’a’ia’anga ia ...

Sea Komiti Kakato: Ko u pehē Hou'eiki tau nofo he me'a ko eni ko ē 'Atita tau toki feme'a'aki tautolu mo e Sea he me'a ko ia he 'oku malava pē ia he'eku seniti 'a'aku 'ou 'ilo ha taha 'i 'Utungake 'oku fiema'u sima ko u 'ave e tangikē ki ai.

Lord Tu'iha'angana: Ki'i tokoni atu pē ki he mo'oni foki ko 'etau pa'anga fakavāhenga 'oku pule'i 'e he'etau, mai ia 'o sivilivi'i he me'a ka 'oku, ka ko ena 'oku ke me'a 'aki he fōunga ko ia kae tali pē ke 'oleva ke sivi ko ē 'Atita 'etau 'ofisi pea mahalo te nau toki 'omai ha fale'i pehē ki he ngaahi me'a pehē pē 'oku totonu pē 'ikai.

Sea Komiti Kakato: Mālō 'Eiki Nōpele Fika 1 'o Ha'apai. Ko u pehē ke hoko atu mu'a 'etau feme'a'aki ko e konga ko ē ki he pale fakavāhenga ko ē tuku ke tau toki feme'a'aki tautolu mo e Sea tuku atu ange ki Ha'apai 12.

Mo'ale Finau: Mālō 'aupito 'Eiki Sea.

Sea Komiti Kakato: Ke ki'i me'a mai.

Mo'ale Finau: Sea 'ikai ko ha fu'u lahi lōloa e me'a 'oku ou fie lave ki ai te u toki lau atu pē au he peesi 63 mo e 64 Sea ka ko u 'oatu e fakakaukau ko eni ki he me'a ko eni na'e fai ki ai 'a e lave 'Eiki Sea. Na'e 'i ai e me'a 'a e Sea 'aneafi ...

<009>

Taimi: 1200 – 1205

Mo'ale Finau: ... 'Eiki Sea, 'e vavé ni hono fa'u 'a e fa'ahinga *standard* tu'utu'uni ki he pa'anga Fale Aleá. Pea 'oku ou tui ki ai 'Eiki Sea, ko hono 'uhingá he 'e lava ke ne hanga 'o tali kātoa e 'ū fehu'i ko eni. Hangē ko eni pe 'oku 'i ai ha *individual* 'e tokoni'i. Sea 'oatu e ki'i fakakaukau ko eni, 'i hoku vāhengá 'oku 'ikai ke u hanga 'o tali 'a e tokoni fakatautahá. Ka 'oku pehé ni, na'á ku fehu'i he kolo 'e taha na'a mau fakataha ai peá u talaange, ko e pa'anga ko eni ko e pa'anga ki he ngaahi fiema'u fakalukufua. Peá u hanga 'o fehu'i kia kinautolu ke nau hanga mu'a 'o fakamatala mai 'a e me'a ko ē 'oku fakalukufuá 'Eiki Sea. 'E Sea na'á ku 'ohovale 'aupito 'i he maama mo e poto e kakaí, 'o nau fakamatala mai ko e hala pule'anga, 'omi mo 'enau 'uhingá he 'oku 'alu e taha kotoa pē he halá. Pea nau fakamatala mai tau pehē ko e vai, 'uhingá he 'oku nau ma'u mo'ui kotoa mei ai.

Sea Komiti Kakato: Fakafofonga, fēfē ke hoko atu koe he me'a ko eni 'oku tau feme'a'akí, toki fakamanatu mai 'e he kau ngāué 'e hū mai heni hono 'atita'i ko ē 'a e ngaahi pa'anga fakavāhengá.

Mo'ale Finau: Sea ko e 'uhinga 'oku ou 'oatu e fanga ki'i talanoa ko eni Sea. Ko u tui pe 'e mea'i pe 'e he Feitu'u na he 'oku tuhu totonu ia ki he peesi ko eni 'a eni ko ē te u fakahoha'a ki ai. Pea mo e me'a ko ē na'e lave ki ai

Sea Komiti Kakato: Peesi fihá ke me'a ki ai

Mo'ale Finau: Te u lave au ki he peesi hono 3, peesi hono 4 'Eiki Sea, fakatautu ki he pehē ko ē 'e he 'Atitá 'oku 'i ai e ta'efakalao 'i he foaki ko ē 'i he komiuniti, hono 4 ia Sea. Ko hono 'uhinga ia hono 'oatu e fo'i talanoa fakatātā 'Eiki Sea he 'oku pehē anga 'etau ngāué mo

‘etau mo’uí. Fai ha ngaahi *experience* na’e hoko ke ne hanga ‘o *own* e me’a ko ē ko ē ‘oku tau feinga ke mahino.

Ko ‘eku fehu’i ko ē na’e fai ki Ha’apai ‘oku pehé ni, talamai angé pe ‘oku ‘i ai ha fiema’u fakataautaha ‘oku fiema’u ki he silini ‘a e Fale Aleá. Ko e tali mālie na’e ‘omai ‘e he tokotaha ko ení ‘Eiki Sea. Na’á ne tu’u, na’á ne talamai, Fakafofonga ko hoku ‘apí, ‘oku ‘i ai e palepale ai, fakamole ia ‘a’aku. ‘Oku fai ki ai e fakataha ‘a e koló, ‘oku fai ki ai ‘a e toulālanga ‘a e koló, ‘oku fai ki ai ‘a e me’a kotoa pē ‘a e koló.

Sea kapau ‘e foki ho’o manatú ‘Eiki Sea ki he me’a na’a tau lave ki ai ‘aneafi fekau’aki pea mo e *IPSAS*. Ko u tui ‘oku mea’i pe ia ‘e he ‘Atita Senialé, ko e ngaahi *standard* ko iá ‘oku ‘uhinga ia ko e tataki ‘o e ngāué ke fakapapau’i ‘oku ‘alu lelei e siliní, ko ia pe.

Ko e taimi ko ē na’e hanga ai ‘e he fefiné ‘o fakamatala mai ‘a e ‘aonga hono falé ki he komiunití, ‘osi hanga ‘e au ‘o faka’uhinga’i ‘oku totonu ia ke tokoni’i. Hangē ko e vaká, neongo ‘ene tokotahá ka ‘okú ne ‘ave kotoa ‘a e si’i ni’ihi ‘oku faka’ofa he koló, ‘ikai ke ‘iai ha’anau vaka, fakangāue’i. Te u lava ‘e au *identify* ia ko e fiema’u pea ‘oku ‘i ai ‘eku totonu ke lave he pa’anga vāhengá, makehe meí he ngaahi kulupu.

‘E Sea tuku ā ke u foki mai ā ki he’eku peesí, ko ‘eku ‘ai pe ‘e au ke u ki’i feinga pe ke mahino ‘eku founga ngāué. Ko e fanga ki’i kulupu ko ē ‘i hoku vāhengá, ‘osi ‘oatu ‘enau mīsini kosí, ‘oku toe hū kitu’a e Seá pea faitaa’i, ‘omai leva hono la’itā mo ‘enau kulupú ‘o *attached* ki he *invoice*. Ko e taimi ko ē ‘oku ha’u ai e ‘atitá, ko ‘ene ‘eke pea ‘oatu kotoa ‘Eiki Sea. Ko ‘eku feinga ia ‘Eiki Sea ke lava ‘o fakafetaulaki ‘a e fiema’u ‘a e ‘atitá pea mo e pa’anga fakavāhengá.

Sea tuku mu’a ke u foki ki he peesi hono 3, kimu’a ki aí ko u fakamālō ki he ‘Atitá. Kātoa e fu’u tohi ko ē ‘Eiki Sea.

Sea Komiti Kakato: Konga fē he peesi hono 3

Mo’ale Finau: ‘I he konga ko eni ‘oku 3.3.33 ‘Eiki Sea, kae tuku mu’a ke fai atu e fakakaukau ko ení. Ko e fika hono 3

Sea Komiti Kakato: Ko e peesi 3 ‘oku ‘i ai e loma 1, loma 2

Mo’ale Finau: Te u fehu’i pe au ki he Palēmiá ‘Eiki Sea fekau’aki pea mo e kau *consultant*, kau fale’i ‘e 3 na’e totongi ‘ikai ke fakalao.

Sea Komiti Kakato: Tokanga mai ‘a e Feitu’u na kia au he ko au ‘oku ou Sea, fē peesi ‘okú ke ‘i aí ‘a e Feitu’u na.

Mo’ale Finau: Peesi hono 3

Sea Komiti Kakato: ‘O 3,

Mo’ale Finau: Hono 3

Sea Komiti Kakato: 3.3.33

Mo'ale Finau: 'Alu hifo ki he kongā 'uluaki

Sea Komiti Kakato: 'O 'ikai ko e peesi 9

Mo'ale Finau: Sea ko e pōini 'oku ou 'oatú 'Eiki Sea 'oku mau tu'u mautolu 'o fehu'i. 'Osi fai 'e he pule'angá ia hono fatongia ki he kongā lahi 'enau tali mo e ta'etali. Ko e mahu'inga ki he motu'a ni e 'atita 'Eiki Sea ko hono fakahoko totonu 'e he 'Atita Senialé hono fatongia ke fakapapau'i 'okú ne hanga 'o 'omi 'a e ngaahi *standard* kotoa 'oku tu'utu'uni'i 'e he *IPSAS*. He na'a tau fakamo'oni ki ai 'o tau mēmipa ke tau *implement* 'a e 'u *standard* ko iá 'Eiki Sea.

'I he'eku sio ko ē ki he kakato e fu'u tohi ko eni 'Eiki Sea ko hono mo'oní 'oku folahi mai 'e he 'Atita Senialé 'a e ngaahi matavaivai ko ē ke muimui ki ai 'a e ngaahi sekitoa kotoa pe 'a e pule'angá. Ko 'eku mahu'inga'ia ia he līpooti ko eni 'Eiki Sea. Pea ko u fakamālō ki he 'Atitá peesi lahi 'okú ne 'omi.

Fehu'ia totongi pa'anga ki he kau ngāue faka-consultant na'e ta'efakamafai'i mei he Komisoni Kau Ngāue Fakapule'anga

Ko e ki'i fehu'i pe ko u fai 'e au ki he Palēmiá ma'ama'a pe ia. 'Eiki Palēmia kapau te ke me'a hifo 'oku 'i ai e kau *consultant* fale'i hē 'e 3 ...

<010>

Taimi: 1205-1210

Mo'ale Finau: ... 'ikai ke paasi kinautolu ia ke totongi, ta'etotongi ia. Ko e ki'i me'a pe ia 'Eiki Palēmia 'oku ou fakatokanga'i he fu'u tohi ko ē 'oku ou ongo'i 'oku matavaivai ke ke tali mai angé ko e hā e me'a na'e totongi aí.

Sea Komiti Kakato: Peesi, peesi 63 pē? 3.3.33?

Mo'ale Finau: 'Io, fika 'uluaki. Ko ia ko ā 'Eiki Palēmia?

'Eiki Palēmia: Fika fihá ko ā Fakafofonga?

Mo'ale Finau: Peesi 63.

'Eiki Palēmia: Ko ia eni.

Mo'ale Finau: 3, fika 'uluaki 'oku 'asi ai ko e muimui'i 'o e ngaahi matavaivai mei he ngaahi ta'u kimu'á.

'Eiki Palēmia: Ko e 'uhingá 'e fokotu'u he 'Atitá ke totongi fakafoki e 'ofisa tokoni fakafu'ituitui 'a e Palēmia Mālōlō?

Mo'ale Finau: *Oh* ko e me'a ia mei mu'a ē.

'Eiki Palēmia: Ko ia ko e 18 ko ē ...

Sea Komiti Kakato: Ko e me'a ia he taimi 'o 'Akilisi Pohiva.

'Eiki Palēmia: Ko e me'a ia he taimi ko iá.

Mo'ale Finau: Ka ko e 'uhingá foki 'oku 'omai he 'Atitá.

'Eiki Palēmia: Kapau pē te ke toe 'eke mai pē ka u tali atu ka 'o kapau ...

Mo'ale Finau: 'Eke pē ...

'Eiki Palēmia: He te ke toe tuku pē ā ki he taimi ko eni ...

Mateni Tapueluelu: Sea kātaki ko e ki'i fakatonutonu atu Sea.

'Eiki Palēmia: Mālō Sea.

Sea Komiti Kakato: Fakatonutonu, mo me'a hifo lōua ki lalo.

Mateni Tapueluelu: Ko e me'a eni ia 'i he, ko e 'atita eni ia 'i he 2021, 'a ia ko e taimi pē Pule'anga na'e toki 'osí Sea.

Sea Komiti Kakato: 'Oku mo'oni pē ka 'oku tohi'i hangatonu heni ko e me'a eni fekau'aki pea mo e taimi 'o 'Akilisi Pohiva.

'Eiki Palēmia: Ko ia. Hangē pē ko e 'asi he lipootí ko e me'a eni ia 'a e Palēmia Mālōlō.

Mo'ale Finau: Sea ko e poini 'a e motu'á ni ...

Tokanga ki he 'ikai fai ha ngāue ki he fale'i 'Atita fekau'aki mo e fakafoki 'o e pa'anga he kau 'ofisa ngāue fakapule'anga

Sea Komiti Kakato: 'A ia ko e fakahū mai e kau ngāue aleapau, *bullet point* 'uluakí na'e fokotu'u he 'Atitá ke fakafoki 'a e pa'anga 'e totongi ki he kau ngāue aleapau fale'i 'e toko tolu, na'e 'ikai fakamafai'i 'e he Komisiona 'i he Ngāue Fakapule'angá. *Bullet point* uá, fokotu'u atu 'e he 'Atitá ke 'ave 'a e 'isiu ko eni ki he 'Ofisi 'o e 'Ateni Senialé ke fakahoko atu ha ngāue fakalao ke fakafoki 'a e pa'anga 'a e Pule'angá 'a ia na'e totongi ta'efakamafai ki he kau 'ofisa fakahoko fatongiá. Pea 'i he tafa'akí leva he 'ikai fai ha ngāue.

Mo'ale Finau: Ko ia Sea ko e fehu'i ia 'a e motu'á ni.

Sea Komiti Kakato: Hoko atu ki laló, folau ki muli.

Mo'ale Finau: Te u ngata pe au hē Sea ki'i fehu'i pe ia pea, kae kātoa e 'ū me'á ko u fiemālie ki he lipootí.

Sea Komiti Kakato: Ka 'i he ngaahi me'a kotoa ko ē 'i 'olunga ko ē 'oku talanoa mai 'a e 'Atitá 'i lalo 'i he fo'i palakalafi ko ē 'i muí ko e taimi ia 'o e Palēmia 'o e 'aho ko iá.

Mo'ale Finau: Sea na'a ke toki me'a mai pē ke te fakahoha'a pē ki he me'a 'oku te fiema'u ke te fakahoha'a ki aí.

Sea Komiti Kakato: Taimi ko ē ‘oku ou talanoa atu ai pea ke toki tātāsili holo koe pea ko e taimi pē ‘oku ou talanoa atu ai he me’a ko ē ‘oku ke me’a mai ai pea ke me’a mai koe au, kia au ke u nofo pē he me’a ko ē. Hā e me’a na’e hokó Hou’eiki ki he me’a ko ení? Kole e Fakafofonga, ‘oku ‘i ai mo e pa’anga ‘i he folau, fokotu’u he ‘Atitá ke totongi fakafoki he ‘ofisa tokoni fakafo’ituitui ki he Palēmia Mālōlō ‘Akilisi Pohiva ‘a e pa’anga na’e totongi ki ai he’ene folau ki muli lolotonga ko iá na’e fakangaue’i ‘e he Palēmia Mālōlō kae ‘ikai ko e Pule’anga. Hokohoko hifo, ‘i he fo’i, ‘i he 3.3.33 ki he ‘Ofisi Palēmia ia. Mou tali mai angé ‘e ...

'Eiki Palēmia: Sai ‘oku fai pē muimui ki heni kae sai pē ke toki ‘i ai ha faingamālie ‘amui ke toki ‘omai, pe ko e hā ‘a e ngāue na’e fai ki ai. Mālō Sea.

Sea Komiti Kakato: Mālō. Tuku atu ia ke toki me’a mai e Palēmiá mo honau tali ē. Ka ‘oku ‘i ai pē fokotu’u ‘oku ‘omai pē ‘e he, mou me’a hifo pē ki lalo ‘i he peesi 64, ‘oku ‘i ai e fokotu’u ‘oku ‘omai he ‘Atitá ai ‘o fekau’aki mo e ngaahi me’a ko eni ‘oku mou fehu’i ki he Hou’eiki Pule’angá. Hou’eiki.

Mo’ale Finau: Sea mālō ‘aupito 'Eiki Sea, ki’i faka’osi atu ai leva. Sea ko e, ‘oku ou pou pou ‘aupito ki he me’a ‘a e ‘Eiki Sea ki he pa’anga ko eni ‘a e Fale Aleá ka ko e founa ko ē ‘oku lele ‘akí 'Eiki Sea ‘i he taimi ní ‘oku fakafiemālie. Ko ‘ete ha’u pē ‘o fakahingoa mai ‘ete me’á ki he Pule Pa’angá pea te muimui ki ai. ‘A ia ‘oku kamata ia he kamata’anga ko ē ta’ú, ko ‘ete ha’u fakahā ange ki he Pule Pa’angá ko e pa’anga ia ki he hā pa’anga ē ki he hā.

Mateni Tapueluelu: Sea. Kole ange mu’a ke ki’i tokoni ki he Fakafofongá. Ko hono ‘uhingá ...

Sea Komiti Kakato: Tali pē he Feitu’u na ‘a e tokoni ‘a Tongatapu 4?

Kole ke mai mei he Pule’anga ha fakamatala pau/mahino fekau’aki mo e me’a ‘ohake ‘Atita koe’uhi ‘i ai ni’ihi nau pekia

Mateni Tapueluelu: Ke fakamalanga mu’a ‘a e ‘isiu ko eni ‘oku mahu’inga. Ko e ‘alu ‘a e ‘isiu ko eni ‘o fihí ko e fu’u lōloa ‘ene malangá Sea. Ka ko u tui pē Sea ‘e, ko u kole ki he Pule’anga ko e me’a ko eni ‘oku tau tonu ia ki he ni’ihi kuo nau ‘osi pekia ha ni’ihi ‘oku ‘ikai ke ‘i heni. Pea ‘oku ou kole pē ko hono ‘uhingá ko hono tohi’i hingoa totonu. Ko u pehē Sea ke ‘omai mu’a ha ngāue pau ke mahino ke mahino ‘aupito ‘oku ...

'Eiki Palēmia: ‘Oku ‘ai pē au Sea ke faka’apa’apa’i e kau pekia hangē ko e me’a ‘a, ‘a ia na’e ‘uhinga ia e fakahoko atu ko ē he Pule’angá ‘e toki fai ha sio ki ai. Ko e tukukehe kapau ‘oku kei loto pē ‘a Ha’apai 12 ia ke kei fehu’ia pē.

Sea Komiti Kakato: ‘Oku ou tali e au ‘a e fokotu’u na’e ‘omai ‘e he ‘Eiki Palēmia.

Mateni Tapueluelu: Mālō Sea.

Sea Komiti Kakato: Ke toloi ‘a e me’a ko eni Fakafofonga koe’uhi ‘oku tu’u tau’atāina pē ‘Atitá ia. ‘Oku ‘i he malumalu ia ‘o e Seá ‘oku ‘ikai, ‘oku tau’atāina pea ‘oku ngofua pe ia ki he ‘Atitá ke ne fakahingoa mai.

Mo’ale Finau: Sea ko e poini ia ‘a e motu’á ni ...

Sea Komiti Kakato: Ka ko u kole atú tuku fakatafa'aki ia he 'oku 'i ai e mo'oni 'a e Fakafofonga Tongatapu 4. Toe me'a mai angé ha me'a 'e tahá ka tau ...

<002>

Taimi: 1210-1215

Sea Komiti Kakato: Fakafofonga Ha'apai 12.

Mo'ale Finau: Sea, anga fēfē 'enau, ka 'oku ou fakamālō pē au ki he Fakafofonga, ka 'oku ou fakamālō ki he Feitu'u na 'Eiki Sea ho'o mahino, ko e 'uhinga pē 'eku fakamalanga 'aku ia 'Eiki Sea ko e 'uhinga ko e 'atita ko eni, he 'oku mahu'inga. Mole ke mama'o ke u hanga 'o maumau'i 'a e taimi 'o e Feitu'u na, ke u hanga 'o toe fehu'ia pē ko e 'ave e ki fē 'ave e ki fē, 'uhinga na'a ku 'ohake ai 'a e fehu'i ko ē he 'oku mahu'inga ia ki he fonua, pea 'oku ou tali lelei 'e au 'a e fokotu'u 'a e Palēmia ke fai ha ngāue ki ai ki he me'a ko eni, ka na'a ku fehu'i foki pē au 'i he fo'i me'a fika 1, ka kuo lau mai 'e he Feitu'u na ia 'a e fo'i fika ko eni ha'u kimui.

Sea Komiti Kakato: 'Eiki Fakafofonga, kuo pau ke tau hanga 'o fakamahino 'a e 'u me'a kotoa 'oku ke 'osi mea'i pē 'i he Fale ni, ko e taimi ko ē na'e fai ai 'a e tukuaki'i ko ē 'o e Fakafofonga 'a ia 'oku me'a, pea 'oku kole 'a e Fakafofonga ke lau mai ke ne manatu'i ko e hā koā 'a e 'elēmeniti 'o e me'a na'e hokó. 'I he me'a ko eni 'oku ke 'ohake 'e he Feitu'u na, 'io, ko e taimi ia 'oku mau fakahingoa mai ka 'oku ou kole atu, 'oua te ke toe me'a ki ai, tuku 'a e Pule'anga ke nau foki atu ki hē ke fakapapau'i mai 'a e me'a. Me'a mai angé Minisitā Pa'anga ki he Fakafofonga ke fiemālie kae tuku ā 'a e me'a ko ē 'oku kole atu ke tuku.

Fokotu'u ke ngāue Komiti Pa'anga Fale Alea & Pule'anga ke fa'u ha founa ngāue ke fakapapau'i 'oku fai ha ngāue ki he ngaahi me'a fokotu'u mai he 'Atita

'Eiki Minisitā Pa'anga: 'Io tapu atu Sea kae 'uma'ā 'a e Hou'eiki Mēmipa, ko e fakahoha'a ia ko eni 'oku 'ikai ko e fu'u fakapatonu ia ki he me'a ko eni mei he 'Ofisi Palēmia, pea ko e fakalukufua pē. Ko e ngaahi fokotu'u foki 'oku 'omai 'i he līpooti ko eni 'a e 'atita ko 'ene ola ia 'o 'ene sivi faka-'atita 'o e ngaahi potungāue, pea 'oku 'i ai 'a e ngaahi ta'u kimu'a mo e ngaahi ta'u kimui, kuo ne fakahāa'i mai eni 'i he tu'unga ko ia he 2021 mo e 21/22. 'Oku ke mea'i pē 'e Sea kae 'uma'ā 'a e Hou'eiki Mēmipa, 'oku 'i ai 'a e fatongia ia 'o e Komiti Pa'anga 'o e Fale, ko 'enau muimui'i 'a e ngaahi fokotu'u fakakaukau, fokotu'u ko eni 'a e 'atita pea nau muimui'i hono fakahoko 'e he Pule'anga.

'A ia ko e ngaahi me'a pehē ni ia 'oku tau mea'i pē 'a e Fale ni ki he ngaahi fokotu'u mai ko eni mo e ngaahi ta'u kimu'a, ka 'oku malava pē 'o 'ave ki he Komiti Pa'anga ke nau fai hono muimui'i. 'Oku fēfē hono fakahoko 'a e ngaahi fokotu'u ko eni 'oku 'omai mei he 'atita, pea tau hokohoko atu ai pē, koe'uhi ko e ngaahi līpooti 'atita 'o e ngaahi ta'u ko ē ko ē ka hoko mai, 'oku hā mai ai 'a e ngaahi me'a kuo fakahoko mo ha ngaahi me'a 'oku fakahoko. 'Oku pehē pē mo e, 'oku ou fokotu'u fakakaukau pehē pē mo e Pule'anga ia ke nau fa'u 'a e founa ngāue ke nau fakapapau'i 'oku fakahoko 'e he ngaahi potungāué 'a e ngaahi me'a ko eni 'oku fokotu'u mai 'e he 'atita. Mahalo ko e fekaukau'aki ia 'a e ngaahi tafa'akí 'i he ngaahi tafa'aki ko ia Sea. Mālō.

Poupou Sea Fale Alea ke fai ha ngāue Pule'anga & Komiti Pa'anga Fale Alea ke muimui'i ngaahi me'a 'ohake he ngaahi lipooti 'atita kimu'a

Lord Fakafanua: Sea ko 'eku poupou pē ki he me'a 'a e 'Eiki Minisitā Pa'anga, ko e kupu ko eni 'i he lipooti 'a e 'atita 'oku to'o ia mei he ta'u 2018 ki he 2021. Pea hangē pē ko e me'a ko ena 'oku ha mai 'i he lipooti ko hono muimui'i eni 'a e ngaahi matavaivai ia na'e 'osi 'ohake kimu'a. 'A ia ko e me'a motu'a eni ia Sea ko hono fakamanatu hake pē 'i he lipooti 'oku te'eki ai ke fakakakato. 'A ia ko hono toe 'asi heni he na'e 'osi 'asi ia 'i he ngaahi lipooti kimu'a ko hono faka'asi mai pē ke fakamanatu ke fai ha ngāue ki ai 'a e Pule'anga. Hangē ko e me'a ko eni 'a e 'Eiki Minisitā Pa'anga 'oku fai pē poupou ki ai, ka 'oku fakatokanga pē ki he komiti ko eni 'a e Fale Alea ke nau ngāue ki ai 'o muimui'i 'a e ngaahi me'a ko eni 'oku toe mai mei he ngaahi lipooti kimu'a. Mālō Sea.

Mo'ale Finau: Sea fakamolemole kae 'osi atu 'a e ki'i me'a ko eni.

Sea Komiti Kakato: Me'a mai.

Mo'ale Finau: Sea ko e poini 'a e motu'a ni 'oku pehē ni, ko e lipooti kātoa ko eni 'oku ou ongo'i ko e lipooti lelei mo e lipooti mo'oni, he 'oku 'omai kātoa 'a e ngaahi *standard* ko eni ke fai ki ai 'a e muimu'i. Ko e laumālie pē 'oku 'oatu ai 'a e 'u me'a ko eni ko e tokoni pē ia ki he'etau laka atu kimu'a. Ko e 'uhingá ko e fua hotau fatongia hotau fonua, ko ia pē, 'ikai ke u toe hanga 'e au 'o toe fehu'ia ke pehē ko e to'o mai ha ngaahi 'u me'a, taumaiā ko e hā ha me'a 'e toe fai ki ai, 'osi fai 'a e ngāue ia. Ko e 'omai pē hangē pē Sea ko e me'a 'oku fa'a me'a ki ai 'a e Feitu'u na, hangē pē ha ki'i talatalaifale faka-laumālie nai ke tau ako mei ai pea tau nga'unu hotau fonu, ko ia Sea, fakamālō atu he ma'u faingamālie. Mālō.

Sea Komiti Kakato: Fokotu'u pea poupou.

Taniela Fusimālohi: Sea ka u ki'i faka'osi fakahoha'a atu.

Sea Komiti Kakato: 'Eua 11, fēfē ke ki'i tuku mu'a ka Tongatapu 5, te ke faka'osi 'aupito 'aupito eni?

Taniela Fusimālohi: Kapau 'oku ke pehē ke tuku ki 5 ke ...

Sea Komiti Kakato: 'Ikai, ko 'eku 'uhinga ke fai mo ke 'osi he 'oku, na'a ke me'a mai 'anenai 'oku ke lau, 'oku ke me'a, 'oku ke lau 'a e lipooti. 'I he mahino kiate au 'oku, Tongatapu 4, ko Tongatapu 12, 'oku nau me'a kotoa kotoa ki he lipooti.

Taniela Fusimālohi: Ko ia Sea, ko e 'oatu pē koe'uhi ko e mahu'inga 'o e me'a ko ē na'e fai ai 'a e tālanga 'i he tafa'aki ko ē 'o e 'Ofisi 'o e Palēmia 'i he foaki 'o e me'angāue Sea, 'oku ongo vivili eni ia kiate au, 'oku ou tui pē 'oku ongo vivili pē ki he kau Fakafofongá, 'a e fokotu'u atu ko eni 'i mu'a, 'oku ou tui au ki ho'o akonaki Sea, 'oua te mau ō 'o toitoi holo 'i he tanu hala ko e ngaahi e ...

<005>

Taimi: 1215-1220

Taniela Fusimālohi: ... uafu ko e me'a ia 'a e ngaahi potungāue 'oku 'osi palani ia he lele lōloa. Ka mau ō 'o sio ki he tu'unga e nofó mo e tu'unga e mo'u'i mo e masivá ke ki'i hakeaki'i

hake. Koe'uhī ke fai ai ha fetokoni'aki mo e Pule'anga, ka ko e anga eni 'eku fakakaukau Sea he 'isiu ko eni.

'Uluaki ke ki'i 'ai mu'a e tu'utu'uni ke ki'i ai ha ki'i avangamālie ai mo kole pē ki he Pule'anga na'a 'oku 'i ai ha toe ki'i *grant* ke toe 'omai ke toe ki'i fakalahi'aki e pa'anga ko ē 'oku 'i homau nima 40ef ai'aki e fanga ki'i me'a pehē. Ka ko e mahu'inga ia 'o e me'a 'oku ou 'uhinga ki ai Sea he ko e me'a totonu ia 'oku totonu ke mau o 'o nofo ki ai. Pea ko u tui au ki ho'o akonaki 'e Sea. Koe'uhī 'oku ke taukei foki he Fale ni mo ke me'a lelei ki he anga e tuku'au e ngaahi me'a.

Sea Komiti Kakato: Hou'eiki mou tui kote, mou fakamolemole koe'uhī pē ko 'etau taimi mou fakamolemole pē ki he kakai 'o e fonua 'oku 'i ai pē tu'utu'uni 'oku 'omai ki he motu'a ni, ka ko u pehē mu'a ke tau liliu 'o Fale Alea. (Na'e liliu 'a e Komiti Kakato 'o Fale Alea)

'Eiki Sea: Hou'eiki toloi e Fale ki he 2:00

(Toloi e Fale ki he 2:00)

<007>

Taimi: 1420-1425

Sātini Le'o : Me'a mai 'Eiki Sea e Fale Alea (Lord Fakafanua)

'Eiki Sea : Mālō e laumālie Hou'eiki. Na'e 'ai ke tau..

'Eiki Tokoni Palēmia : Sea ke u ki'i fakahoha'a atu mu'a Sea.

'Eiki Sea : 'Eiki Tokoni Palēmia.

'Eiki Tokoni Palēmia : Ki'i me'a pē ia ko e kole pē ki he Feitu'ú na ki he me'a ko eni. Kole pē ke u ki'i fakahoha'a atu. 'Oku 'ikai ko ha me'a ia ke fai ai ha longoa'a Sea ko e kole pē ki'i ngofua koe'uhī 'e 'alu hifo ia ki he Kōmiti Kakatō kae kehe pē ke fai ha tu'utu'uni.

'Eiki Sea : Me'a mai.

Kole Pule'anga ke 'oua fakamafola feme'a'aki he Tu'utu'uni Fika 4/2024 ke malu'i ni'ihi nau fakahoko ngāue ko ia

'Eiki Tokoni Palēmia : Mālō Sea. Tapu mo e Feitu'ú na 'Eiki Sea pea tapu mo e Hou'eiki Mēmipa 'o e Fale. 'Eiki Sea ko e makatu'unga pē e kolé ia ko 'etau fakamafolá 'i he taha ia e ngaahi tu'utu'uni ko eni 'oku 'amanaki ke 'alu atu ki ai e 'a e ngāue ho Falé. Ko e ngaahi me'a ko ia 'oku 'amanaki ke fai e feme'a'aki ai 'Eiki Sea 'oku mahu'inga 'aupito ke 'oua 'asi kitu'a ngata pē 'ia kitautolu heni ke fai'aki e ngāue, koe'uhī ko e malu'i 'o e ni'ihi ko ia te nau fakahoko 'a e ngaahi ngāue ko ia. Mālō 'Eiki Sea.

Ko e 6.1 Sea ko e kole pē ia he taimi ko iá 'e ngāue ai pea mate katoa 'a e 'ū fakamafolá mei he Fale ni. Mālō Sea.

'Eiki Sea : 'Eiki Tokoni Palēmia ko ho'o kole mai ke tāmata'i 'a e fakamafola letiō 'i he 'asenita fika 6.1 'a ia ko e Tu'utu'uni Fika 4/2024.

'Eiki Tokoni Palēmia : Ko ia 'Eiki Sea. Ko e kolé pē ia 'Eiki Sea ko ia pē.

Tui 'oku mahu'inga ke 'ata kitu'a ngāue Fale Alea

Lord Tu'ilakepa : Sea tapu pē mo e Feitu'ú na, fakamolemole pē ki he Feitu'ú na. Tokolahi e Hou'eiki he Fale ni 'ikai ke nau mea'i 'a e 'uhinga ko ia 'oku me'a ki ai 'a e Tokoni Palēmia. 'Oku 'i ai pē e tu'utu'uni 'a e Fale ni 'Eiki Sea ke ngāue'aki 'e he Feitu'ú na pea mo e ni'ihī 'o e kau Sea. Ka ko e fokotu'u eni ia 'oku fu'u kafakafa 'aupito ki he fanongó hangē nau eni ia 'oku 'i ai ha me'a kuo hokó 'Eiki Sea. Ka ko hotau 'api ni foki 'oku mahu'inga 'a e 'ata kitu'a pea ke mea'i 'e he kakai 'o e fonua...

'Eiki Tokoni Palēmia : Ko e me'a eni ia Sea 'oku mahu'inga ki he malu 'a e fonua. Ko e kole atu ia ka kapau 'e pehē 'e he Fale ni ia ke fakamafola, Sea ko e ni'ihī ko ia te nau fakahoko e lao ko eni 'e 'i he tu'unga fakatu'utāmaki.

Tali Sea Fale Alea kole Pule'anga ke ta'ofi fakamafola feme'a'aki he Tu'utu'uni Fika 4/2024

'Eiki Sea : 'Eiki Tokoni Palēmia, 'oku fai pē falala ki he me'a ko eni 'oku ke 'omai ki he Fale ni. 'I he taimi tatau pē Hou'eiki te mou fakatokanga'i ko e *Hansard* mo e lekooti ko ia 'e kei fakahoko pē hono pulusi 'e he Fale Aleá. 'A ia te u lava pē faka'atā ho'o kolé ko e Kupu 6.1 pē 'etau 'asenita te u kole atu pē ki he Kalaké ke fakatokanga'i ke tāmata'i 'a e me'afakaongo ha taimi pē kae 'oleva kuo tau vakai'i hili 'a e ngāue ki ai 'a e me'a ko ia 'oku fiema'u ke faka'atā 'o fakatatau ki he me'a ko ia 'oku kole mai ko ia 'e he 'Eiki Tokoni Palēmia ke tau toki vakai'i 'amui. Koe'uhi ke fakafingofua'i 'etau ngāué, te u tali e kole ko ia mei he 'Eiki Tokoni Palēmiá kae toki fai e vakai ki hono tuku atu hili e ngāue ki ai.

'Eiki Tokoni Palēmia : Mālō Sea. 'Oku 'i ai pē mo e 'amanaki Sea na'e fai pē e sio ki ai he me'a ia na'e toki fakahoko mai ke fa'u e ngaahi lao ki ai, kae kamata fai 'a e ngāue fakavavevave 'i he Falaité ko e me'a tatau...

<008>

Taimi: 1425-1430

'Eiki Tokoni Palēmia: ... he 'oku 'amanaki ke kole ki he Feitu'u na mo e Fale ni Sea. Mālō.

Lord Tu'ilakepa: Sea tapu pē mo e Feitu'u na fakamolemole he'eku tu'u tu'o ua. Ko e pule'i ko ē tute 'ekisia ko e me'a ia 'o fekau'aki pea mo e kakai 'o e fonua. Na 'oku 'i ai ha me'a kehe ia 'oku 'uhinga ki ai 'a e Tokoni Palēmia 'Eiki Sea.

'Eiki Tokoni Palēmia: Sea.

Lord Tu'ilakepa: Ka ko 'eku lau hifo ko ia he tu'utu'uni ko eni.

'Eiki Tokoni Palēmia: Hā 'oku toki lau hifo e tu'utu'uni ka 'oku 'i ai e ngaahi makatu'unga 'oku 'uhinga ai e kolé. 'Oku 'i ai 'etau fānau 'oku nau fakahoko e ngaahi ngāue ko ia. Ko e feinga eni ke ta'ota'ofi 'a e faihiá 'i he fonua ni, feinga ia ke malu 'a e nofo 'a e kakai 'a e fonua. Kole atu ...

'Eiki Sea: Ko ia 'Eiki Tokoni Palēmia nau 'osi tali au ho kolé...

'Eiki Tokoni Palēmia: Mālō Sea.

'Eiki Sea: Ko 'etau ta'ofi fakataimi pē kae 'oleva kuo mahino e ngaahi makatu'unga ke tukuange atu ai mo e ngaahi fakangatangata ke toki fai hano vakai hili 'etau ngāue ki ai.

'Eiki Tokoni Palēmia: Mālō Sea.

Mateni Tapueluelu: Sea fakamolemole.

Lord Tu'ilakepa: Sea, Sea fakamolemole 'oku sai pē ia ka ko u lau hifo ia 'oku fekau'aki ia mo e sipi mo e kakano'i manu 'Eiki Sea tute 'ekisia ko ia. Ko e me'a 'e taha 'o fekau'aki pea mo hono mo e saliate mīsini, ko e fakatonutonu e Lao ki hono Pule'i 'o e ...

'Eiki Minisitā Pa'anga: Ki'i tulou atu pē Sea mahalo ko e me'a ia 'oku me'a mai ki ai e Fakafofonga ko e 'asenita fika ua ia ka ko e me'a ko eni na'e kole ia ki he Fika 4.

Lord Tu'ilakepa: Ko ia ko e me'a ia ko u kole atu ai ke 'ai ange ke tonu he ko e fekau'aki ia mo e tute 'ekisia fakamolemole 'Eiki Sea 'oku fu'u mahu'inga 'aupito ke fanongo e kakai ki ai.

'Eiki Sea: Ko ē 'oku me'a mai e 'Eiki Tokoni Palēmia ko e 6.1.

'Eiki Minisitā Pa'anga: Ko ia ka 'oku fekau'aki mo e Tu'utu'uni Fika 4.

'Eiki Sea: Ko ia, ko ia 'oku fai ki ai e feme'a'aki. Me'a mai Tongatapu 4.

Mateni Tapueluelu: Tapu mo e Feitu'u na Sea kae pehē ki he 'Eiki Tokoni Palēmia mo e Hou'eiki Mēmipa Fale Alea. Sea ko e kole pē ia 'oku 'ikai ke lava e mātu'a ni ia 'o vakai pē ko e hā e me'a totonu ko ē 'oku me'a mai ki ai e Palēmia pea ko fē ko ā e kupu te tau fai ai e ta'ofi ko ia. Kapau te tau ta'ofi he kupu fiha 'etau tu'utu'uni. Ka ko e kole pē Sea kapau mu'a 'e a'u ki he 'asenita ko ia kapau 'e tamate'i fakataimi 'o fakatatau ki he, tu'utu'uni ia 'a e Feitu'u na kapau 'oku pehē. Kae tuku mai mu'a ha ki'i taimi ke fai ha ki'i fakatonuhia'i nai 'a e fo'i konga totonu ko ia he 'oku mahino pē ki he mātu'a ni 'oku me'a fakaalaala e 'Eiki Palēmia, Tokoni ... kae fakamahino mai ange pē ko fē ko ā e me'a 'oku 'uhinga 'oku fai ai 'a e ta'ofi. Ke mahino ki he mātu'a ni kae lava ange 'o sio pē 'oku fakatonuhia'i Sea he 'oku 'i ai pē faka'apa'apa 'oku mau falala pē mo faka'apa'apa Sea.

'Eiki Tokoni Palēmia: Ko ia Sea 'oku sai pē ia kapau 'e toki 'ai pē ia he'ene a'u ko ē ki he taimi ko ē 'o e me'a ko ē ka ko e 'uhinga pē 'eku fakahoha'a atu 'i he taimi ni ko e taimi Fale Alea ke tu'utu'uni ai e 'a e Feitu'u na 'e toki a'u ia ki ai ko e taimi Komiti Kakato foki ia.

Fakafoki 'Eiki Sea 'ene faitu'utu'uni kae toloi alea'i 'asenita 6.1

'Eiki Sea: Fēfē eni Tokoni Palēmia te u fakafoki au 'eku me'a ko ē nau fokotu'u atu 'a e, 'o, te u fakafoki 'e au 'eku tali ko ē ho'o kole. Hoko atu e ngāue ia 'a e 'asenita te u toloi au e ngāue ki he kupu ki he fika ono ko eni 'etau 'asenita kae 'oleva kuo mā'opo'opo mai 'omai ko ē ho'o fokotu'u ke tau talanoa ki ai koe'uhí 'oku fo'ou ho'o 'ohake e me'a ko eni. 'Ika ke fu'u mahino kia au he ngaahi makatu'unga nau 'uhinga pē au ia ke toloi ke tamate'i e letiō kae toki vakai'i e makatu'unga 'amui. Mahalo 'e fakapotopoto ange 'o kapau toloi 'aupito pē fika ono

ia he lipooti ko eni he komiti kae 'oleva kuo mahino kiate au e ngaahi makatu'unga ko eni 'oku ke me'a mai ki ai ke toki tu'utu'uni pē he Falé ke hoko atu ki ai e ngāue e Komiti Kakato kae tukuange toenga e 'Asenita 'o e Komiti Kakato ke hoko atu.

Taniela Fusimālohi: 'Eiki Sea kātaki ko e me'a ko eni 'oku fai ki ai 'a e fakamalanga 'a e Tokoni Palēmia ko u 'oku ou 'osi lau hifo 'e au e me'a pea 'oku, 'oku 'i ai 'eku 'eku ongo'i 'ene me'a 'oku 'uhinga ki ai. He na'e 'osi tufa mai e ki'i lao ia 'oku 'ikai ko e 'uhinga ia ki he me'alele pea mo e, kapau na'a mou sio pē ki ai na'e 'osi tufa mai pē na'e mu'omu'a 'a e fakapālangi pea faka-Tonga ia 'oku 'i mui. Ka ko u tui ko e fo'i ...

<009>

Taimi: 1430 – 1435

Taniela Fusimālohi: ... kaveinga 'oku ki'i taka pelepelengesi, mahalo ko 'ene 'uhingá ka 'oku 'ikai ke u sio atu au ko e hā ha 'uhinga ke toloi ai he ko e mai foki ia ko e ki'i lao ia kuo 'osi kāsete'i ia. Ko e me'a pe ki he'etau, na'a 'i ai ha ngaahi fehu'i ia kae toki, kae fai e fehu'i 'ia tautolu pē, telia 'a e me'a ko ē 'oku tokanga ki ai 'a e 'Eiki Tokoni Palēmiá, 'i ai ha ngaahi fakamalanga mo ha me'a 'e kaunga ki he me'a ko eni 'oku 'uhinga ki ai ki he malu'i.

Ka ko u mahino'i 'e au 'ene 'uhingá he ko u 'osi lau hifo 'e au e ki'i me'á na'e tufa mai fakataha mo 'etau naunau ko eni kimu'a he kamata. Ka kuo 'osi kāsete'i ia, na'e kāsete'i ia he 'aho 14 Tisema ko e ta'u kuo 'osi, 'a ia ko ē ia, 'a ia ko e fika 4 ko ē 'oku 'uhinga ki ai 'a e 'aitemi. 'Oku 'ikai ke u sio atu au ki he 'uhinga ko ē ke toloi.

'Eiki Sea: 'Oku te'eki ke 'omai ha tohi kiate au. Na'e 'ikai ke 'uluaki fakapā mai e me'a ko eni kimu'a pea tau hū he 2. Te u toloi e 'Asenita Fika 6 kae 'oleva kuo mahino e me'a ko ia kiate au pea toki fakafoki ki he komiti mo 'ene ngaahi tu'utu'uni kae hoko atu e ngāue Komiti Kakatō. (Tau liliu 'o Komiti Kakato)

(KOMITI KAKATO)

Sea Komiti Kakato: Hou'eiki mou ki'i fakama'ama'a atu hūfanga he fakatapu homou koté. Tapu atu ki he Tokoni Palēmiá kae 'uma'ā e Hou'eiki Kapinetí. Fakatapu atu ki he Hou'eiki e fonuá, fakatapu atu ki he kau Fakafofongá Kakaí, kakai e fonuá 'oku nau me'a mai he opé pehē ki he'etau kau ngāué.

Ko e fatongia tatau pe ia kuo pau pe ke mu'aki'aki e fatongia tatau pe Sea pea mo e Fale Aleá kae 'uma'ā e motu'á ni. Kamata'aki pe ha faka'apa'apa ki he kakai e fonuá ki he'enau me'a maí he 'oku nau me'a mai he opé. Hou'eiki he 'ikai ke u toe fakalōloa mālō ho'omou laumālie, tau foki mai he ho'atá ni hoko atu 'etau ngāué. Ko u kole pe ki he kau Fakafofongá fakamolemole, 'osi mahino pe 'aneuhu he feme'a'aki pea na'á ku fakahoko atu pe ke tau nofo pe he'etau tu'utu'uni. Toe pe fo'i malanga 'e 2 pea ko u tui pea tau toki vakai ai. Pea ko u tui ko 'ene lava ia ka tau paloti ai leva. Ka 'oku 'osi mahino kiate au ko e fo'i 2 pe kuo 'osi mahino maí. Ka ko u toe sio atu mahalo pe 'e 3, faka'osi mai 'a 'Eua, 'o ta ko ē 'oku toe 4. 'Eua

Tokanga ki he fetō'aki he sitoka e paasipooti & lekootí tokua ko e lahi 'ave ngaahi paasipooti te'eki ai fakamafai'i

Taniela Fusimālohi: Mālō Sea kae faka'osi atu 'a e ngaahi me'a 'oku tokanga ki ai e motu'á ni. Ko e peesi 80 'o e lipootí, 'a ia ko e peesi 80, fika 4, ko e lau koloa 'o e paasipootí pea mo

e visa. 'A ia 'oku hā mai meí he līpooti ko eni 'a e 'Atitá 'oku 'i ai 'a e fetōkaki he sitoka ko ē 'o e paasipootí 'i he me'a ko ē 'oku pehē 'e he lēkootí 'oku 'i aí pea mo hono laú.

Tokua 'oku 'i ai e taimi 'oku fa'a 'ave 'a e ngaahi paasipootí te'eki ai ke fai hano fakamafai'i. Pea ko e 'uhinga ia 'a e hoha'a ko ē 'a e 'atitá he koe'uhí 'oku 'i ai foki 'a e ngaahi fakatonutonu kuo fai koe'uhí ko e me'a ko eni 'oku fu'u mahu'inga 'aupito pe ke fai ki ai ha tokanga mo 'i ai. Ko e hā ha ngāue? 'Osi mahino e ngaahi fokotu'u mai 'oku fai mai 'e he 'atitá, fokotu'u ha founa lau koloa 'oku lelei ki he paasipootí mo lesisita. 'I ai ha ngaahi fika fakapulipuli ke ngāue'aki pea fakafehoanaki ma'u pe ngaahi lēkooti ko ē 'o e me'a 'oku 'i aí pea mo e me'a ko ē 'oku hā he lekootí ke na tatau.

Pea ko u tui ko e fakatokanga eni ia 'oku mahu'inga he koe'uhí ko u tui ko e konga pe mo eni 'o e me'a na'e 'ohake ai e 'Atitá kimu'a atu 'i he līpooti pe ko eni 'a e *asset* ko ē 'a e Pule'angá 'oku 'ikai ke ma'u hano ngaahi lēkootí. Ka ko u fie 'ohake pe 'e au he koe'uhí ko e me'a mahu'inga e paasipootí he koe'uhí 'oku 'i ai e ngaahi 'isiu ne tālanga'i ia he Falé ni pea mo e ngaahi feitu'u kehekehe kimu'a. Ke toe faiange ha tokanga mavahe ki ai ke 'oua mu'a 'e hoko eni ia ko ha me'a 'oku toutou hā mai ia 'i he ngaahi līpooti 'atitá 'oku toutou hā mai 'i ha ngaahi fakatonutonu 'oku fai.

Fehu'ia ngāue Pule'anga kuo fai fekau'aki mo e 'isiu ko eni he paasipooti

Pea ko e kole pe mu'a ki he pe ko e hā ke fai mai angé ha tali ki he 'elia ko eni he koe'uhí na'e a'u mai pe ki he ngaahi vaha'a taimi mai kimuí ni mai, ne 'i ai kau 'ofisa mahalo ne nau kau ha fa'ahinga ngāue pehé ni 'a e potungāue ko eni 'o fai ai ha fakatonutonu. Ka ko e 'oatu pe ia ke fai ...

<010>

Taimi: 1435-1440

Taniela Fusimālohi: ... mai angé ha ki'i fale'i mei he Pule'angá ko e hā ha ngāue kuo fai ke toe malu ange eni he ko e ngaahi *asset* mahu'inga taha eni, kau ia he 'eseti mahu'inga taha 'a e Pule'angá ko 'etau paasipootí mo e ngaahi la'ivisa ko ē 'oku fa'a 'oange ma'a 'a ha taha 'oku kole visa ke hū mai ki he fonuá ni. Mālō Sea.

Sea Komiti Kakato: Me'a mai Tokoni Palēmia.

'Osi fai e ngāue ki he tafa'aki paasipooti 'o toe maau & fakafiemālie ange

'Eiki Tokoni Palēmia: Tapu mo e Feitu'u na 'Eiki Sea, tapu mo e Hou'eiki Komiti Kakató. 'Eiki Sea 'oku 'osi fakahoko e ngaahi ngāue ki he tafa'aki ko eni 'o e 'ū paasipootí 'a e 'uhinga 'a e ngaahi me'a ko eni pea 'oku 'osi, ko e tu'u he taimi ní 'oku maau ange 'oku 'i ai e ni'ihí kuo ngāue pōpula koe'uhí ko e ngaahi ngāue ne hoko 'i he ngaahi me'a ko eni. Ka ko 'ene tu'u ko ē he taimi ní pango pē ko e lipooti foki eni ia 'oku ki'i fuofuolao. Ka ko 'ene tu'u he taimi ní 'oku ngali fakafiemālie ange he lolotongá ni 'e 'Eiki Sea. Pea mahalo 'e mahino ange ia he taimi 'e 'omai ai e lipooti ko ē hoko maí 'Eiki Sea mālō.

Sea Komiti Kakato: Mālō. Tongatapu 5. Taimi eni 'o e Feitu'u na.

Kole na'a lava fakahū mai ai pe Lipooti Fakata'u 22/23 ngaahi Potungāue Pule'anga 'i he ta'u ni

'Aisake Eke: Mālō Sea. Tapu mo e Seá pea pehē ki he Hou'eiki Komiti Kakatō. Sea ko e 'uluakí pē ko e fakamālō ki he Sea 'o e Fale Aleá koe'uhí ko e ngāue lahi 'oku fai he 'Ofisi ko eni e 'Atitá 'o lava mai ai 'a e lipooti ko ení.

Sea ke mea'i pē foki ko e lipooti ko ē 'Atitá 'oku ua. Ko 'ene lipooti fakata'ú pea mo 'ene lipooti makehe ko ē felāve'i pea mo e faipau ko ē ki he ngaahi laó. 'A ia ko e lipooti ia ko ení. 'A ia foki 'oku mahino ko e lipooti ia ko ení mei he faipau ko ē ki he laó 'a e 2021 mo e 21/22. 'Oku mahino pē foki 'ene lipooti ko ē ki he fakata'ú, 'oku ha'u angamaheni pē 'oku 'i loto pe ia hangē ko e 22, ko e 21/22 'osi ha'u mo ia ai.

Kole ki hano fakaivia fakapa'anga 'Ofisi 'Atita koe'uhi ko e mahino lahi mavahe mei ai ko e vāhenga

Ko e kole pē eni ia koe'uhí ko e hoko atú, 'a ia 'oku mahino foki na'e lōua 'a e ongo ta'u ko ení, 20/21, 21/22. Ko u kole atu pē na ha'u ai pē 22/23 he ta'u ni koe'uhí 'oku mahino ko e ngaahi me'a, koe'uhí ke ha'u fakataha pē mo 'ene fakamatala fakata'ú. Ka ko u tui 'e tokoni lahi ia Sea.

Ko e uá pē Sea ko e vakai hifo ko ē ki he ngaahi potungāue ko ē na'e fai e 'atita ko eni e 20/21 mo e 21/22 ko e potungāue foki 'e 27. 'A ia ko e potungāue 'e 26 'e 21 na'e lavá, toe potungāue 'e 6. 'A ia ko e potungāue 'e 6 ko iá 'oku kau ai 'a Fale Aleá ni, kau ai mo e 'Ofisi Palasí mo e ngaahi potungāue kehe 'e 4. 'A ia ko e 6 ko iá 'a ia 'e ha'u. Mahino ko e 'ū potungāue 'e 27 'oku 'alu he ta'u 'e 2 he 'atitá ke ne lava 'o fakakakato kātoa. Pea ko 'ene 'alu ko ē ki ai 'oku 'i ai leva 'a e tokanga ki he koloa ko ē mo e pa'anga 'oku fakaivia 'aki 'a e potungāue ko ení. Koe'uhí ko 'etau faka'amú na'a lava, toe pē ono ki he ta'u fo'i *site* fo'i vilo 'e taha koe'uhí na'a lava, ko 'ene sai tahá foki te lava pē 'o fakalele, lava pē 'o 'atita'i he taimi pē ko iá pea 'oua, pea vave mai. Ka ko u tui 'oku 'i ai 'ene kaunga hangatonu 'a'ana mo e tokolahi e kau ngāué pea mo e taukei 'a e kau ngāué pea mo e pa'anga ko ē 'oku nau ma'ú.

'A ia ko e kolé pē ia koe'uhí kiate kitautolu ke 'i ai ha tokanga mavahe ki he potungāue ko ení koe'uhí ka ne lava 'o ma'u e me'a ko ení. Fakatokanga'i pē foki 'e, 'a e potungāue ko ení lahi pea mo e nofó, mo e 'alu nautolu ki he ngaahi potungāue kehe. 'A ia 'oku ou tui 'oku kau mo e vāhengá ai ka ko u tui ko u 'ai pē au koe'uhí ko e potungāue eni ko ē 'oku ne vakai'i 'etau ngāue fakalukufua koe'uhí na'a lava 'o 'oange ha pa'anga fe'unga mo ha fakafaingofua ange 'ene kau ngāué mo lava 'o pukepuke e kau ngāue. Koe'uhí kae lava 'o ma'u pē 'a e kau lava 'o ma'u 'a e kautaha 'a e potungāue kātoa 'e 27 tukukehe ange 'a e tānaki mai ko eni mo e ngaahi pisinisi ko ē 'a e Pule'angá, he 'oku toe tānaki mai mo e ngaahi pisinisi ko iá Sea. 'A ia ko e konga, ki'i lave pē ai ki he tafa'aki ko iá.

Ko e fika tolú pē Sea mahino 'aupito ko e konga eni ia 'o e 'Atitá 'oku hokohoko mai 'a e 'ū me'a ko ē 'oku ne talamai 'oku toutou, 'e matavaivai, 'oku hokohoko he ta'u kotoa pē. 'A ia ko e fu'u lisi ia ko ení ko u manatu'i pē au na'e kau mai mo mautolu he ngaahi taimi ko iá. Ka ko e kole pē eni ko u tui ko e me'a 'oku fai e tokanga ki he 22/23 na'a ha'u ai, lava 'o fai ha ngāue ki heni.

Tapou ki he mahu'inga ke tali ngaahi potungāue Pule'anga & ngaahi poate ngaahi fehu'i fiema'u mei he 'Atita

Ko e taha foki e me'a 'oku fai ki ai e tokanga Sea mo e kole pē ki he 'Eiki Sea koe'uhí ko e taha e palopalema 'i he 'ū lipooti 'atita mai ko eni tatau pē mo e ngaahi me'a kimu'á 'a e si'isi'i ko ē ke hanga 'e ha potungāue, tatau pē potungāue 'a e Pule'angá pea mo e ngaahi pisinisi ko ē poaté 'enau tali ko ē ki he 'osi ko ē ola ko ē 'o e 'atitá. Lahi 'aupito e ngaahi potungāue mo e ngāue pehē, 'ikai ke nau tali nautolu e ngaahi fehu'i ko ē na'e fehu'i he 'atitá. ...

<002>

Taimi: 1440-1445

'Aisake Eke: ... ka ko e faka'amu ia ki he kaha'u na'a lava 'o solova 'a e palopalema ko eni. Pea 'oku ou tui ko e taha 'o e me'a, ko e kole pē 'Eiki Sea, ko e taimi ko ē 'oku 'ave ai ko ē 'a e tohi ko ē 'o fakamā'opo'opo ko ē ola ko ē ho'omou tohí, ko 'eku 'ai pē 'e au ko e ngaahi potungāue, 'ave pē ha tohi ki he tokotaha ko ē 'oku Pule ngāue, *CEO*, toe 'ave mo ha tohi 'e taha ki he 'Eiki Minisitā, koe'uhi ke lava pē, he 'oku mahino mai kiate au 'i he ngaahi feme'a'aki, 'oku 'i ai 'a e ngaahi me'a 'oku 'ikai ke a'u ia ki 'olunga. Pea 'oku ou tui 'oku tatau pē ia mo e Poate, tonu ke 'ave pē ha tohi ki he *CEO*, toe 'ave mo ha tohi ki he Sea ko ē 'o e Poate, koe'uhi ke nau lava 'o fe'ilongaki he 'u me'a ko ē 'oku hokó. 'Oku ou tui ko 'ene lava ia 'ikai leva ke toe 'i ai ha toe me'a ke pehē na'e 'ikai ke lava 'o fakahoko, ka 'oku ou tui ko e, 'oku mahu'inga pē ke u lave'i 'a e tafa'aki ko ia.

Tokanga ke fakahaa'i he 'atita makehé 'a e ola e 'atita na'e fakahokó

Ko e fika 4 Sea, ko u ha'u pē ki he peesi 102, 'oku 'i ai 'a e ngaahi 'atita makehe ai, 'oku, ko e taha 'o e ngaahi 'atita makehe ko ia 'i he fika 4 ko ē 'o e peesi 102, felāve'i mo e 'atita'i 'o e polokalama fakalotofonua ko ē 'o Va'epopua, pea mo e *project* fakatu'apule'anga e mala'e tā pulu. Ko e me'a ko ē 'oku lave ki ai 'a e lipooti ia talamai pē 'oku 'osi fakahoko 'a e ngāue, pea 'ave mo e feitu'u ke 'ave ki ai. Ka 'oku 'ikai ke ne 'omai 'e ia ha ola, pea 'oku ou kole atu ko e hā 'a e ola 'o e 'atita na'e fai. 'A ia ko e fehu'i ia ki ai, pē ko e ha ko ā 'a e ola na'e 'i heni, pea ko e ua, fika 2 pē 'i he peesi 102, 'asi ai na'e fakahoko tau'atāina 'a hono vakai'i tonu ke fakapapau'i 'a e ngaahi matavaivai kuo tukuaki'i ki ai 'a e *share* 'a e Poate Kautaha 'Uhila mo e Poate Vai mo e Ma'umafai mo e Kasa.

Ka 'oku ou faka'ofa, 'oku ou sio hifo ko e tohi ko ē na'e 'ave 'i he 'aho 13 'o Tisema, 2021, na'a mau 'osi foki mautolu he Sune 21, 'Akosi 2021. Ko u 'eke ko e Sea fē ē ka 'oku ou, pē ko e Sea ia kimui ia pē ko e hā ka ko e hā. Ka 'oku 'asi pē ia heni, na'e fai 'a e 'atita'i pea 'osi ai pē ia. 'Ave 'a e tohi ki he Minisitā ko ē 'o e potungāue, 'a ko eni 'o e ngaahi kautaha, pea mo e Minisitā ... ka ko 'eku 'eke pē ko e hā 'a e ola 'o e 'atita na'e fai.

Ko e 'uhinga pē ko e hā 'a e me'a 'i he me'a ko ia Sea, 'a ia ko e ki'i me'a pē ia Sea 'i he lipooti ko eni. Kae kehe kau fakamālō atu au mālō 'aupito ki he 'Eiki Sea 'o e Fale Alea pea pehē ki he 'atita 'i he ngāue ko eni. 'Oku ou tui te mau toki hoko atu 'a e Komiti Pa'anga ia 'a e faka'eke'eke 'a e ngaahi potungāue, pea 'oku ou fakamālō atu 'i he ngāue ko eni mo e 'amanaki lelei, hoko atu ko eni ke feinga'i ke fakalalakaka ange 'a Tonga. Tau faka'amu pē ke fakalalakaka 'aupito 'a Tonga he tokanga'i 'etau fanga ki'i koloa 'oku ma'u, mālō Sea.

Sea Komiti Kakato: Mālō Fakafofonga. 'Io kole ki he 'atita ke ne tali mai 'a e fehu'i ko ē.

Tali 'Eiki Sea 'oku fa'a 'ave ola Lipooti 'Atita ki he Minisita e Potungāue Pule'anga

Lord Fakafanua: Tapu pē ki he Feitu'u na Sea, pea mo e Hou'eiki Mēmipa 'o e Komiti Kakato. Ko e tali ko ē ki he 'uluaki me'a 'oku tokanga ki ai 'a Tongatapu 5, ki he ola ko ena he, a e lipooti. 'Uluaki pē ko e *special audit* ia 'a ia ko e ola ko ē e lipooti ko ia 'oku 'ave pē ki he Minisitā. Pea ko e ngaahi tohi ko eni 'oku fa'a 'ave ko ē he 'atita ke 'omai ha tali mei he 'u potungāue, 'oku fa'a kau pē mo e CEO ai. 'I ai pē taimi 'e ni'ihi 'oku kau pē ki ai 'a e Minisitā, ka 'oku 'i ai pē 'emau 'amanaki ko e taimi ko ē 'oku 'ave ai ki he CEO 'oku ne fakahoko ki he Minisitā 'a e ngaahi fiema'u ko ē ki he 'atita, 'a ia ko e talí pē ia Sea, mālō.

Sea Komiti Kakato: Mālō, 'ai 'a e kau ngāue fakamolemole, kātaki fakamo'ui mai angé 'a e *aircon* kātaki he 'oku ki'i 'afu hotau fale ni e. 'Io hoko atu Fakafofonga Tongatapu 5.

'Aisake Eke: Tapu mo e 'Eiki Sea pehē ki he Hou'eiki 'o e Komiti Kakato. 'Ikai ko 'eku 'eke pē 'e au mo e fika 2, mahino pē kiate au ko e 'atita makehe, ka ko e 'atita ai pē foki mo e pa'anga 'a e fonua. Ka 'oku ou tui 'oku mahu'inga pē ke, na'a ku 'eke atu pē ko e hā ha toe makatu'unga kehe 'oku 'ikai ke ne 'omai ai 'a e ola ko iá. He ko e ngaahi 'atita kotoa pē 'oku ne 'omai 'a e ola pea ko e me'a tatau pē 'oku nau 'ai ko ē pea mo e fika 2, 'a ena ko ena 'i 'olunga hono 'atita'i ko eni 'a e Sea 'o e Kautaha Poate.

Na'a ku 'eke pē 'e au koe'uhi ko e 'aho 13 'o Tisema pē ko e ko au na'e 'atita'i, pē ko e hā 'a e, ka na'e 'ikai ha fetu'utaki mai 'a e 'atita ia kia mautolu, kapau 'oku pehē pē me'a ia 'oku, 'eke mai ia ki he kaha'u.

Sea Komiti Kakato: Fakahoko tau'atāina hono vakai'i tonu ke fakapapau'i 'a e ngaahi matavaivai kuo tukuaki'i ki he Sea 'o e Poate, 'a ia 'oku 'uhinga ki ai ko e Kautaha 'Uhila 'a Tonga, ko e kole ia mei he ...

Lord Fakafanua: Tali nounou atu pē ki he me'a 'oku tokanga ki ai 'a Tongatapu 5. Ko e Sea kehe eni ia na'e fai ki ai 'a e 'atita, 'oku 'ikai ko ia.

'Aisake Eke: 'Io, mālō.

Sea Komiti Kakato: 'Ai na'a 'oku 'i ai pē ha felāve'i 'a e Feitu'u na. Sai Hou'eiki Tongatapu 4, me'a mai.

<005>

Taimi: 1445-1450

Kole fakama'ala'ala fekau'aki mo e ngaahi 'apiako ne 'ikai 'ave ki ai ha tokoni mei he 2018-2021

Mateni Tapueluelu: ...Tapu mo e Feitu'u na 'Eiki Sea pea pehē ki he Hou'eiki Mēmipa 'o e Komiti Kakato kae faka'osi atu e ki'i fakahoha'a ko eni Sea 'i he peesi 96 mo e 97 fakatonga te u kamata atu he peesi 96 vaeua'anga mālīe 'aitemi 3.3.77 Potungāue Ako mo e Ako Ngāue 'Eiki Sea. Fakakakato e 'atita me'a'ofa fakangāue 'a e Pule'anga ki he ngaahi ako 'ikai ke fakapule'anga piliote na'e 'atita'i 2020 'Eiki Sea. Ko e ki'i fēhu'i 'oku pehē ni. Ko e lisi ena 'o e ngaahi 'apiako na'e 'ave ki ai 'a e tokoní. Pea neongo 'oku pehē na'e 'atita'i ko e 2020 ka

ko e ngaahi ta'u ena ia 'oku hā mai kamata he 2018, 19,20 mo e 21. Lahi 'a e pa'anga mo e ngaahi 'apiako na'e 'ave ki ai.

'Eiki Sea ko e fehu'i 'oku hā heni 'oku 'i ai 'a e ngaahi 'apiako 'oku *blank* pē 'oku 'ikai ke 'asi ha pa'anga na'e 'ave kia nautolu kamata he 2018 ki he Kolisi ko Tupou. Ko e 'apiako ia 'e 12 'i he'ene a'u ko ē ki he peesi 17 'i he 2018. 2020 ko e 'apiako 'e 3 na'e 'ikai ke hā ha pa'anga na'e 'ave ki ai mo e 21-3 mo ia. Pea ko e ngaahi pa'anga tokoni ki he ngaahi ako ma'olunga ange pe ko e tekunikale 2019 ko e 'apiako 'e ua. Ko e fehu'i pē 'e Sea pe ko e hā 'uhinga na'e 'ikai ke 'asi mai ai ha me'a heni, hala pē 'ū 'apiako ia ko ia ha tokoni Sea ko e ki'i kole fakama'ala'ala pē ia kae toki hoko atu.

Sea Komiti Kakato: 'Eiki Sea e Fale Alea fakamolemole ka ko e 'Eiki Nōpele 'o Ha'apai mahalo pē 'oku mou mea'i pē 'uhinga 'oku 'omai 'e he Fakafofonga. 'A ia ko e peesi 96 'oku 'i ai e ki'i tēpile ki lalo 'io me'a mai 'Eiki Nōpele Ha'apai ka ko e Sea e Fale Alea 'o Tonga.

'UHINGA NA'E 'IKAI 'ASI MAI FIKA HE LIPOOTI 'ATITA HE NA'E 'OSI 'ATITA NAU 'APIAKO NAUTOLU

Lord Fakafanua: Sea ko e 'apiako 'e 13 'i he 2018 ko e 'uhinga 'oku 'ikai ke 'asi ai e 'ū fika ai koe'uhī na'e 'osi 'atita'i nautolu ia. 'I he ta'u 2020 ko e 'apiako 'e tolu ko ē 'i lalo ko e 'uhinga 'oku 'asi ai e laine koe'uhī 'oku te'eki ke kakato mai 'a e ngaahi lipooti ke fai hano 'atita 'o tatau ai pē mo e 2021 ko e 'apiako 'e tolu tatau ai pē. Ko e talí pē ia Sea.

Mateni Tapueluelu: Mālō 'aupito Sea, ko hono 'uhingá pē Hou'eiki ko e 'atita eni 'o e ngaahi ngāue fakapule'anga mo e faipau ki he lao. Ko 'eku ki'i fehu'i pē 'a'aku 'uhinga pē ko e lekootí. Ko e 'atita'i ko eni e fo'i taimi ko ē me'a pē 'oku lipooti mai, ko ia pē, 'ikai ke toe 'i a ha palopalema *for the record* mālō Sea.

Lord Fakafanua: Sea ko e palopalemá pē hono tōmui mai e fakahū mai e ngaahi fakamatala mei he Potungāue Ako pea mo e ngaahi 'apiako fekau'aki.

Mateni Tapueluelu: Mālō 'aupito Sea.

Sea Komiti Kakato: Mālō.

Taniela Fusimālohi: Sea kātaki pē ko e ki'i fehu'i pē eni.

Sea Komiti Kakato: Ha'apai 12 me'a mai he na'a ke hikinima, ki'i 'oleva pē 'Eua 11 toki e fehu'i 'anai , ka tau ki'i fanongo ange ki he kau Mēmipa ko ē Ha'apai 12.

Mo'ale Finau: Tapu mo e Feitu'u na 'Eiki Sea mālō e fai hotau fatongia. Sea ko u fie fakahoha'a pē au 'i he peesi 71 kapau te ke me'a hifo ki he 3.3

Sea Komiti Kakato: Peesi fiha?

Mo'ale Finau: Peesi 71. Ko e *tourism* ko e takimamata ko ē 'a Ha'apai Va'a Ha'apai. Kapau te ke me'a hifo Sea ki he 3.3...

Sea Komiti Kakato: Me'a mai.

Tokanga ki he kongā 'o e ngāue tu'a taimi kae 'ikai ha palani ngāue Va'a Takimamata Ha'apai

Mo'ale Finau: 'Oku 'i ai e fo'i kongā ai ko e ngāue tu'a taimi 'oku 'ikai ha palani ngāue. Sea ko e 'uhinga 'eku 'ohake ai e ki'i me'a ko eni Sea fiamālie pe au ki he toenga 'oku hā pē ia hena 'oku fakalelei'i. 'A ia ko e me'alelei foki 'Eiki Sea 'a e Lipooti 'Atita ke fakalelei'i ma'u pē 'a e ngaahi me'a ko ē 'oku fehu'ia he 'Atita. Kapau te ke me'a hifo Sea ki he puha kotoa ko ena, fakalelei'i kotoa, ko 'eku ki'i 'eke pē 'e au ki hē, he 'oku ou tokanga ki heni Sea he 'oku mahu'inga 'aupito 'a e kau ngāue ko eni kapau te ke me'a Sea ki he kau ngāue 'oku nau tu'u he ve'ehala fakama'a hotau fonua, tafi 'o e halá. Sea ko e ngāue lahi 'oku nau fai, ka ko u tokanga ki hē ki he ki'i me'a ko ē he 'oku 'ou 'alu ma'u pē ki Ha'apai ko u sio ki he si'i kau ngāue ko eni 'Eiki Sea pongipongia mahalo ko e 5:00 hengihengi 'oku nau tu'u he ve'ehala mo 'enau hele mo 'enau huo fakahoko 'enau ngāue, ka 'oku 'asi heni 'oku 'ikai ha palani ngāue...

<007>

Taimi: 1450-1455

Mo'ale Finau ... ko e kolé pē ki he tokotaha ko ia 'oku *responsible* ki heni na'a lava ke fakahoko, he ko u sio pē au 'oku nau ngāue pē kinautolu. 'Oku ou 'alu atu ma'u pē 'oku nau ngāue pea 'oku ma'a pē Ha'apai he'enau ngāue. Ka ko e 'asi mai ko ē 'oku 'ikai ke 'i ai ha palani ngāue 'oku mahu'inga 'a e me'a ia ko e palani 'Eiki Sea. Ko ia ko 'eku kole pē 'a'aku ia ke fakalelei'i pē mu'a mo fokotu'u ha palani ke 'oua na'a toe 'asi mai 'oku 'ikai ha palani ngāue tautefito ki he si'i ni'ihī Sea 'oku nau tu'u he 'uha mo e la'aa 'o fakahoko hono tokanga'i hotau fonua 'e Sea. Ko ia pē Sea mālō.

Me'a pē taha te'eki fakalelei'i he Va'a Takimamata Ha'apai ko e 'ikai ha tohi lekooti loka ki he me'alele

Lord Fakafanua : 'Eiki Sea ko e tokoni pē ki he me'a 'a Ha'apai 12. Ko e *issue* ko eni kuo 'osi fakahoko e fakalelei ki ai, 'a ia 'oku 'ikai ke toe hoko ia ko ha palopalema. Ko e me'a pē 'e taha 'oku kei toe te'eki ai ke fakahoko ha fakalelei ki ai, ko e 'ikai ke ma'u ha lekooti tohi ngāue lekooti tohi loka ki he me'alelé.

Mo'ale Finau : Mālō Sea ko ia pē mālō.

Sea Kōmiti Kakato : Mālō. 'Eua 11.

Tokanga 'ikai kau 'Apiako 'Ahopanilolo he ngaahi 'apiako lisi 'i he tepile 2

Taniela Fusimālohi : 'Io Sea ko 'eku ki'i fehu'i pē 'a'aku ia 'i he peesi 97 'i he me'a ko ia kimu'a ki he Potungāue Ako. 'Uluakí Sea ko e 'Apiako ko eni ko ē 'Ahopanilolo *Technical Institute* 'oku 'ikai ke hā ia 'i he tēpile. Ko e ki'i 'apiako ko eni Sea 'oku laka hake ta'u 'e hongofulu tupu 'eku kau hono fakalele e ki'i ako.

Sea Kōmiti Kakato : 'Eiki Nōpele hā e 'uhinga e me'a 'oku 'ikai ke kau ai 'a 'Ahopanilolo he lisi 'o e tēpile ko eni. Fakatokanga'i 'e he Fakafofongá 'a e lisi ko eni.

Taniela Fusimālohi : 'A ia ko e lisi ko ē tēpile 2 ko ē 'i he peesi 97 'a ia ko e, 'i 'olunga pē.
Sea Kōmiti Kakato : Ko ia.

Taniela Fusimālohi : ‘A ia ‘oku ai e ngaahi ‘apiako ia ‘oku fai ki ai e tokoní fakamālō au ia ‘oku sai. Ka ko e ki’i ‘apiako ko ení ‘oku ou maheni mo e ki’i ‘apiako, he na’e ‘i ai e talanoa he’emau fakataha ‘e taha ‘o pehē na’e tautea’i, ko e ‘ikai ke, ko e maumau’i e tu’utu’uni ki he ‘Atitá ‘i he ‘uhinga lelei pē ia Sea.

Sea Kōmiti Kakato : Fakafofonga, Fakafofonga kapau ‘oku ‘ikai ke ‘asi mai ha me’a pehē he’etau me’a ko eni, fakamolemole ‘oua te mou toe ‘omai ha me’a fo’ou he ‘oku ‘ohovale kotoa ‘a e kau Mēmipá ia he me’a ‘oku ke ‘omai ‘e he Feitu’ú na ‘o pehē na’e tautea’i ‘oku ‘ikai ke ‘i ai ha me’a pehē ia ‘e ‘asi heni.

Lord Fakafanua : Sea ke u tānaki pē ki he me’a ‘a ‘Eua 11 Sea.

Sea Kōmiti Kakato : Hangē pē ko e ‘ikai ke ‘asi ha Liahona heni. Mahino ko Liahona ia ‘oku ‘ikai ke nau fiema’u ‘enautolu e ‘u me’a ko eni.

Ngaahi ‘apiako pē ‘oku ‘asi he lisi he Tēpile 2 ‘osi ‘omai ‘enau fakamatala pa’anga ki he ‘Atita

Lord Fakafanua : Sea kātaki pē ko e tānaki pē ki he me’a na’e tokanga ki ai ‘a ‘Eua 11 ko e taimi tatau pē ki he me’a na’e tokanga ki ai ‘a Tongatapu 4. Ko e ‘u ‘apiako pē ko ē ‘oku ‘omai ‘enau ngaahi fakamatala pa’angá ‘oku ‘atita’i heni. Kapau ‘oku ‘ikai ke hā ‘a e ‘apiakó mahino ia na’e ‘ikai ke ‘omai ha fakamatala pa’anga ia mei he ‘apiako pē ko e Potungāue Akó ‘o kau ai ‘a e ‘apiako ‘oku tokanga ki ai ‘a ‘Eua 11.

Sea Kōmiti Kakato : Mālō 'Eiki Sea Fale Alea.

Fehu’ia pe ko e ‘Apiako hā ‘a e Vou Fashion

Taniela Fusimālohi : Mālō Sea mālō kuo mahino ia. Ko ‘eku fehu’i faka’osi ‘i he fika 5 he tēpile pē ko ia. Te’eki ai ke u fanongo au he ‘apiako ko eni ko e Vou *Fashion* ke ki’i fakama’ala’ala mai ange pē ko e ‘apiako fakafēfē eni he ‘oku mahino ‘a e toenga ia he lisi. Ka ‘oku ‘ikai ke u mahino’i ko e hā ‘a e ‘apiako ko ení kuo lesisita ‘i he Poate Fakamafai’i Ako mo fai pau ki he lao ko ia ‘o e fokotu’u ako? ‘Oku fo’ou kia au ‘a e hingoá ia, Vou *Fashion* hangē ha ngaahi ‘ulu pē ko ha me’a.

Sea Kōmiti Kakato : ‘Oku ‘i ai ha taha ‘oku ne ma’u ki he ‘apiako ko eni ‘Atita. ‘Io me’a mai.

Vou Fashion ko e ‘Apiako Tuitui pea ne ‘osi ‘atita’i ‘enau ngāue he 2019-2021

Lord Fakafanua : Sea ko e ‘u ‘apiako kotoa pē ‘oku *qualify* ke tokoni ki ai ‘a e Pule’angá ‘oku ma’u ‘enau *certificate* mei he *TNQAB*. Ko e ‘apiako ko ení hangē ko e ngaahi lekooti ko ia ‘oku hā atú, na’e ‘atita’i kinautolu he 2019, 20 mo e 21. Ko e ‘apiako tuitui pē ‘oku fakalao pē pea ‘oku ‘atita’i ‘enau ngāué ko ia ‘oku hā ai he tēpile.

Sea Kōmiti Kakato : ‘I ai pē ha ki’i taimi makehe he Falaite ‘oku ‘ikai ke tau ngāue, me’a atu ‘o kumi e ki’i ‘apiako ko ení he ‘oku ‘i ai ho faingamālie e Feitu’ú na ē. Ko e ‘uhingá ka tau hoko atu ē ka ‘oku mo’oni e Feitu’ú na ka ‘oku ‘asi mai ia he’etau me’á, ka ko eni ‘oku fakamhino mai ‘e he 'Eiki Sea Fale Alea. Tongatapu 10.

Poupou ke fakavia ngāue 'Ofisi 'Atita he ko e ngāue lahi nau fakahoko

Kapelieli Lanumata : Mālō. Tapu mo e Feitu'ú na 'Eiki Sea pea tapu mo e Hou'eiki Mēmipa 'o e Kōmiti Kakato. Ko e ki'i me'a 'oku tokanga ki ai e motu'a ni ia Sea na'e fakalave atu pē ki ai 'a e kaungā Fakafofonga ko eni pea mei Tongatapu 5. Pea 'oku mahu'inga 'aupito ia ki he motu'a ni. Hangē pē ko ia 'oku mea'i 'e he Feitu'ú na pea mo e Hou'eiki Mēmipa 'o e Falé, ko e Lipooti 'Atita foki eni ia 'o e ta'u fakapa'anga 2020/2021 pea mo e 21/22. Ki he motu'a ni 'oku mahu'inga 'aupito 'a e *timeliness* 'o e ngaahi lipooti ni 'e Sea. Kapau pē 'e 'ohake 'a e peesi 1 ko ia 'o e lipooti ko u fie lave pē ki he palakalafi 2...

<008>

Taimi: 1455-1500

Kapelieli Lanumata: ... pea ko e ko ia. Toe foki hake pē ki 'olunga kimu'a he talateu. Peesi 'uluaki pē 'e, 'ikai kimu'a pē he talateu. 'Oku 'asi ai 'a e fakamatala ko eni pea mei he 'Atita Seniale pea ko u fakamālō atu au ki he 'Atita he ngāue lahi mo e ngāue kafakafa 'oku mou fakahoko.

Pea ko u poupou atu ki he me'a ko ē na'e lave ki ai 'a Tongatapu 5 ke toe fai ange ha sio makehe ki ai 'a e Pule'anga he ko e lave'i ko ē 'a e motu'a ni 'oku tatau pē mo e ma'u 'a e Fakafofonga 'a e kamata ke mōlia atu 'etau kau ngāue mo e kau taukei he potungāue. Ka 'oku tonu ke toe fai ha sio makehe ki ai ki hano hano fakavia pea mo hano tokangaekina 'a e potungāue ko eni 'a e 'Atita. Ko e ngāue lahi 'aupito 'oku nau fakahoko.

Ko e hangē ko e me'a ko ē nau lave ki ai ko e lipooti makehe ko eni 'oku fakamā'opo'opo ki ai e ngaahi ola pea mo e ngaahi fokotu'u 'a e 'Atita he ngaahi ngāue fakapa'anga mo e faipau ki he lao mo e pule'i 'o e ngaahi ngāue fakapa'anga.

Ke tokangaekina makehe Komiti Pa'anga Fale Alea ke fakapapau'i 'oku lava fai ha ngāue fekau'aki mo e ngaahi matamama 'ohake he Lipooti 'Atita

'Oku ko e vakai ko ē 'a e motu'a ni ki he ngaahi Lipooti 'Atita ko u tui kapau 'e toe 'e toe fakahoko mai ki he Feitu'u na pea mo e Fale 'Eiki ni 'a e Lipooti 'Atita ko eni ko ē 'o e Ta'u Fakapa'anga 2022/2023, 2023/2024 meimei ko e fo'i fa'unga tatau pē. Ko e fakahoko mai pē he 'Atita e 'a e ngaahi *issue* pē mo e ngaahi ngāue kuo lava 'o fai ki ai pē kuo lava fai hano tokangaekina pē 'ikai. Ko e me'a 'oku mahu'inga'ia ai e motu'a ni he kuo faifaiange kuo lava 'e he Hou'eiki Mēmipa 'o e Fale ni pea mo e Feitu'u na 'Eiki Sea ke fakapapau'i 'oku *implement* 'a e ngaahi 'a e ngaahi, ngaahi me'a ke *address* 'aki e ngaahi *issue* ko eni.

Lave'i pē he motu'a ni 'oku 'i ai 'a e Komiti Tu'uma'u 'oku Sea ai 'a e 'a e Fakafofonga ko eni mei he Tongatapu 5 pea 'oku kau ai pea mo e 'Atita Seniale ke fai ange mu'a hano tokangaekina makehe 'a e komiti ko eni na'a lava ke nau muimui'i e *issue* ko eni. Pea ko u tui ko e mai ko eni 'a e Lipooti 'Atita ko eni ko ē e ta'u fakapa'anga ka hoko. Ko u tui ko e 'ū me'a tatau pē 'a ia kuo 'osi mahino 'a e ngaahi tefito'i *issue* mo e tu'unga 'oku 'i ai. Ko e me'a ko ē ko ē ki hono fakapapau'i 'oku *address* e *issue* ko e me'a ia 'oku ou sio 'oku matavaivai 'e Sea ke toe fai ange mu'a ha ha tokanga makehe.

Ka ko u fakamālō atu au ki he 'Atita he ngāue kafakafa kuo fakahoko pea ko u tokanga lahi atu ki he me'a na'e tokanga ki ai e Fakafofonga 'o Tongatapu 5 ke toe fai ha ki'i tokanga ki ai mu'a ki ai 'a e 'Eiki Palēmia pea mo e Hou'eiki Pule'anga ko e sio ki he kau ngāue ko eni mo

e ngāue kafakafa ‘oku nau fakahoko. Ko e ki’i me’a pē ia ‘oku fie lave atu ki ai e motu’a ni mālo ‘aupito Sea.

Sea Komiti Kakato: Mālō Tongatapu 10.

Kapelieli Lanumata: Fokotu’u atu ai pē ke paasi.

Sea Komiti Kakato: ... tau pālōti e. Tongatapu 2.

Tokanga pe na’e ‘ikai ke ‘atita’i ngāue ia ngaahi ‘apiako ‘i Ha’apai mo Vava’u

'Uhila moe Langi Fasi: Tapu mo e Feitu'u na 'Eiki Sea pea tapu mo e Hou'eiki 'o e Komiti Kakato. Sea ko e ki'i fehu'i ma'ama'a pē eni ia he peesi 95 ki he 97 ngaahi lipooti ko ena 'a e Potungāue Ako 'oku ou vakai hifo ki he ki he 'atita ko eni ko Ha'apai pē, 'Eua, Niuatoputapu pea mo Niuafou. Ko e ko e fu'u konga mahu'inga taha ko ē 'o e potungāue ia 'a Tongatapu 'oku 'ikai ke 'ikai ke 'atita'i ia pea pehē foki ki Vava'u. Ko e ki'i 'eke pē na'e hā e me'a na'e hoko ia ki hono feitu'u lalahi ko eni 'oku 'ikai ke hā mai ai ha lipooti kia nau. Mālō Sea.

Sea Komiti Kakato: 'Ai ke tau fakatokanga'i pē 'io me'a mai 'Eiki Nōpele.

'Osi 'atita'i ngaahi 'apiako Ha'apai mo Vava'u 'a ia 'e toki 'asi mai ia he Lipooti 'Atita 2022/23

Lord Fakafanua: Sea ko e tali mei he 'Atita Seniale na'e 'osi na'e 'osi 'atita'i pē ia pea 'e toki lipooti mai e 'Atita ko ē 'oku fakahū mai.

Sea Komiti Kakato: Mālō.

Lord Fakafanua: 'A eni ko ē 'oku hoko mai ki heni.

Sea Komiti Kakato: 'A ia ko e 'i he tu'u 'i he taimi ni he'eku vakai 'i he Sea na'e 'i ai e 'ū me'a ia na'e tōmui mai mo e 'ū me'a na'e 'osi 'atita'i pea 'oku 'ikai ke 'asi mai heni 'a ia 'e toki 'asi mai ia 'o hangē ko e me'a ko ē na'e me'a ki ai 'a e Minisitā Pa'anga. Ka mou, tau hanga pē mu'a 'o hiki pē mu'a ia he ē ke mou me'a ki ai.

Pālōti 'o tali Fakamatala 'Atita & Ngāue Fakapa'anga Pule'anga & Faipau ki he Lao & Fakatonutonu

Fokotu'u pea poupu ko ia 'oku loto ke tali 'a e Fakamatala 'a e 'Atita, Ngāue Fakapa'anga Faipau ki he Lao 2021/2022 fakahā loto hiki ho nima.

Kalake Tēpile: Sea 'oku loto ki ai 'a Tevita Fatafehi Puloka.

'Aisake Eke: Sea ka u ki'i fakahoha'a atu pē kātaki. Fakamolemole Feitu'u na mo e fakatonutonu pē na'e 'i ai e fanga ki'i fakatonutonu. Ko e Lipooti ia ko ē e Komiti 'a e PAC.

Sea Komiti Kakato: Mo e fakatonutonu. Ko ia 'oku loto ki ai fakahā ho loto ki ai hiki nima.

Kalake Tēpile: Sea 'oku loto ki ai 'a Tevita Fatafehi Puloka, 'Uhila moe Langi Fasi, Mateni Tapueluelu, 'Aisake Valu Eke, Kapelieli Lanumata, Taniela Fusimālohi, Mo'ale Finau, 'Eiki

Minisitā Mo'ui, 'Eiki Minisitā Fonua, 'Eiki Minisitā Pa'anga, 'Eiki Tokoni Palēmia, 'Eiki Minisitā Fefakatau'aki, 'Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Fakalotofonua, Vaea Taione, 'Eiki Nōpele Tu'iha'angana, 'Eiki Nōpele ...

<009>

Taimi: 1500 – 1505

Kalake Tēpile: ... Loto ki ai e toko 16

Sea Komiti Kakato: Ko ia 'oku 'ikai ke loto ki aí, fakahā mai he founa tatau 'o hiki nima.

Kalake Tēpile: 'Oku 'ikai ha fakahā loto pehē heni Sea

Sea Komiti Kakato: Mālō, Hou'eiki tau hoko atu ki he'etau 'asenitá. Ko u fakamālō atu, mālō ho'omou laumālie lelei ki he tali atu ia ka tau hanga atu ki he me'a hoko maí. He kuo pau pe ke 'omai e fakamatala 'atita tatau pe hangē ko e fakamalanga na'e fai 'e Tongatapu 10. 'E meimei fōtunga tatau pe 'a e founa e 'atitá ka 'oku tau faka'amu pe ke solova e palopalema ko ē 'a e 'ohake he feme'aki ko ení, 7.1 ē.

Fokotu'u Faka-Fale Alea fika 3/2023

Ko e fokotu'u fika 3 eni pea ko u kole ki he Fakafofonga naá ne 'omai e fokotu'ú ...

Mateni Tapueluelu: Sea

Sea Komiti Kakato: Ke ne malanga'i ke me'a mai e kakai e fonuá, hili ko iá pea toki fai ha feme'a'aki pe ko e hā e me'a e me'a 'oku tau a'u ki aí.

Mateni Tapueluelu: Sea fakamolemole pe, kimu'a pe ko u kole pe ke fakapapau'i mai pe ko e 6.1 pe na'e toloi kae faka'atā e 6.2. Ko e 6.1 pe na'e kole mai ko ē ke, na'e 'atā pe 6.2 ia ke hoko atu ki ai.

Sea Komiti Kakato: Ke me'a mai, tokoni mai Hou'eiki Pule'anga ē. Ko e 6.1

'Eiki Minisitā Pa'anga: 'Io tapu atu Sea kae 'uma'ā e Hou'eiki Mēmipá. Ko e mahalo na'e toloi 'e he Seá ia e fika 6 kátoa, 'asenita fika 6.

Sea Komiti Kakato: Sai kotoa 'a e 6, 6.1, 6.2 toloi ia. Hoko atu ki he 7.1 ē, 'a ia ko e fokotu'u e Komiti Fili, ki'i 'ai ange ki he me'a 'e tahá kau kalake kimu'a pea toki liliu ki he fokotu'ú. Ki'i foki ange ki he 'asenitá, Komiti Fili ke fakahoko ha talatalanoa mo e kakaí 'o fekau'aki mo e fili fakalukufua 'a e kau Fakafofonga 'a e kakaí 'a ia ko e fokotu'u eni faka-Fale Alea 'a e Fakafofonga Tongatapu 4. Taimi eni 'o e Feitu'u na ke ke me'a mai.

Fokotu'u Faka-Fale Alea Fika 3/2023 ke fokotu'u ha Komiti Fili ki ha talatalanoa mo e kakaí fekau'aki mo e loto kakai ki he fili fakalukufua

Mateni Tapueluelu: Tapu mo e Feitu'u na 'Eiki Sea kae pehē ki he 'Eiki Tokoni Palēmiá, Hou'eiki Mēmipa 'o e Komiti Kakato kae 'atā mu'a ki he motu'á ni ke 'oatu ha fakalavelave fekau'aki pea mo e fokotu'u faka-Fale Alea 'oku 'omai 'e he motu'á ni. 'A ia ko e fekau'aki

eni pea mo e ke fokotu'u ha komiti ke fai ha talatalanoa mo e kakaí, 'ū vahenga lalahi 'o Tonga ní. Fekau'aki mo e loto 'o e kakaí kau ki he fili fakalukufua 'o e kau Fakafofonga 'o e kakaí 'i he vāhenga lalahi 'o Tongatapu, 'Eua, Ha'apai, Vava'u mo e Ongo Niuá mo ha ngaahi kaveinga fakapolitikale kehe 'oku nau fiema'u 'a e Fale Aleá ke fanongoa.

'E, fakamālō atu ki he 'Eiki Seá hono faka'asenita mai 'a e fokotu'u e motu'á ni 'Eiki Sea. Hou'eiki ko u tui pe 'e fakahounga'i 'e he Fale Alea 'o Tongá, ko e anga e tu'u e fonuá ni koe ngaahi sekitoa lalahi 'e 3 'oku meimei 'oku nau fekaukau'aki. Faka'ekonōmika, sōsiale mo e politikale. Pea 'oku mea'i pe ia 'e he Hou'eikí ko e ngaahi palani faka'ekonōmiká 'oku lahi. Ngaahi patiseti 'oku fokotu'u mai mo e kau taukei ke nau tokanga'i pea 'oku 'i ai mo e ngaahi palani fakasōsiale hono tokanga'i 'o e kakai faingata'a'ia, kau vaivai, kau uesia 'i he ngaahi faingata'a. Ko ia ia 'a e ngaahi palani fakasōsiale 'oku fakahoko 'e he Pule'angá.

'Oku tui e motu'á ni ko eni 'a e sekitoa 'oku meimei ke li'ekina 'oku 'ikai ke fa'a 'i ai ha palani ke tokanga'i ko e sekitoa fakapolitikalé. Talu 'a e fakalelei fakapolitikale 'i he 2010 mo e lele mai ai ko e ta'u eni 'e 14 'oku 'i ai e tui 'a e motu'á ni 'e tokoni kiate kitautolu kapau te tau toe vakai'i 'a e founga 'oku tau lele mai'akí na'a 'oku 'i ai ha fanga ki'i me'a 'e loto e kakaí ke fakalelei'i ...

<010>

Taimi: 1505-1510

Mateni Tapueluelu: ... 'E Hou'eiki ko e talu e hū mai e motu'á ni ki he Falé ni mo hono fakahoko 'a e polokalama 'a'ahi faka-Fale Alea. Na'e toki 'osi 'eku lele atu 'i he polokalama tatau 'i he uike 'e ua kuo maliu atú. Pea ko e meimei ngaahi polokalama kotoa pē 'oku 'omi ai 'a e fokotu'u ko eni fekau'aki mo e fili fakalukufuá pea mo e ngaahi kaveinga fakapolitikale kehe kau ai 'a e 'a'ahi fakamuimui 'a e motu'á ni na'e toki 'osi he uike kuo'osí. Ma'u 'a e fakamatala mei he ni'ihi 'o e kau Fakafofongá ko e me'a tatau 'oku hā mei he'enua ngaahi 'a'ahí 'oku 'ohake ai 'a e fakakaukau ko ení. Ke fai ha talatalanoa pea mo e kakaí fekau'aki pea mo e founga 'oku fili ai 'a e kau Fakafofonga 'o e Kakaí ki he Fale Aleá mo e ngaahi 'isiu fakapolitikale kehe pē. Pea ko e 'uhinga ia hono fokotu'u mai he motu'á ni ko hono 'uhingá 'oku fakava'e ia he ngaahi lipooti faka-Fale Alea lauuta'u kuo fakahū mai ki he Falé ni pea kuo tali ia.

Pea ko e anga ia 'o e fokotu'ú 'Eiki Sea 'oku 'ikai ko ha fa'u lao pe ko e tu'utu'uni. Ko e fokotu'u pe ia ke tñaki fakamatala pea ko u tui 'oku mea'i he Hou'eikí ko e fakamatalá ko e me'a lelei ia ki he palani 'a e *data* pe ko hono ma'u mai ha ngaahi fakamatala mei he kakaí. Taimi 'e ni'ihi 'oku kehe 'etau sio atú mei he sio mai ko ē 'a e kakaí mo e kehe 'etau vakai mei he vakai 'a e kakaí. Pea 'oku ou tui ko e ngaahi lao pe ko ha fokotu'utu'u 'oku fakava'e 'i he lau ko ia 'a e kakaí fakalukufua, ko e ngaahi lao ia 'e tu'uloa, ko e ngaahi lao 'e lelei 'e faka'apa'apa'ia fakalukufua. Pea 'oku tupu ai 'a e fokotu'u ko ení 'Eiki Sea na'a laumālie lelei 'a e Falé kae fokotu'u ha komiti pehē ko 'ene tñaki mai 'a e fakamatalá 'o toki 'omi ki he Fale Alea 'o Tongá pea ko e me'a ia 'a e Fale Aleá ke fakahoko ha ngāue fekau'aki pea mo e fakamatala ko ía.

'Oku pehē 'a e 'uhinga e fokotu'u 'a e motu'á ni Sea kuo 'i ai 'a e ngaahi komiti fili ia ki he ngaahi 'ū kaveinga kehekehe, kaveinga faka'ekonōmika te tau tokanga ai pē ki he mā mo e patá. Pea mo'oni pe ia ko e me'a ia 'oku mu'omu'a ki he mo'uí ka 'oku kau hotau fokotu'utu'ú mo e fa'ungá mo e founga fili 'o e kau Fakafofonga ki he Fale Alea 'o Tongá 'i he fiema'u ke fakatokamālie 'o fakatatau ki he lau ko ia 'a e kakaí. Pea 'oku ou tui ka 'i ai ha komiti pehē 'e

Hou'eiki 'e hoko 'a e fakamatala mo ha lipooti te nau 'omai ko ha koloa mahu ke lava ai ke fakamakatu'unga ha faitu'utu'uni pe fa'u *policy* pe lao 'a e Fale 'eiki ni. Ko e 'uhinga ia 'oku ou 'omi ai Sea lauita'u hono 'omi ki he motu'á ni. Ko e ta'u eni 'e hiva 'o 'eku 'i he Fale Alea ni. Meimei ta'u kotoa ko hono 'omi ko e toki faingamālie eni ke u hanga 'omi 'a e fokotu'u ko iá ko hono 'uhingá ko e taki ma'u pē 'etau tokanga ki he mā mo e patá ko e me'a ia 'oku mo'ui ai 'a e kakaí.

'Oku ou tui mahalo ko e momēniti mahu'inga eni kau ai 'a e ngaahi 'isiu fakapolitikale kimui ni, na'a 'oku 'i ai ha fa'ahinga fokotu'utu'u pe fakakaukau 'oku totonu ke fai hano tālanga'i 'i he ngaahi hakenga mo e hifonga fakapolitikale 'o e fonuá ni 'o kau ai e ngaahi 'isiu ko ē kimui ni ke toe mahino ange pea toe pau ange pea toe fālala'ia ange hono fakalele 'o e fonuá ni, hotau Fale ni mo e Kapineti. Ko e anga ia 'o e fokotu'u 'oku 'oatú 'Eiki Sea ka u tuku atu ki he komiti ko e hā e me'a te nau me'a ki aí. Mālō 'aupito e ma'u faingamālie Sea.

Sea Komiti Kakato: Mālō. Tokoni Palēmia me'a mai.

Tui Pule'anga lelei ange founa fili lolotonga ke fakafongga'i lelei 'a e kakaí

'Eiki Tokoni Palēmia: Tapu mo e Feitu'u na 'Eiki Sea, tapu ki he Hou'eiki Komiti Kakatō. 'Eiki Sea 'oku ou faka'apa'apa 'aupito ki he fokotu'u ko eni ka u ki'i lave nounou atu pē ki he fa'unga ko ē 'oku tau 'i ai lolotonga ní.

Kimu'a ko ē he 2010 'Eiki Sea na'e fai ai 'a e ngāue lahi ko hono talatalanoa mo e kakaí 'i Tonga ni mo muli. Ko e talatalanoa ko iá 'Eiki Sea na'e 'i ai hono ngaahi fakamole. ...

<002>

Taimi: 1510-1515

'Eiki Tokoni Palēmia: ... pea fakamālō ki Nu'usila mo 'Asitelēlia na'a nau tokoni mai ki he fakapa'anga 'a e ngāue ko ia 'o hangē ko ē ko e fokotu'u ko eni ke kumi, Komiti Fili ke fokotu'u 'i he Fale ni ke nau fai 'a e talatalanoa.

'Eiki Sea 'e fai 'a e folau pea 'e fai 'a e fakamole kuo tau mateuteu ke toe fai ha ngaahi fakamole ko ia pē 'ikai, ko e fehu'i 'uluaki ia.

Ko e ua Sea, 'i he ngaahi savea mo e ngaahi lipooti ko ē 'a e komiti 'e 3, ko e Komiti Tu'ipelehake, mo e Komisoni Faka-Pule'anga, pea mo e Komiti Tapatolu. Ko e lipooti ko ē 'a e 'u komiti ko ia na'a nau 'omai kātoa nautolu 'o fālute fakataha 'o ma'u ai 'a e ngaahi ola ko eni 'o e ngaahi fiema'u 'a e kakaí 'oku ngāue'aki, tautautefito ki he me'a ko eni ki he filí. Tau pehē ko e, ko Niutōua, na'e lāunga lahi 'a e kakaí 'o Niutōua ki he founa fili ko ē fakalūkufua fakatokolahi, ko e 'uhingá he 'oku 'ikai fakafongga'i mai kinautolu ki kolo ni ki he ngāue ko ē 'oku faí, he ko 'ene 'asi ange pē kanititeiti 'i he teuteu filí, ko e 'osi pē ko ia pea puli ai pē 'osi pē ta'u 'e 3 toki 'asi atu.

Ka ko 'ene mafuli ko eni 'o 'ai ko ē ke vahevahe, ko e vahevahe ko ē toko 17 na'e ha'u ia mei he Komiti Tapatolu, ke toko hongofulu mā fitu 'a e kau Fakafongga ko ē kakaí. Ko e 'uhingá ke tokolahi fe'unga pea vahevahe lelei 'a e kakaí ko ē 'o e fonuá ke fakafongga'i lelei. Ko e me'a mahu'inga na'e fiema'u ko ē 'e he kakaí 'o e fonua ke fakafongga'i kinautolu 'i he Fale

‘Eiki ni, ‘Eiki Sea. Fakahoko mai honau le’ó ‘e honau Fakafofonga, pea na’e fa’u ai mo e laó kuo pau ke nofo pē ‘a e Fakafofonga ‘i hono feitu’u.

‘A ia ‘oku mahu’inga ‘aupito ‘Eiki Sea, ‘uluakí, ko e fakamole, ua na’e ‘osi fai pē ‘a e ngāue ko eni, tolu ko e loto ko ē ‘o e kakaí, tautautefito hangē ko ē ‘oku ou to’o pē ‘a Niutōua ‘o fakatātā’aki ka na’e ma’u ia mei he feitu’u kotoa pē ‘o a’u ki he ‘otu motu ‘o Ha’apai, ‘otumotu ‘o Vava’u, ‘Eua, ‘a e fiema’u ‘e he kakaí ke fakafofonga’i lelei kinautolu ki Fale Alea ni, ki he Fale ni.

‘A ia ‘oku mahu’inga ‘aupito ai ‘Eiki Sea, ‘a e ‘uhinga na’e fili ai ‘o toko 17 ‘o tali ‘e he Falé ‘i he ‘aho ko ia ke fai’aki ‘a e filí koe’uhí ke vahevahe ki he ngaahi vāhenga kehekehe pea ke nofo ki ai ‘o ngāue fakataha mo hono kakaí. ‘Oku mahu’inga ‘aupito ia ‘Eiki Sea, pea ‘oku ou tui ‘oku totonu mahalo ke tau kei nofo atu ‘o ngāue’aki ‘a e me’a ko ení, ke tau a’u atu ki ha taimi ‘oku ‘ikai toe fiema’u ‘e he kakai ke hoko ‘a e me’a ko ia. He ‘oku hoko ia ‘o ‘asi mai ia mei he ni’ihi ko ē ‘o e vāhenga ‘o e kakai ‘i Tongatapu 4, ‘oku kehekehe pē mo e, ‘oku ‘i ai mo e kakai ‘i he feitu’u ‘e ni’ihi. Ka ‘oku ou tui ‘Eiki Sea ‘oku mahu’inga ange ke tau maau ki ha founga ‘e taha, pea ko e founga ko ē ‘i he taimi ni, ko u tui ko e lelei taha ia ki he kakai ‘o e fonua ‘oku ma’u ai ‘a ‘enua ngaahi fiema’u, ‘oku ongo mai mo honau le’o ki he Fale ni, pea ongo ki he Pule’anga ‘o e ‘aho ko ia ke fakahoko ha ngaahi tokoni kiate kinautolu, mālō ‘Eiki Sea.

Sea Komiti Kakato: Mālō Tokoni Palēmia, ‘e Hou’eiki ka u fakama’ala’ala atu pē ‘a e ...

<005>

Taimi: 1515-1520

Sea Komiti Kakato: ...totonu ‘a e Fakafofonga ‘oku ‘asi ai e Kupu 79. ‘Oku ngofua ki ha Mēmipa pē ‘i he Fale ni ke ne ‘omai ha fokotu’u pea na’a ne muimui’i mai ‘o fakatatau mo e Kupu 1 konga ‘uluaki ‘i hono ‘oatu ki he Mēmipa ha tohi fakahā ha’ane fokotu’u. Kuo pau ke ne fakapapau’i ‘oku tohi fakalelei fai kotoa e ngaahi me’a ko eni ‘oku ‘i he tu’utu’uni ia. Ko e kakano leva ‘o e fokotu’u ena ke fokotu’u ki he komiti fili ke fakahoko ha talatalanoa mo e kakai pea ‘oku ‘omai pē he Fakafofongá. ‘Io na’e ‘i ai ‘a e ‘ū ‘a’ahi faka-Fale Alea na’e fai pea na’e ‘asi mai ai ‘a e fakakaukau ko eni ka ‘oku ‘ia moutolu pē Hou’eiki e Fale ni pe te mou tali ke hoko atu e talatalanoa. ‘Oku ‘osi mahino e poini ia, ka ko u fokotu’u atu ke tau pāloti mu’a ke hoko atu.

Mateni Tapueluelu: Sea.

Sea Komiti Kakato: ‘Io Tongatapu 4.

Tokanga ‘i ai ngaahi palopalema ‘oku fakatokanga’i he ngaahi vahevahe fakavāhenga fili pea ‘oku fakapotopoto ke fakahoko he ko e tānaki fakamatala pē

Mateni Tapueluelu: Kātaki pē Sea ko e fakamālō pē au ki he Tokoni Palēmia ‘i he fakama’ala’ala mahino kuo ‘omai. Ko e fakama’ala’ala foki ia ko u tui au kuo ‘osi mea’i pē ia ‘e he Hou’eiki ko ē ‘o e Fale Alea, ka ko u tui Sea kapau na’e tali kotoa eni ‘e he kakaí ‘o nau fiemālie he ‘ika ke toe hā mai eni ia ‘i he ngaahi lipooti ‘a’ahi Fale Alea, he ‘ikai ke toe fai ha tālanga ia ki ai, he ‘oku feme’a’aki ki ai ‘a e kakai ia ‘i tu’a.

‘Oku ‘i ai e ‘uhinga ‘oku ‘asi mai ai, pea ‘oku ou faka’apa’apa pē au ia ki he fakakaukau ke totofu hono fakafofonga’i, kae fakatokanga’i ange ko e ngaahi vahevahe ‘e ni’ihi ‘oku ne hanga ‘e ia ‘o tofiua e ngaahi kolo tupu’a. ‘Oku ‘i ai e ngaahi kolo ia ‘oku tu’uma’u ‘oku vaeua ia ‘e he vahe ko ē he taimi ni. Pea ‘oku hoko ai mo e ngaahi palopalema kehekehe. Ko e ‘uhinga ia ko ē ‘oku ou tui ai Sea ‘oku fakapotopoto pē he ‘oku ‘ikai ko ha fa’u lao ko e t̄naki fakamatala pea ‘oku ‘i ai e ongo komiti he taimi ni. Ko e me’a lelei ia ko ‘etau kumi ki ha me’a ‘oku toka ai e loto ‘o e kakai kuo pau pē ke ‘i ai hono pa’anga Sea.

Ko e toki ‘osi eni e feme’a’aki ho komiti he ngaahi fu’u fakamole ‘oku ‘ikai ke fakatonuhia’i. ‘Oku ou tui au ia ko ha fakamole ki ha komiti pehē ni ‘e mātu’aki fakatonuhia’i ia ‘o kapau ko e me’a ia ‘oku loto e kakaí ke fai ha kumi ki ai ‘e hoko pē ia ko e tokoni ke tau ‘ilo ‘oku toka ‘i fē e loto e kakaí ke tau lava ‘o ‘alu fakataha pē mo e kakai ‘Eiki Sea. Ko e ‘uhinga ia e fokotu’u ‘ikai ko ha lao ko e t̄naki fakamatala mai pē ia ‘Eiki Sea tokoni pē kia kitautolu ko e ‘uhinga ia e fokotu’u mālō Sea.

Sea Komiti Kakato: Ko e me’a pē ‘e taha ke mou fakatokanga’i Fakafofonga, kapau leva te tau foki ki he fakalukufua sai hono feme’a’aki he Fale ni he koe’uhī ko nautolu kapau ‘e talí eni te mou me’a atu ‘o fai e talatalanoá. Ko au ‘oku ou, tonu ke tau toe foki tautolu ki he me’a motu’a fakalukufua. Holoki e fika e kau Fakafofonga e Kakai ‘o hangē ko ē ko e me’a ‘aneafi pea tu’uma’u pē ‘a e ...ka ‘oku ‘i ai e me’a ‘oku pelepelengesi heni ke mou fakatokanga’i ‘e to’o ‘a e ngaahi pa’anga fakavāhenga nai ‘i he ‘uhinga ko eni. ‘Uhingá ‘oku mau fakatokanga’i mei Vava’u fu’u lahi e silini ‘oku hunuki ‘i he vāhenga ko ē ‘o Tongatapu ni he ‘oku tonu ke kau mo e me’a ko ia.

Lord Fakafanua: Kātaki pē Sea, Sea ko ‘eku tokanga pē ‘a’aku ia koe’uhī he ‘oku hangē ho’o me’a mai ke hanga ‘o fakakouna’i loto e kakai ki ha fa’ahinga faha’i. Ko e ‘i he laumālie ko ē fokotu’u ke fai e faka’eke’eke ki he kakaí pē ko e hā ‘enau ma’u, ko e hā ‘enau loto. Faka’apa’apa pē ki ho’o fiema’ú pea 57 oho’o faka’amu ke tau foki ki he founa motu’a. Ka ko ‘eku kole pē ‘a’aku Sea ke tau nofo ma’u pē he Tohi Tu’utu’uni kātaki. He ‘oku ...

Sea Komiti Kakato: Fokotu’u pea pou pou.

Lord Fakafanua: Ke potupotu tatau pē ‘a e feme’a’aki Sea he ‘oku hangē ko ē ‘oku ke ‘osi to’o ‘e koe ho’o tafa’aki ‘i he me’a ko eni ‘oku fai ki ai e fokotu’u. Ko u kole pē au ha faingamālie Sea ke u ki’i fakamalanga he me’a ko eni.

Sea Komiti Kakato: ‘Ikai me’a pē Feitu’u na ia, ka ko u fakatalatala atu pē au ia me’a ko eni ‘a eni ‘oku tau a’usia he ‘aho ni. ‘Oku lolotonga ‘i ai e...ka ko e me’apango pē koe’uhī ko ‘eku Sea ka ko u fakatokanga’i he koe’uhī ko e me’a ko eni. ‘Oku ‘i ai pē mo’oni ‘a e Feitu’u na, ka ‘oku ‘ikai ke u fu’u loko lave ki ai. Me’a mai e Feitu’u na.

Tui ‘ikai ko ha palopalema Fokotu’u Faka-Fale Alea Tongatapu 4 kae fiema’u feongoongi mo e Pule’anga ke fakapa’anga ‘aki

Lord Fakafanua: Tapu mo e Feitu’u na Sea pea mo e Hou’eiki Mēmipa ‘o e Komiti Kakato. Ko u fakamālō atu he ma’u faingamālie ko eni. Ko e fokotu’u ko eni hangē ko e me’a ko eni ‘a Tongatapu 4 ‘i he’ene ma’ú ‘oku fa’a ‘ohake he’ene vāhenga filí. Pea ‘oku ‘ikai ke ‘i ai ha’atau ‘ilo ‘etautolu ki he fiema’u ko ē vāhenga fili kehe. Kaikehe ‘oku ‘omai ‘e Tongatapu 4 e me’a ko eni ke makatu’unga ai e ngāue fakalukufua ‘a e Fale Alea ki he kakai. ‘Oku ne fokotu’u mai ‘a Tongatapu, ‘Eua, Ha’apai, Vava’u mo Niua. Ko e me’a fakatekinikale ko ē

‘oku ou hoha’a ki ai Sea ko e ngaahi ngāue ko eni ‘oku fakahoko ko ē he ‘ū komiti. ‘Oku ‘i ai ‘ene mahu’inga fakapa’anga ki he Patiseti ko eni Fale Alea. ‘I he tu’u ko ē e Patiseti...

<007>

Taimi: 1520-1525

Lord Fakafanua : ... ‘osi eni e Fale Alea e ‘aho ni ‘oku ‘ikai ke ‘i ai ha pa’anga pau ia pe mahino ki he fo’i ngāue makehe ko eni. ‘O hangē pē ko e fokotu’u ko eni ‘oku ‘omai, ka toe fai ha ngāue ki Tongatapu, ‘Eua, Ha’apai, Vava’u, Niua ki he fiema’u ko eni fiema’u e loloto mo e fiema’u mo e fakamatala mo e ngāue ‘e fiema’u mahalo ha 500000 ia pē lahi ange ki ai, ke fakahoko ‘aki e ngāue ko eni.

‘A ia ko e me’a ko eni Sea kuo pau ke fai ‘a e feongoongoi pea mo e ‘Eiki Minisitā Pa’anga. ‘Uluaki ka tali ‘e he Fale ni ‘a e tu’utu’uni ko eni, kuo pau ke fakaivia’i ‘aki e pa’anga mo e patiseti ‘e toe fai pē e kole ki he Hou’eiki Minisitā ke nau hanga ‘o fakaivia’i e ngāue ko eni. ‘A ia ko e me’a ia ‘oku ou tokanga ki ai Sea, ‘o faifai ange pea ‘ohovale pē kuo tali ‘a e me’a ko eni ‘oku ‘ikai ke ‘i ai ha pa’anga ia ke fakahoko ‘aki e ngāue. Ke tau femahino’aki pē pea mo e ‘Eiki Minisitā Pa’angá pē ‘oku ai ha loto ‘o e Pule’angá ke nau fie fakaivia’i ha ngāue pehé ni pē ‘ikai. Ko e poini ‘uluaki pē ia Sea.

Ko e poini hono 2, ko e ngaahi mo’oni’i me’a ko eni ‘oku fiema’u ke fai ki ai e faka’eke’eké, ‘oku mahu’inga ke fakapalanisi pea mo tu’u tau’atāina ‘a e le’o ko eni e kakaí mei hono fakapolitiki’i. He ‘oku mahino kapau ‘e tu’u atu ha ni’ihi ‘o fakaloto’i kinautolu ke nau tui ki ha fa’ahinga tui fakapolitikale, ‘e ‘ikai tau’atāina ‘a e tali ko ia ‘oku ‘omai meia nautolu. ‘I he’ene pehé Sea kiate au ia ‘oku tau’atāina ange kapau ko e kakaí ‘oku nau fokotu’u mai ta’e’iai ha Mēmipa Fale Alea, he ‘oku ‘i ai ‘a e fiema’u fakafo’ituitui ia mo e ‘asenita fakapolitikale ‘a e Mēmipa Fale Alea kotoa pē.

Kapau ko ha fokotu’u eni mei he kakaí, ma’a, ‘ikai ke toe fehu’ia pē ‘oku ai ha fa’ahinga ‘asenita pē ko ha fa’ahinga fiema’u fakafo’ituitui ‘o ha Fakafofonga Fale Alea ‘oku muimui mai, ‘oku puipuitu’a ‘aki e fokotu’u mei he kakaí. ‘I he’ene pehé ‘oku ou pehé ‘oku pelepelengesi ke tau toe ‘alu atu hili ko ia ‘oku tau lolotonga ngāue’aki ‘a e founa fakapolitikale na’e fatu mai ‘i he ngaahi Komiti ‘e fiha, hangē ko e fakamatala ‘a e ‘Eiki Tokoni Palēmia. Na’e lahi ‘a e ngaahi *consultation* na’e ‘i ai ‘a e ‘u Komiti fakapule’anga na’e a’u ia ki tu’apule’anga ‘enau alea’i e me’a ko eni.

Sea, ko u ‘ohake pē ke fakatāta’a’i koe’uhí ko e Tupou *Tertiary Institute* na’e fakahoko ‘enau savea ‘i he, pea na’e lahi ‘enau ngaahi fehu’i kehekehe na’e tuku ki he kakaí. Ko e toko 1000 na’a nau hanga ‘o savea’í, pea ‘oku kau ‘a e ngaahi fehu’i na’a nau fakahū he savea ko eni na’e toki *release* pē he māhina kuo ‘osi. Ko e hā ‘a e fa’ahinga *attitude* ‘a e kakaí e fonua ki he temokalati pea na’e 4 ‘a e ngaahi talí Sea.

‘Uluaki talí, ko ha taha ‘oku ‘ikai ke ‘i ai ha’ane, ‘ikai ke ‘i ai ha’ane mahu’inga’ia ‘ana ‘i he fatunga ‘o e Pule’angá fa’unga Pule’anga. ‘I he toko 1000 ko ia na’e savea’í, ko e toko 19 peseti ‘e 19 ‘ia nautolu ‘oku ‘ikai ke nau fu’u mahu’inga’ia nautolu ia he fa’unga ko ia e Pule’anga. Na’e ‘i ai leva mo e tali, pē ‘oku nau fiema’u ha fa’ahinga Pule’anga ‘oku ‘ikai ke fakatemokalati. Ko e tali mei he toko 1000, peseti ‘e 16, ‘oku nau fiema’u ha Pule’anga ‘oku ‘ikai fakatemokalati. Ko e tali hono 3 Sea, pē ‘oku nau loto lelei ki he tu’unga ‘a e fa’unga fakapule’angá ko ē faka-Tu’i Fakatemokalati ko ē ‘aho ni. Peseti ‘e 52 Sea ‘oku nau tali e tu’unga lolotonga ko ē fa’unga ko ē fonua. Pea ko e tali faka’osí, ‘oku nau fiema’u ke

temokalati 'ata'atā pē 'a e fonua ni 'o 'ikai ke toe 'i ai ha kaunga ki he fa'unga Faka-Tu'i. Sea ko e peseti pē 'e 13 na'a nau tali 'a e fa'unga ko ia.

Kiate au, ko e savea ko ení na'e fakahoko 'aki 'a e loto tau'atāina na'e fou 'i he founa faka'eketemika 'a ia 'oku *peer review* pea 'oku 'i ai mo 'ene ngaahi tu'utu'uni pau 'oku 'ikai ke heheu holo fakapolitkale ki ha fa'ahinga faha'i. Na'e ma'u mei ai 'a e fo'i 'imisi tau'atāina mei he kakai fekau'aki mo 'enau fiema'u fakatemokalati pē ko e fa'unga fakapule'anga e fonua. Kia au, 'oku 'ikai ke toe 'i ai ha tali ia mei he kakaí, 'e toe tau'atāina ange 'i ha lipooti tau'atāina hangē ko e lipooti ko ia na'e fakahoko 'e he Tupou *Tertiary Institute* 'a ia na'e fakapa'anga 'e he Pule'anga 'Aositeleliá pea mo e ngaahi *think tank* 'i māmani. Sea ko 'eku 'ohake pē me'a ko eni he 'oku mahu'inga ke 'i ai ha tali, ki he ngaahi fehu'i ko ia 'oku 'ohake 'e he 'u vāhenga fili. Mahu'inga 'aupito ke fai 'a e savea ko eni

<008>

Taimi: 1525-1530

Lord Fakafanua : ... 'i he 'u vāhenga filí 'i he taimi 'a'ahi faka-Fale Alea. Ko e me'a ko ē ke toe fa'u ha Komiti Filí, Sea 'oku 'ikai haku loto 'aku pē fa'u pē 'ikai. Ko e me'a pē 'oku ou fakatokanga ki aí, si'isi'i 'aupito e pa'angá pea 'oku fiema'u ke fai ha feongoi mo e Pule'angá ke nau fakaivia'i, kapau 'e tali 'e he Komiti ke fakahoko e ngāue ko ia. Ko ia pē Sea.

Sea Kōmiti Kakato : Mālō. Hou'eiki tau ki'i mālōlō ē.

<008>

Taimi: 1550-1555

Sātini Le'o: Me'a mai 'a e 'Eiki Sea 'o e Komiti Kakato.

(*Pea na'e me'a hake leva 'a e 'Eiki Sea 'o e Komiti Kakato, Lord Tu'ilakepa ki hono me'a'anga*)

Sea Komiti Kakato: Hou'eiki mālō. Hoko atu 'etau feme'a'aki ē. Me'a mai 'Eiki Nōpele Ha'apai Fika 1, Tongatapu 1, hoko mai 'a Tongatapu 10 pea faka'osi mai 'a Ha'apai 12 ē.

Lord Tu'iha'angana: Tapu mo e Feitu'u na 'Eiki Sea pea tapu mo e Hou'eiki 'o e Komiti Kakato fakamālō 'aupito he ma'u e faingamālie. Pea ko u fakamālō ki he Fakafofonga Fika 4 he 'omai e fokotu'u ko ení pea 'oku mahino pē mei he puipuitu'a 'ene me'á 'oku ko ē 'ohake eni ko e 'ohake toutou 'ohake he'ene, loto e kakai 'i he ngaahi 'A'ahi Faka Fale Alea. Pea ko u muimui atu pē au ia 'i he me'a na'e me'a ki ai e 'a e Nōpele Ha'apai. Pea 'oku lave'i pē he motu'a ni Sea ko e kaveinga ni he 'oku tau kehekehe pē 'a e tēpile ko ení mo e tēpile ko ē tu'utu'uni he Konisitūtoné mo e lao 'a e founa 'oku tau fili 'akí. Pea te u nofo pē au ai te u nofo pē au he me'a ko eni te u fakahoha'a atu ki ai ko e 'oatu pē 'e au e ki'i poini pē ke fakatokanga'i ko e 'uhingá he 'oku fekau'aki mo e fokotu'u. Pea 'oku mahino 'aupito pē he na'e 'osi 'ohake ko e fokotu'u ni ko e, 'a e fokotu'u ko e ko e fai ha toe talatalanoa pea mo 'omai 'a e ngaahi fakamatala ke toki makatu'unga ai ha toe fai ha faitu'utu'uni fekau'aki mo e fili.

Ka ko e ki'i poini pē ia 'oku 'ou 'ohake Sea mo fakatokanga'i pē mo tuku hake pē ki loto pea 'a e 'a e mahu'inga foki na'e mahino hangē ko ē na'e me'a ki ai e Tokoni Palēmia ki he fa'unga mo e ngaahi fokotu'utu'u na'e fa'u ai 'a e ngaahi, 'a e founa fili ko eni 'o tau kamata mai ai 'i he pea na'a ne 'osi 'ohake. Pea ko u tui pē na'e 'i ai mo e ngaahi taumu'a ki ha ngaahi lelei mo ha ngaahi me'a 'e toe lelei ange ki he fa'unga 'o e fonuá mo e anga hono fakalele. Ka 'oku mahino foki ke 'ohake mo e ngaahi hoha'a pehe ni 'oku mahino 'oku 'i ai mo e ngaahi matavaivai mo e tōnounou ia 'i he ngaahi ta'u ko ē ne fononga mai. Pea ko e ki'i poini pē ia 'oku ou 'ohake fekau'aki mo e ngaahi me'a pehe ni 'a ia mo e ngaahi liliu pehe ni ko e 'uhinga he ko e ta'u pē eni ia 'e 13 pē 14 pē ko e fononga ki he 15 'o 'etau fononga mai 'i he founa ko eni. Ke fakatokanga'i pē 'a e me'a ko ia pē 'oku he ko e 'uhinga he 'oku kei si'isi'i eni he ta'u 'e 20 te'eki ke a'u 'o ta'u 'e 20. Pea 'oku mahino 'oku 'i ai e ngaahi liliu lahi pehe ni he ngaahi founa mo e ngaahi me'a mahu'inga pehe ni 'oku tuku atu ia ke a'u ki ha haafe senituli pē ko ha fo'i senituli pea toki fai hano fakakaukau'i ke fakahoko ha ngaahi savea pehe ni. 'A ia ko e poini pē ia 'oku ou 'ohake pē au mo e faka'apa'apa ki he fokotu'u he 'oku mahino ko e loto eni e kakai 'oku nau 'omai.

Pea 'oku 'ikai ke 'omai e ngaahi fokotu'u ko e 'uhinga 'oku pehē 'oku mahalo ko ha 'ai noa'ia pē ia pē ko ha me'a. Mahino pē 'oku 'i ai e ngaahi matavaivai 'oku 'ohake ai 'a e ngaahi 'a e, ka 'oku mahalo na'a toki fakaikiiki. Ko ia pē ko e tafa'aki pē ia 'oku ou 'ohake ...

<009>

Taimi: 1555 – 1600

Lord Tu'ihangana: ... Sea hangē pe na'a ku lave ki ai, 'oku mahu'inga 'aupito he ko e ngāue hotau Falé ni 'oku kehekehe founa 'oku fili mai'aki tautolu ki he Falé ni pea 'oku tau kei nofo pe ai. Ka 'oku mahu'inga he kaveinga ko eni ke tau fanongo pea me'a e Hou'eiki ki he toko 17 ko eni 'oku lolotonga fili mai 'e he kakaí. Ko e hā 'enau fakakaukau ka ko e motu'a ni ko u tu'u pe au 'i he tafa'aki, tu'u pe au 'i loto ko e hā e me'a ko ē te u fanongo ki ai ki he feme'a'aki ai 'a kinautolu ko ē 'oku lolotonga 'i heni he fili mai kakaí. Pe ko e hā 'enau ngaahi fakakaukau pea toki fua tautau pe 'o mahino he kuo, ka ko 'eku poini pe 'a'aku ko 'etau ki'i fononga atu ko eni.

Na'a toki hā mai neongo e ngaahi matavaivai na'a toki hā mai e ngaahi lelei ia na'e fai ki ai e 'amanaki 'i he founa ko eni he 'oku te'eki ke 'osi ha ta'u 'e 20 pe 30 pe 40. Ta ko ē 'oku hā e ngaahi lelei ai pea ta ko ē 'oku 'i ai e matavaivai pe 'oku taimi pe ia ke fetongi 'ikai ke tuku pe ia ke lōloa. Ka ko 'eku ki'i poini pe ia 'a'aku ke 'ohaké ke fakatokanga'i pe 'e Sea he feme'a'aki pea mo 'eku mahu'inga'ia he 'uhingá ko e tafa'aki ko ē na'a ku lave ki ai. Ke fanongo pe ko e hā 'a e tu'unga 'oku 'i ai 'a kinautolu ko eni 'oku nau lolotonga hū mai ko eni ki he fili ko eni.

Pea neongo foki ko e 17 ko eni e kakaí 'oku 'osi 'i ai e ongo vahefonua ia 'e 2 'oku nau lolotonga lele pe nautolu, na'e liliu pe pea 'oku nau fili pehē nautolu. 'A ia ko e Ongō Niua mo 'Eua 'a ia ka ko e hā e 15 ko eni 'oku toé pe ko e hā 'enau fokotu'utu'u ki he, ke tau fai leva ha toe vakai'i 'a e loto e kakaí fekau'aki mo e me'a ni, mālō Sea ko e ki'i fakakaukau pe ia, mālō.

Sea Komiti Kakato: Mālō Hou'eiki Nōpele Fika 1 'o Ha'apai, Fakafofonga Tongatapu Fika 1

Tevita Puloka: Tapu pe mo e Sea

Sea Komiti Kakato: Pea hoko mai ‘a Ha’apai 12

Fakahā Tongatapu 1 faipoupoua tokolahi hono vāhenga e founa fili Fale Alea lolotonga

Tevita Puloka: Komiti Kakato, Ko u tui Sea pea ‘oku ou faka’apa’apa ki he fokotu’u ko eni na’e ‘omai meí he Fakafofonga ‘o Tongatapu 4. Pea na’á ku fehu’i pe foki kimu’a ‘i he kimu’a na’e fai e ‘a’ahi faka-Fale Aleá pe ‘oku ‘atā pe nai ke ‘ohake e kaveinga ko ení ‘i he’eku ngaahi ‘a’ahi Fale Alea na’a tau fakahokó. Pea hangē ko e me’a na’e me’a mai’aki ‘e he Sea ‘o e Fale Aleá na’e taha ia ha faingamālie.

Na’e ‘ikai ke u fehu’i ‘e au heni he ‘a’ahi Fale Aleá ‘o makatu’unga he’eku vakai atu ki he ki’i kakai ko ē na’a nau me’a ange ki he ngaahi ‘a’ahi Fale Aleá. Ko e founa ko ē na’á ku fai ‘e au ko ‘eku ‘alu pe he feohi faikavá ‘o pōtalanoa mo ‘eke ki he kau faikava ‘o e ngaahi feitu’u na’á ku ‘i aí ko e hā ‘enau laú, ‘aki pe fehu’i ko ení. Foki ‘o fili fakalukufua pe ko e fili ko eni ‘a eni ‘i he taimi ní ki Fale Alea. ‘Ikai ke u toe ‘ohake ‘e au ha ‘isiu ‘a e pule’angá ko e fo’i fehu’i pe ia.

Pea na’e faka’osi mai ‘eku ngāue ‘aku ki he kaveinga ko ení, na’e toki ‘osi atu ‘eku ‘a’ahi takai kātoa he kau taki lotu ‘o Tongatapu 1. ‘Ou hanga ai ‘o fai e fehu’i ko ení, faifekau, kau Palesiteni, Pīsope, Kau Tauhi Lahi, fakakakato e ngaahi siasi ‘o Tongatapu 1. Pea na’á ku ‘eke ai e fehu’i ko ení, talanoa taha ki he taha pe. Na’á ku sai ange ‘i he talanoa mo e kau faifekau ‘i Tongatapu 1 pe ko e kau taki lotu ko iá he ko e tokolahi ‘o kinautolu ‘oku ‘ikai ke nau fili nautolu ‘i Tongatapu 1. ‘A ia na’á ku ongo’i ko e taha ia ‘a e fo’i makatu’unga ‘e 1 ke kehe ange ia mo ‘eku talanoa mo e kakai pe ‘o Tongatapu 1.

Ko e talu ‘eku hū ki he Fale Aleá meí he 2021 ‘o a’u ki he ‘ahó ni, te’eki ‘angataha ke hū ange ha taha ‘i Tongatapu 1 ia ‘o ‘omi e fokotu’u ko ení. Kātoa mo e ‘A’ahi faka-Fale Alea meí he ta’u kuo ‘osí ‘o a’u eni ko ē na’e toki ‘osí, na’e te’eki ke ‘omi ha fa’ahinga fiema’u pehē mei Tongatapu 1. ‘A ia ko e anga ia ko ē, ko ‘eku fakahoha’a ko ení he ‘oku makatu’unga pe ia ‘i he’eku tu’u atu ko e fakahoha’a ko e motu’a Fakafofonga ‘o Tongatapu 1.

Te u pehē, peseti ‘e 99.9 ‘o e kakai na’á ku talanoa mo iá ‘o a’u ki he kau taki lotu’u na’a nau pou pou kotoa pe nautolu ki he founa ko eni he taimi ní. Pea ‘eke e ‘uhingá, ko e hā e ‘uhingá? Ko e ngaahi talí, mau vāofiangē mo e Fakafofongá. ‘I ai e tangata’eiki Faifekau ia he potu siasi ‘e taha, tangi ia. Ko e ha’u ia ‘oku ‘ikai ke fili ia ‘i Tongatapu 1, ko ‘ene māfana tokua ko e fuofua taimi ia ke hū atu ‘a e Fakafofonga Fale Aleá ki hono lotu falé. Pea hangē ko e taimi na’e fai ai e fetu’utaki mo nautolú ko ‘enau toki ongo’i ē ‘oku ‘i ai ...

<010>

Taimi: 1600 – 1605

Tevita Puloka: ... honau mahu’inga. Pea ‘oku ‘i ai pe fokotu’utu’u ngāue ‘a e motu’á ni ia ki he kau Takilotu ‘o Tongatapu 1 ki he ngaahi polokalama na’a mau ‘osi talanoa pe ki ai. Ko e anga ko ē ‘eku fakakaukau pea nau ‘omi ‘enautolu, vāofi ange eni, ‘ata ange kitu’a e ngāue ‘a e Fakafofongá. Lahi ‘aupito e ngaahi me’a ia na’a nau ‘omai ‘i he fehu’i pe ko e hā hono ‘uhingá.

Ko e anga ko ē ‘a e fakakaukau ‘a e motu’á ni Sea ki hotau tu’unga fakapolitikalé he ‘ahó ni pea ko e me’a ia na’e fatu meí a au ‘eku hū mai ko eni ‘o pole ki he lakanga ko ení. ‘Oku fili

kitautolu ko e toko 17 pea mei ai ‘o fili e ‘Eiki Palēmia pea ‘Eiki Palēmiá ‘o fili e kau Minisitā. He ko e fehu’i ko ē ‘e au ki he motu’á ni ko e Fakafofonga ‘o Tongatapu 1 mo e sio fakalukufua, ‘a eni na’e ‘osi me’a’aki ‘e Tongatapu 4, he ‘oku mo’oni ia ‘a e ngaahi kaveinga fakalukufuá.

Ko e tali ko ē ‘a e motu’á ni ia ‘iate au pe, ka ‘okú te fie kau he fakalukufuá, feinga ke te Minisitā. Ko e anga ia ‘eku ongo’i ‘a’aku pea ko e ‘uhinga ia, ‘uhinga ia Sea na’e ‘ikai ke fie to’o ai ‘e he motu’á ni ha lakanga Minisitā. Na’á ku ‘osi kaveinga’aki pe he’eku kemipeini Fale Alea ‘i Tongatapu 1 ‘e ‘uluaki pe ‘a Tongatapu 1. He ko e mōmeniti ha’aku Minisitā he ‘ikai toe ‘uluaki ‘a Tongatapu 1 ia ‘i he tui ‘a e motu’á ni ‘i he ngāue fakapolitikale. ‘Ete sio fakalukufua ki he fonuá pea ngāue’i ‘a e me’a ko eni na’e me’a mai’aki ‘e Tongatapu 4. Pea kapau leva ‘oku ‘i ai ha Fakafofonga Fale Alea ia Sea. Ko e ‘uhinga ho’o to’o e lakanga Minisitā ko ho’o sio pe ki ho vāhengá ‘oku kehekehe ia mo e tui ‘a e motu’á ni pea mo e tui fakapolitikale ‘a e motu’á ni. Ko e anga eni ia e tui ‘a e motu’á ni pea hangē ko ‘eku kaveinga ngāue ‘oku ou kei nofo pe pea mo e kāinga ‘o Tongatapu 1 pea ‘oku kei pehē ai pe fononga ko iá.

Ka na’á ku fakamālō lahi au ki he fokotu’u na’e ‘osi ‘omi pe foki eni ki mu’a meí he Fakafofonga ‘o Tongatapu 4. Fai pe ‘a e pōtalanua ki ai pea na’á ku lele pe ‘o fai ‘eku ki’i *homework* pe mo e kāinga e kolo ‘eikí Sea. Pea ko e ola ia ‘oku lele mai au mo iá. Ka ko u faka’amu ange pe au ‘oku tuku atu pe ki he Falé ka ko e anga ia e tui ‘a e motu’á ni mo e ola ‘eku pōpōtalanua na’e fai mo e kāingá pea ‘e kei hokohoko atu pe ia ‘i he kaha’ú, mālō ‘aupito.

Sea Komiti Kakato: Tongatapu 10, me’a mai

Poupou ki he Fokotu’u faka-Fale Alea ‘a Tongatapu 4 ki ha lelei fakalukufua ma’a e kakai e fonua

Kapelieli Lanumata: Tapu pea mo e Feitu’u na ‘Eiki Sea pea tapu pea mo e Hou’eiki he Komiti Kakatō kae fakamālō atu he faingamālie ‘oku ‘omi ki he motu’á ni, fai atu ha fakalavelave ki he kaveinga mahu’inga ko eni ‘oku fai ki ai e feme’a’aki ho Fale ‘Eikí.

‘E ‘Eiki Sea ko e kimu’a ke u fai atu ha ki’i fakahoha’á ko u faka’amu pe ‘e Hou’eiki Mēmipa e Falé ni mo e ngaahi tui fakapolitikale kehekehe ‘oku tuku ‘i tu’a he matapā ka mou me’a mai’aki e loto hanga mālie ke tau feme’a’aki he kaveinga mahu’inga ko ení. ‘Aki e tui ‘a e motu’á ni ‘Eiki Sea ‘oku ‘ikai pe ke toe ‘i ai ha koloa mahu’inga ha fonua ka ko hono kakai.

Pea ko e fokotu’u ko eni ‘oku ‘omai pea meí he Fakafofonga mei Tongatapu 4 ‘oku mahu’inga ‘aupito ia ki he motu’á ni, he ko e fiema’u pea meí he kakai ‘o e fonuá. Kaveinga eni ia na’e ‘osi fai pē ‘a e talatalanoa ia ki ai pea mo e kāingá he taimi na’e fai atu ai e Polokalama ‘A’ahi Faka-Fale Aleá. Na’e ‘ikai ke mahino pe ki he motu’á ni ‘oku ‘ohake e ‘isiu ko ení he Fakafofonga Tongatapu 4 ‘o hoko ko e fokotu’u faka-Fale Alea. Pea na’e tuku ‘atā ai pe he motu’á ni ‘o ‘ikai ke toe fakakau he līpooti ‘a’ahi e motu’á ni. Kae toki fai pe ha feme’a’aki ai hangē ko ia ‘oku fakahoko atu he ‘aho ní.

Pea ko e kau ia he ngaahi me’a na’e tokanga ki ai ‘a e kāingá ‘i he kaveinga mahu’inga ko ení. Kae tuku pe mu’a Sea ke u ki’i tātāsili atu pē ‘a e ngaahi tefito’i fakakaukau neongo pe ‘e ngali ki’i maa’uloloa. Kae koloa pe ke mahu’inga mālie atu ‘a e fakakaukau ‘a e motu’á ni pea mo e kāinga pea meí he hahaké.

Kau ia he me'a 'oku tofanga lahi taha pea mo e kāingá he lolotongá ni 'a e fefononga'aki he hala pule'angá tautautefito ki he houa pongipongi, 'a e folau mai pea mei hahake ki Nuku'alofá ni, 'ikai ngata pe 'i he ako, ngāue pea mo e ngaahi 'uhinga kehekehe pē. Ko e kiú Sea ...

<010>

Taimi: 1605-1610

Kapelieli Lanumata: ... 'oku ou tui mahalo 'oku mea'i pē 'e he Feitu'u na, 'ikai ke toe fakalaulau taimi, kamata mai pē *que* ia pea mei he tofi'a 'o Ma'afu, pea mei he Hūfanganalupe, luelue mai ai pē ia 'i he pongipongi 'o a'u mai ki Nuku'alofa ni. Ko e fehu'i ko e kakai ko eni 'oku nau fefononga'aki 'i he halapule'anga 'i he vaha'a taimi ko eni, ko 'enau fononga ki Nuku'alofa 'o hā.

Ko e ki'i taimi na'e tutuku ai 'a e akó Sea, na'e fai hono ki'i savea'i 'e he motu'a ni 'i he tu'unga ko ē 'oku *que* ai 'a e hala. Kei *que* pē 'o a'u ki he taimi tutuku 'a e ako, ka 'oku kau ia 'i he 'uhinga lahi 'a e *que* 'a e ngaahi me'alele ko e 'omai 'etau fānau ki he ako. Ko Tongatapu 10 'oku 'i ai 'a e kolisi 'e 2 ai, ko e Kolisi Mo'unga'olive he tofi'a 'o Nōpele Nuku, pea mo e 'api ko Niukokai 'i Takuilau 'i he tofi'a 'o e Tama Pilinisi.

Ko e fakakaukau 'a e motu'a ni fie tataki ki ai 'etau tokangá mo 'etau fakakaukau, 'a e mahu'inga ko ē ke tau tokangaekina 'a e ngaahi Komiti Faka-kolo, pē ko e *Local Government*. Kau ia 'i he me'a 'oku mahu'inga'ia 'aupito 'a e motu'a ni, he ko 'ete fononga atu ko ē ki tu'apule'anga mea'i pē 'e he Feitu'u na 'Eiki Sea, tau tala fakatātā 'aki pē 'a 'Okalani 'i he kolo 'a e taha 'i he ngaahi *city* ko ia 'a Nu'usila, tātaaitaha ke 'alu ha taha ia ki he *city*, meimei ko e toki 'alu pē ko e 'alu ki he kasino pē ko e 'alu pē ko ha kau folau atu te'eki ai ke nau sio nautolu he *city*. Takitaha nofo pē he'en ki'i feitu'u, pea ko e fakakaukau ia 'oku 'omai 'e he motu'a ni, 'ikai ke toe lava 'etau hala 'atautolu 'o lele 'i tahi, tukukehe ange kapau 'e lava 'a e ngaahi hala fakakavakava ko ē na'e fai 'a e feme'a'aki ki ai 'a e Fale 'Eiki ni 'i he ngaahi ta'u kuo maliu atu. 'E toe lava 'o fakafālahi'i hūfanga 'i he fakatapu, ke laine 'o e 4, laine e 5, ko e fehu'i ia ko ē 'oku tonu ke tau 'eke, pē ko e hā 'a e 'uhinga 'oku kei fai ai 'a e fefononga'aki ko eni.

Ko e taimi ko ē na'e tu'u ai 'a e *Western Union* pea mo e Pangikē Fakalalakaka 'i he tofi'a 'o Nōpele Tungī 'i Tatakamotonga, na'e kau ia 'i he ngaahi me'a na'a ne hanga 'o fakasi'isi'i 'a e fefononga'aki pea mei Hahake, Tongatapu 10 pea mo Tongatapu 9 ki Nuku'alofa, ko e 'uhinga pē ko e tu'u ko eni 'a e Pangikē pea mo e Va'a Talafi Pa'anga mai. He ko e taha ia 'i he ngaahi 'uhinga na'e lava mai ai 'a e kāinga ki Nuku'alofa, ko e fiema'u faka-pangikē pea mo e fiema'u faka-seniti.

'Oku tui lahi 'a e motu'a ni 'oku tonu ke fai 'a e sio lōloa ki ai 'a e Pule'anga, 'i he ta'u 'e 5, ta'u 'e 10 'o a'u pē ki he ta'u 'e 20 ka hoko maí. Ke tau fakaivia 'a e *local government* ke lava pē he ngaahi vāhenga 'o feau 'a e ngaahi fiema'u 'o e vāhenga takitaha. Pea 'i ai pē mo e tui 'a e motu'a ni na'a sai ange ke fakaivia 'a e ngaahi Kōsilio Faka-vāhenga 'a e Pulefakavahe mo e kau 'Ofisakolo, pea 'ave atu ā 'a e pa'anga faka-vāhenga 'oku 'omai ki he mātu'a ni ka mau nofo taha pē ki he ngaue faka-Fale Alea, 'o fakaivia 'aki 'a e mātu'a 'Ofisakolo pea pehē ki he Pulefakavahe 'o e ngaahi vāhenga takitaha.

Hangē pē ko ia 'oku mea'i 'e he Feitu'u na ko e kau 'Ofisakolo pea mo e Pulefakavahe 'oku nau 'i he malumalu nautolu 'o e 'Eiki Palēmia, pea mo e *local government*. Pea 'oku ou fakatokanga'i lahi 'aupito 'a e tō kehekehe 'i he mātu'a Fakafofonga, pea mo e Pulefakavahe

pea mo e kau 'Ofisakolo hono vāhenga ko e 'uhingá pē ko e ngaahi fokotu'utu'u ngāue 'oku fai ko eni. Faifai ange pē kuo tau nga'unu ki heni 'e lava pē 'e he Kōsilio ia 'o Lapaha 'o tanu pē hala 'o Lapaha. 'Ikai ke to e 'alu 'a e patiseti ia ko ia ki he *MOI*, 'alu pē ia ki he *city council* 'a Lapaha, he ko e *council* ia na'e fuofua fokotu'u 'i Tonga ni, ko e Kosilio Fakakolo 'a e Kosilio 'a e Tama Pilinisi. Ko e anga ia 'a e fakakaukau Sea.

'Oku ou ki'i fie lave atu pē ki he me'a na'e lave ki ai 'a e 'Eiki Tokoni Palēmia, 'a eni pē na'e toki 'osi he me'a mai ki ai 'a e Fakafofonga 'o Tongatapu 1, ki he fakakaukau ko eni ki he fili fakalūkufua, ko e fehu'i ko ē 'oku tonu ke tau toe ki'i 'eke tānaki atu ki ai, 'o fili fakalūkufua fēfē. Ko e motu'a ni 'oku 'osi lave'i pē ia 'e he vāhenga 'a e motu'a ni, fakahoko ange ma'u pē kiate kinautolu 'oku 'ikai ko e Fakafofonga pē au ia 'o Tongatapu 10, ko e Fakafofonga au 'a Tongatapu 1 pē ki Niua 17. 'Oku 'ikai ke faka'amu 'a e motu'a ni ke fakapatonu pē 'a e ngāue ki hoku vāhengá ka 'oku mahu'inga'ia ange 'a e motu'a ni 'i he fakalūkufua.

'E 'Eiki Sea, ko e taha ia 'o e ngaahi *issue* na'e 'ohake 'i he talatalanoa 'a e motu'a ni ...

<005>

Taimi: 1610-1615

Kapelieli Lanumata: ... pea mo e kāinga, ka ko e kāinga mei he Hahake 'a ē na'e talanoa ki ai 'a e Folofola ko kinautolu na'a nau kumi 'o ma'u 'a e Fakamo'ui ko e kāinga ia pea mei Hahake. Pea ko e ngaahi lelei kotoa pē 'oku 'uluaki kamata ia mei Hahake 'a e ngaahi fakakaukau Sea.

'Oku 'i ai e totonu 'a e tokotaha pea mei Tongatapu 10 ke ne fili 'ene Fakafofonga mei Tongatapu 1, Tongatapu 2 'o a'u pē ki Niua 17. Ka 'i he taimi tatau 'oku kei fokoutua pē 'a e Fakafofonga ko ia 'i he Vāhenga Tongatapu 10 'o 'ikai ko e fakakaukau ko eni na'e 'ohake he Tokoni Palēmia ki he founa fili motu'á.

'Oku tokangaekina he motu'a ni 'oku fa'a he'aki ma'u pē he Fale ni pea kole fakamolemole pē ki he Hou'eiki Kapineti ka 'oku fa'a ma'alifekina e kupu'i lea ko ia heni. 'Oku fanongo mai e kakai 'o e fonua pea mahino ki he motu'a ni 'oku nau tokanga ki he ola 'o e fili hoko. Mole ke mama'o ha fakakaukau 'a e motu'a ni ko 'eku 'i heni ko e 'uhinga ko e fili hoko, he 'oku 'ohake ai e ngaahi fakakaukau mo e natula siokita ke takitaha nofo pē e Fakafofonga 'o sio pē ki hono vāhenga.

Ko e anga ia e fakakaukau 'a e ngaahi me'a na'e 'ohake pea mei he kāinga pea hangē ko e me'a na'e lave ki ai 'a e 'Eiki Tokoni Palēmia ki hono ngaahi fakamole. 'Eiki Sea 'ikai ke tau ma'u 'etautolu ha lelei kapau he 'ikai ke tau kalusefai. Ka ko u tui ko e ki'i seniti ko eni te tau lava 'o fakamole he Fale 'eiki ni kae 'omai 'a e lotu pea mo e fiema'u 'a e kakai 'o e fonua mahu'inga'ia e motu'a ni ia ai. Hangē pē ko e me'a na'e lave ki ai 'a e 'Eiki Nōpele pea mei Ha'apai ka ko e Sea 'o e Fale Alea 'oku ou tui 'oku mahu'inga, ta'u eni 'e 13 fononga atu ki he ta'u hono 14 tau fai fononga mai 'i he kalia fō'ou ko eni na'e fetukutuku ki ai e Pule'anga 'o Tupou. Ko e tui 'a e motu'a ni te'eki pe ke tu'uta mātu'u, pea 'oku mahu'inga pē ke toe fai hano vakai'i 'a e kau kauvaká pea mo e kāpasa mo e alafolau ki ha tūkunga te tau lava 'o tō ai ha 'ulu 'akau ke 'alu hake 'etau fānau mo e fanga mokopuna malumalungia ai ha 'aho.

Ko u pou pou lahi atu ki he fakakaukau ni ngaahi me'a kotoa pē ki he lelei e kakai 'o e fonua

pea ko u tui ‘oku tonu ke tokanga ki ai ‘a e Feitu'u na pea mo e Fale ‘eiki ni fakamālō atu he ma’u faingamālie Sea.

Sea Komiti Kakato: Ha’apai 12.

Mo’ale Finau: Mālō Sea.

Sea Komiti Kakato: Mahalo ko ‘ene lava pē eni kuo tau pālōti.

Tui Ha’apai 12 ko e ‘i ai pe ha fiema’u ke liliu founa filí mahalo ko e hoholi kakai ki he founa tataki pe pule lelei ange

Mo’ale Finau: Tapu atu ki he Feitu'u na Sea tapu ki he Palēmia pehē ki he Hou’eiki. ‘Eiki Sea ‘ikai ke fu’u lōloa. Ko u tui ko e ‘isiu ko eni ko e ‘isiu maheni ‘aupito ‘aupito eni ‘etau fononga fakapolitikale mai ‘Eiki Sea pea ‘oku mea’i pē he Feitu'u na pea mafulifuli mai e fili ‘i he’eku ma’ú ‘Eiki Sea ‘oku ‘uhinga pē ‘e taha ke lava ke pule’i lelei ange ‘a e koloa ‘a e fonua pea mo e pa’anga tukuhau ‘a e fonua.

Ko e ‘uhinga ia ‘oku seti ‘a e fa’unga fakapolitikale ke ne hanga fānau’i ‘a e me’a ko ia ‘Eiki Sea. Pea na’a tau fononga mai ‘o tau a’u mai ‘o fakahoko e liliu fakapolitikalé hangē ko e me’a na’e me’a ki ai ‘a e Tokoni Palēmia. Ko e fu’u pa’anga lahi ‘aupito ‘aupito na’e fakamoleki ‘e he ngaahi komiti fakafonua na’a nau a’u nau me’a atu ki muli ‘i hono fakakaukaua ‘Eiki Sea ‘a e fa’unga ke hū ki ai e fonua koe’uhiā ko e kaha’u ‘etau fānau pea mo e kaha’u hotau fonua ‘Eiki Sea. Pea ‘i he tui ‘a e motu’a ni ‘Eiki Sea na’e fakahoko e ngāue ko eni ‘i he loto fakamātoato pea mo e loto mo’oni, pea tau a’usia ai ‘a e sistemi ko eni talu mei he 2010 ‘Eiki Sea ‘o a’u mai ki he ‘aho ni.

‘I hoku vāhenga ‘Eiki Sea ‘oku te’eki ke ‘i ai ha’aku ‘a’ahi ‘a’aku ‘Eiki Sea ‘e *mention* ai e me’a ko eni ‘i ha’aku kolo. Pea ko u tui pē au ‘oku nau fiemālie pē ki he ...hangē ko e me’a na’e ‘ohake ‘anenai mahalo ko e Minisitā ‘a Niutōua ‘a e tu’o taha ‘asi ki ai pea mole atu ai pē ‘osi e fili.

‘Eiki Sea ko e natula pē foki ia ‘oku ‘asi ma’u pē he politiki ‘a e fa’ahinga me’a pehē, neongo ‘oku ‘ikai ke tau loto ke hā. Ko hotau lotó ‘Eiki Sea ke tau ‘asi pea ‘asi ma’u pē foki, ka ‘oku ‘i ai pē mo e vaivai. ‘Eiki Sea ‘i hoku vāhengá ‘oku ‘ikai ke ‘asi e me’a ko eni. ‘Oku ‘i ai e ki’i me’a ia ‘oku nau hanga ‘enautolu ‘o fokotu’u mai, fokotu’u mai ‘enautolu ia ke ‘osi e fili Fale Alea toko 26 ‘Eiki Sea pea fili he Tu’i ‘a e Palēmia. Ko e fokotu’u ia hoku vāhenga ‘i he ‘uhinga ko ‘enau talamai ke ‘osi e fili e Palēmia he Tu’i pea *neutral* ‘a e *PM* ke ne to’o *the best* ‘a e lelei taha mei he toenga Nōpele mo e Kakai ke nau hoko ko e Minisitā...

<007>

Taimi: 1615-1620

Mo’ale Finau : ... e Fonua ‘Eiki Sea. Ko e me’a ia ‘oku ‘omi ‘e hoku vāhengá ‘Eiki Sea. Ka neongo ia ‘Eiki Sea ‘oku ou mahu’inga’ia he fokotu’u ni, he ko e ‘omai mei he kakai. Hangē ko e me’a na’a ke me’a ki ai ‘anenai ‘Eiki Sea, ‘oku ‘i ai e totonu ‘a e kakaí ke nau ‘omi ‘enau fokotu’u ‘o ‘omi ki he Fale Alea ‘o Tonga. Pea kuo a’u mai ia he ‘aho ni ‘a Tongatapu 4 pea mo e faka’amu hono kakai.

'I he tui 'a e motu'a ni 'Eiki Sea, ko e ngaahi ta'au kotoa pē 'o ha fa'ahinga liliu 'i ha fa'ahinga sisitemi, hangē ko e me'a na'a ku lave ki ai 'anenaí 'Eiki Sea, 'oku fakatupu ia 'i he hoholi 'a e kakai 'o e fonuá ke ma'u ha pule lelei ange. 'Oku ou tui ko e ni'ihi ko ia 'oku nau loto ke tau foki ki he fakalūkufuá 'Eiki Sea, mahalo na'a 'oku 'i ai ha fa'ahinga tō'onga faka-taki 'a e ni'ihi ko ia 'oku 'i he *leadership position* 'i he fo'i mōmēniti ko ení, kuo nau fakakaukau nautolu 'Eiki Sea 'oku 'ikai ke *achieve* ia 'i he sisitemi lolotonga.

'Eiki Palēmia : Sea, ki'i kole atu pē ke ki'i fakatonutonu. 'Ikai ke nofo pē ia he malanga 'ene me'á..

Sea Kōmiti Kakato : Fakatonutonu

'Eiki Palēmia : .. kae nofo pē ia tā mai ki he Pule'anga. Pea ko e 'ai atu pē ia 'e Fakafofonga, 'oku tau malanga ki he *creditability* mo e lelei ko eni 'a e fokotu'u 'a Tongatapu 4, nofo ai. Ka 'oku hangē 'oku ke nofo pē koe aafe mai pē ho'o lave me'á 'a koe. Mālō 'aupito e aafé ka tau nofo mu'a ki he 'asenita na'e 'omai. Mālō.

Mo'ale Finau : 'Eiki Palēmia, kole fakamolemole atu ki he Feitu'ú na 'Eiki Palēmia, ko 'eku lea ko ení ki he lelei 'amoutolu fakalūkufua. Faka'amu pē ke ke... 'Eiki Sea ko 'eku 'uhinga, ko e 'uhinga ...

'Eiki Palēmia : Toe fakatonutonu Sea. Kātaki pē Fakafofonga. Ko e 'uhingá ke tau nofo he fili Fakafofongá 'oku 'ikai ko e fili Pule'anga. Ko e fili Fakafofongá ke fakakātoa pē ko 'etau nofo fakavahe.

Mo'ale Finau : He ko 'eku 'uhingá 'Eiki Sea..

'Eiki Palēmia : He ko e 'uhinga ia ko ē 'a e fokotu'u 'a Tongatapu 4.

Sea Kōmiti Kakato : 'Io 'oku ou tali 'e au 'a e fakatonutonu 'oku 'omai 'e he 'Eiki Palēmiá ē. Nofo he feme'a'aki ē.

Mo'ale Finau : Sea, ko e faka'uhinga 'a e motu'a ni 'oku pehé ni 'Eiki Sea. Ko e taimi ko ē 'oku fotu ai mei he kakaí ha fa'ahinga fokotu'u ke fai ha liliu fakasisitemi 'oku 'i ai 'a e ngaahi 'uhinga ki he'enau fokotu'u. Pea ko e taha 'o e ngaahi 'uhinga ko iá 'oku 'ikai ke nau fiemālie ki ha fokotu'utu'u 'o e Pule'anga 'o e 'aho ko ia. Mea'i pē ia 'e he Feitu'ú na, pea nau talamai 'enautolu. Tau foki tautolu 'o fakalūkufua, he 'e sai ange ia ke mau mo'ui, anga 'emau nofó mo 'emau mo'ui. Ko e 'uhinga ia 'eku poini. Mole ke mama'o ke u tukuhifo e Pule'anga ko ení, mole ke mama'o. Ko 'eku vahevahe atu 'Eiki Sea 'a e ngaahi, he koe'uhi ko Ha'apai ia 'oku 'ikai ke lea 'a Ha'apai ia ki he me'a ko eni. Ko e 'uhingá he 'oku te'eki ai ke ongo'i 'e Ha'apai ia 'oku 'i ai ha'anau palopalema mei he kau *leader* ko e 'uhingá ko e fa'ahinga me'a ko eni. 'Oku ongo'i ia ki he kau tama ko ē.

Ko ia ai 'Eiki Palēmia kole fakamolemole atu, 'oku 'ikai ko ha'aku *down* eni kimoutolu ko 'eku hanga eni 'a 'ai ke tau foki 'o ngāue lelei'i hotau ngaahi lakangá 'Eiki Sea.

Sea Kōmiti Kakato : Ha'apai 13, hā e me'a 'oku ke tokanga ki ai 'oku lolotonga me'a 'a Ha'apai 12. Me'a mai, me'a mai Ha'apai 13.

Mo'ale Finau : Sea tuku pē ka u faka'osi. Kapau 'oku ongo'i 'e he Palēmiá ia kuo u hanga 'e au 'o tukuhifo honau Pule'angá, mole ke mama'o. Ko e poini 'a e motu'a ni 'Eiki Sea, ka kole mai e kakai ke liliu ha sisitemi, ko e makatu'ungá ko e ta'efiemālie 'i he fua fatongia 'o e 'aho ko ia. Ko ia pē.

Sea Kōmiti Kakato : 'E Fakafofonga, tukumu'a ki he fokotu'u 'a e Fakafofongá ko e 'uhingá ke 'alu 'o fai ha talatalanoa ki he fili fakalūkufua. Ko e faka'uhinga ena ia 'a e Feitu'ú na. Mahalo pē kuo fuoloa tama ho'o ta'epule'anga. Talu eni ho'o hū mai 'o Fale Alea 'oku 'i ai pē ho'o mo'oni.

Mo'ale Finau : Sea fakamolemole mu'a 'Eiki Sea 'oku 'ikai ke u...

Sea Kōmiti Kakato : Tau liliu 'o Fale Alea.

Mo'ale Finau : 'Eiki Sea 'ai ke 'omai ha ki'i miniti 'e 1. Mālō Sea, 'auhu!

(Ne me'a mai leva 'Eiki Sea e Fale Alea – Lord Fakafanua ki hono me'a'anga)

'Eiki Sea : Hou'eiki kuo 'osi 'etau taimí toloi e Falé ki he 10:00 'apongipongi.

Kelesi

(Na'e kelesi tuku ai pe 'e he 'Eiki Sea 'a e fakataha'anga)

<008>